603

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

ГОДИНА LXXXV. КЊИГА 257

СВЕСКА V. ЗА ГОДИНУ 1909.

У НОВОМ САДУ

ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ.

1909.

ПРЕГЛЕД

СТРАНА

I. Округићев нештампани еп о Дојчин Петру. Од Јована Храниловића 1

II. Стеван Сремац у другарским успоменама. Од Сретена Пашића 17

III. Кућа светога Саве. Слика из Старе Србије. Од Зар. Р. Поповића (Свршетак) 33

IV. Бигамија и полигамија код Срба. Од Радослава М. Грујића (Свршетак) 49

V. Листак:

Автобиографија Симе Матавуља. Од М. С-ћа 67

VI. Књижевност:

1. Оцена:

„Српске Школе од 1715—1739, од Радосл. М. Грујића". Јов. Радонић 70

2. Прикази:

а) *Историја:* „Милош Обреновић, од дра Мих. Гавриловића". Ј. Р. — „Др. Лујо Војновић. Над Дубровника". Арсен Венцелидес 72

б) *Историја права:* „Стефана Вербоција Трипартитум". Ј. Р. . 77

в) *Народна економија:* „Дан. А. Живаљевић, Вук Ст. Караџић и законодавство о порезу у Србији". Владимир Ђоровић . . . 79

г) *Педагогија:* „Споменица дра Ђорђа Натошевића". Милан Шевић 81

3. Белешке:

Незнано гробље у Жагубици. — О Грујићевој књизи „Невоље српских сељака пре 200 год. у Срему и Бачкој". — Талоцијева књига „Bosnyák és szerb. élet- s nemzedékrajzi tanulmányok" . 86

VII. Уметност:

Изложба Берса-Ботура. Од Б. Десница 89

VIII. Извештаји о раду Матице Српске 91

МАТИЦА СРПСКА

Цел Матице Српске. Матица Српска је друштво које има цел да материјалном и умном снагом потпомаже, развија и распростире књижевност и вештину српску, а тим путем да подиже просвету народа српског (§. 1. Устава).

Чланом Матице Српске може постати сваки ваљан Србин који у благајницу Матичину положи 100 кр. од једанпут или положивши 20 кр. обвеже се, да ће остало у годишњим честицама за идуће 4 године положити (§. 3. Устава).

НКВ. Бр. 25999

ОКРУГИЋЕВ НЕШТАМПАНИ ЕП О ДОЈЧИН ПЕТРУ.

Од

ЈОВАНА ХРАНИЛОВИЋА

—•••—

Српском свијету познат је *Илија Округић* највише као драмски писац, иако је он објелоданио много својих лирских пјесама од г. 1846. амо и у српским неким листовима, нарочито у београдском листу: „Подунавци“. Као драмски писац био је Округић више популаран код Срба него ли код Хрвата. Док су његове најпознатије драме „*Саћурица и шубара*“ и „*Шокица*“ биле на српским позорницама с ове и оне стране Саве приказиване и кроз деценије биле сталне у српским позориштима, приказана је његова драма „Шокица“ један једини пут у Загребу, а „Саћурица и Шубара“ није уопће никада ни приказана на загребачкој позорници. Округић се често тужио на то, што његови драмски производи, којима је и предмет и дикцију редовно узимао из живота широких народних слојева, нису нашли разумијевања код Хрвата, те је то сматрао знаком, да српска интелигенција води више рачуна о душевном напретку широких народних слојева и да боље разумијева народну душу, него ли хрватска интелигенција. Тиме је и он тумачио неоспориви факт, да је код Срба много мањи јаз између интелигенције и широких народних слојева, него ли код Хрвата, и да умјетна књижевност наплази у народу код Срба више разумијевања, него ли код Хрвата. Иако нису Округићеви драмски производи умјетнине првог реда ни по пјесничкој садржини ни по обради, мора се ипак признати, да су вађени из душе народа и да их народ разумије, те да у њима пулзира здрава животна снага. Иако су у његовим драмским ко-

мадима, „Сањурици и Шубари“ и „Шокици“, изблиједиле неке живе боје савремености, оне још увијек пуне позоришта те се радо гледају.

Уза све то права снага Округићева пјесничког талента не истиче се толико у његовим драмским, колико у његовим *епским* производима. Он је написао седам изворних драмских комада и пеколико омањих драмских радња, и испјевао мало не *хиљаду* лирских пјесама, али и његов драмски рад и његова лирика далеко заостају за његовим епским радом. То је право поље његове пјесничке индивидуалности. За чудо управо с те је стране најмање познат и код Хрвата и код Срба. Он сâм био је сувише скроман, те није никада упозоравао на врлине свога књижевног рада и на оно поље свога пјесништва, у ком је, по мом мишљењу, најбоље успио. Много његових овећих епских пјесама штампано је у провинцијалним хрватским књижевним листовима, који су били штампани у тек неколико стотина примјерака, као што су то били листови из година шездесетих: „Славонац“ и „Невен“. У то доба било је и забрањено Округићу под својим именом слати у штампу пјесме и приповјетке, те је зато више његових овећих пјесама, које би се у оно доба могле бројати међу најуспјелије умјетне хрватске епске пјесме, остало у рукопису. Данас дакако немају толике вриједности. Некоје од епских пјесама, штампаних му у то доба, као најљепши му еп: „*Посестримство*“ остадоше мало не и незапажене у широким слојевима публике, а данас су ријетко коме и по имену познате.

Сређујући Округићеву књижевну оставину, нашао сам сву силу рукописа његових штампаних и нештампаних епских пјесама већег и мањег обима, о којима ни најближа његова околина није ништа знала. Његово епско пјесништво обухвата вријеме од г. 1846 до неколико година пред његову смрт г. 1897.

У рукописној Округићевој оставини сачуване су и његове прве почетничке епске пјесме из година четрдесетих, које је и сам Округић сматрао тек почетничким покушајима. Те прве његове пјесме, овеће баладе и романце, слаба су имитација Шилерових, Мицкијевићевих и Пушкинових балада и романца, препуне су хипер-романтике, сен-

тименталности, тајанствености и мистицизма. Такови су им већ и сами наслови, у којима је збијена синтеза садржине. Ево неких тих паслова: „Ноћница“, „Сиротица и цјесник“, „Посљедњи састанак“, „Покајање разбојника касно“ и т. д.

И обрада тих првих Округићевих епских и епсколирских цјесама има доста примитивности. Нешто су успјелије и по замисли и по обради овеће епске Округићеве пјесме: „Вилина водица“, испјевана г. 1848 и „Чвор“, испјевана г. 1860. У рукопису сам нашао и најуспјелију Округићеву доселе нештампану овећу баладу: „Скендербег или црне куле сужањ“, испјевану г. 1864.

Од штампаних му епских цјесама најбоље је успјела овећа пјесма „Посестримство“. Испјевана је у годинама шездесетим, народним трохејским метром а под живим дојмом класичног Ботићева епа „Побратимство“. То је уопће најбоља Округићева епска пјесма. За њом далеко заостаје и обимом највећи његов еп: „Иван Капистран“, спјеван г. 1892.

О „Посестримству“ писао сам опширније у приказу Округићевих пјесама у овећој студији у „Гласу Матице Хрватске“ (г. 1908—1909), гђе сам анализовао и остале Округићеве епске пјесме. Овђе спомињем, да је Округић у својим епским пјесмама остао досљедним привржеником старе пјесничке школе нарочито у том, што је у свим његовим епским пјесмама јасно примјетан утицај тако зване пјесничке правде. Протагонисте његових епских пјесама или су идеални јунаци или тирани и подлаци. Они први иако морају више пута подлећи у борби за праведну ствар, увијек гину као прави јунаци, обасјани ауреолом мученишта и моралне побједе, док њихове душмане и кривце њихових патња постиже редовно казна.

И у најуспјелијим Округићевим епским пјесмама има дакако недостатака, нарочито у техници композиције. Често упада у преопширно детаљирање и банално фабулирање. Често се опажа натега са метриком и сроковима. Много пута је преочита тенденција моралисања и дидактике. Гђегђе су монолози сувише дугачки и лирски уметци на широко развезени.

Најбоље је Округић успио с оним епским пјесмама, где пјева на народну, без срока и усиљене метафорике.

*

Предмет за своје епске пјесме тражио је већином у оном раздобљу народне повјести, у ком се потоцима лијевала крв у борби за крст часни и слободу златну. Нарочито се живо занимао за јунаке и борбе, што стоје ма у којој вези са Славонијом и Сријемом од Пожеге све до Биограда. Округић је добро познавао раздобље повјести у ком је текла вјековна борба између крста и полумјесеца. Био је неуморан у проучавању врела за то раздобље, као што свједоче његове многобројне биљешке из разних историјских књига и врела, што сам их нашао у његовој оставини.

Осим чисто историјско епских пјесама нашао сам у његовој оставини неколико рукописа шаљивих пјесама, епске садржине. Једна је од најуспјелијих пјесама те врсте овећи епски спијев: „*Дојчин Петар*“, што га желим овђе опширније приказати.

* * *

Округић је свом силом о том настојао, да пронађе, ко је заправо био Дојчин Петар — варадински бан, о ком је сачувана народна пјесма, што га приказује као весељака, пијаницу, женкароша и трошаџију. Као рођени Сријемац није Округић мировао, док није нашао у повјесним врелима неке трагове, којима се може протумачити историјска позадина и садржина познатих стихова народне пјесме: „Вино пије Дојчин Петар, Варадински бан, — Попио је сто дуката све у један дан, — И још к тому врана коња, златан буздован; — Карао га краљ Матија земље господар: „— Бог т' убио Дојчин Петре, Варадински бан! — Што ти попи сто дуката све за један дан, — Зашто попи врана коња, златан буздован?“ — Ал' беседи Дојчин Петар, Варадински бан: — „Не карај ме краљ Матија, земље господар, — Да ти нијеш рујно вино, које пијем ја, — И да љубиш крчмарицу, коју љубим ја, — Попио би равну Пешту и сав Будим град“.

У Сријему, нарочито около Петроварадина, који се у народу зове Варадином, још се увијек пјева пјесма о Дојчин Петру по истом, очито врло старом напјеву. Округића је и као Сријемца и као петроварадинског пароха

много занимала занимљива Дојчинова појава, што се као тајанствена силхуета извија из познатих стихова народне пјесме.

Прибрао је материјала из разних повјесних врела, нарочито из познатог дјела повјесничара Фрање Карла Палме, под насловом: „Notitia Rerum Hungaricarum“, те је у више махова покушао да пјесничком својом интуицијом испуни и освијетли неке празнине у историјској позадини боравка бана Дојчин Петра у затишју града Варадина.

Најприје је написао драму под насловом: „Дојчин Петрова љубав“ и послао рукопис Милораду Поповићу Шапчанину, који је ту драму био приредио за београдску позорницу. Она међутим није никада приказана, те како је Шапчанин умро још прије Округића, не зна се, гђе је сада тај рукопис. Нашао сам у оставини Округићевој првашни концепт те драме, написан доста нечитким рукописом и с многим варијантима, али нисам могао установити, како је коначно прерадио Округић ту своју драму. Неколико година пред своју смрт прочитао је Округић тај свој први концепт драме „Дојчин Петар“ неким својим новосадским књижевним пријатељима, међу њима и мени, у дворани „Матице Српске“. Сећам се, да смо му савјетовали, да измијени наслов, те је Округић на то и пристао и позвао своју позоришну игру: „Дојчин Петрова љубав“. Још се сјећам, да смо му савјетовали, да скрати први чин и испусти неке баналне призоре, у којима се цртају народне игре и разни призори пред Вилином водицом, гђе је у Округићевој позоришној игри бан Дојчин први пут видио своју љубавцу, сеоску дјевојку, те се одмах у њу и заљубио. Не знам, уколико је пјесник послушао наш савјет, али о том нема сумње, да је Шапчанин, прерађујући тај комад за позорницу, морао много штошта изоставити, преиначити и дотјерати. Округић је и сâм говорио, да му је драма: „Варадинска Мара“ дошла „тако искасапљена“, да ју је и сам једва препознао. Он је уза све то имао велико повјерење у ампутаторску вјештину Шапчанинову, те није приговарао, макар се радило и о сретно изведеној ампутацији читаве трећине његова драмског производа, само ако је оператером био његов омиљени Милорад.

Имајући већ на окупу историјске наласке и биљешке, о Дојчин Петру, дао се Илија и на епску обраду тога материјала. Једног дана прочитао је мени и још неким пријатељима послије ручка у свом гостољубивом дому овећу епску пјесму под насловом: „Обрана Дојчин Петра, Варадинског бана“. Испјевана је у осмерцима са сроком, у свему 860 стихова.

Најприје нам је истумачио, да му је до тога било, да узме у обрану Дојчин Петра против пријекора краља Матије, који га је, како то народна пјесма казује, покарао, што је пијаница и трошаџија. Да је морало бити нешто истине у том, то дакако није могао порицати ни бранитељ Дојчинов; није то тајио ни сâм Дојчин Петар, како се то чита у народној пјесми. Округићева одбрана Дојчин Петра заправо је парафраза познатих народних стихова, у којим се пјева о покушају Дојчинову, да протумачи краљу Матији, како ни он не би могао одољети ватри сријемског рујног вина ни чарима фрушкогорских љепотица.

Разумије се, да је Округић дао и у својој пјесми одушке свому заносу према родном му Сријему, те исплео своју пјесму сјајним описима сријемских виногради и варадинске околине. Али није се само ограничио на одбрану Дојчин Петра, већ је очитао жестоку буквицу краљу Матији Корвину, спочитујући му његове гријехе, као браколомцу, и подсећајући га оргија на гозбама у краљевском будимском двору. Дакако ту буквицу, намјењену краљу Матији Корвину, метнуо је пјесник у уста самом Дојчин Петру.

Дојчин упозорује краља Матију, нека најприје узме на око, што се све догађа у његовом дому.

Ту се дала Округићу прилика, да оцрта сву раскош живота на двору краља Матије Корвина, те да уплете у свој еп познате знамените људе из оног времена, поименце: Горјанскога (Гару), Мију Силађија, названа у народу Свилијевићем, Николу Ујлака од Илока, Ивана Витезића, и друге.

У опасци наводи Округић, да није ни у чем одступио од историјске истине, да је нашао опис раскоши на Матијином двору у повјесним врелима из онога времена,

нарочито у већ споменутом Палмином дјелу: „Notitia Rerum Hungaricarum“.

О самом Дојчин Петру није могао ништа сасвим позитивно наћи; али мисли, да је ипак нашао нешто, по чем би се дало установити, ко је заправо био тај варадински бан Дојчин Петар. Округић није жалибоже познавао дјело Франкојијево о Матији Корвину.

Ево што је Округић у својим врелима нашао: Дојчин Петар по његову мишљењу живио је у другој половини петнаестог стољећа, а бановао је у Петроварадину негђе за последњих година краљевања Матије Корвина. Округић мисли, да се правим именом звао Петар Доци (Petrus Doczi), пак да је народ у околини Петроварадина његово презиме Доци прометнуо у Дојчин. Петроварадинци још и данас говоре мјесто дојћи редовно: дојћи. Тако је умет-нут у имену Доци пред слово ц (мађарски „cz“) меки конзонант: j — откуда је могао касније постати Дојчин.

Али откуда Округић закључује да је Дојчин Петар идентичан са Доци Петром?

Он спомиње, да је нашао, како су на сабору, што га је Матија Корвин одржао 12. септембра г. 1463 у Петроварадину граду, били присутни банови: Иван Витовац, Никола Илочки, Стјепан Франкопан и Мирко Запоља. О Дојчин Петру, т. ј. о Доцију нема ту ни спомена. У то доба по Округићеву мишљењу није он још у Петроварадину бановао. Али Округић мисли, да је Дојчин био Петроварадинским баном под крај живота краља Матије Корвина, који је преминуо 6. априла г. 1490.

Из то доба по Округићеву мишљењу потиче и народна пјесма о Дојчину и његову весељаштву у околини Петроварадинског града.

Послије смрти краља Матије сазивље јегарски бискуп, уједно потпалатин Угарске: Урбан Доци (Urban Doczi од Nagy Luche) у мјесецу мају г. 1490 сабор, да се рашчисти дармар, што га је изазвала смрт Матије Корвина. Округић мисли, да је Дојчин Петар, варадински бан, морао бити неки рођак тога угарског потпалатина Урбана Доција.

За живота краља Матије бијаше Дојчин по Округићеву мишљењу још млађи човјек, весељак, који је волио

вино и цуре те расипао новац шаком и капом. Округић мишљаше, да је народ волио Дојчин Петра, јер ето и народна пјесма сама настоји, да га исприча и пред краљем Матијом и пред потомством, истичући, да није он кривац, што је чар сријемских љепотица освојио његово срце и што га је ватра сријемске рујне капљице каткада завела, да расипа новац на вино и љубав.

Да је Дојчин Петар био какав силеција и развратник, не би му то народ заборавио и не би истицао у својој пјесми само његово весељаштво и његову раскош.

Народ воли уопће веселу господу, а на посе Сријемац не замера Бог зна како, види ли кадикад накресана свога господара. Нема сумње, да ни за вријеме Дојчин Петра није зазирао Сријемац од рујне сријемске капљице, пак није ни бана Петра Дојчина престрого осуђивао ради теревенчења.

У Округићевој драми: „Дојчин Петрова љубав“ приказан је Дојчин као идеалан витез, пун милости и љубави према народу. У епу у ком га брани пред краљем Матијом ради пијанства, не пориче се, да је волио и чашу и љубав, тек се истиче, да ни други, који су били ближе Матијином краљеву двору, нису били бољи, већ и гори. У пјесми се истиче, да ни сам Матија Корвин није био аскета ни in puncto vini ни in puncto Veneris.

Када је Округић свој еп о Дојчин Петру исцјевао, послао га је био уредништву сарајевске „Наде“. Нашао сам оригинал писма уредништва, којим му се повраћа рукопис, јер га ради обзира према босанским Муслиманима не може у „Нади“ штампати. Иначе уредник пјесму јако хвали и моли Округића, да му шта друго за „Наду“ пошаље.

У епу о Дојчин Петру нема управо ништа такова, о што би се могао ико спотакнути, те тако остаје тајном, зашто није у „Нади“ штампан.

Када је г. 1906 покренут био у Петроварадину лист „Фрушкогорац“, објелоданио сам у њем један дио Округићева епа „Обрана Дојчин Петра“. Људи су врло радо читали ту пјесму. Нашао се додуше неки хиперморалиста, који је, прочитавши тек неколико првих стихова тога епа, изразио бојазан, да се у њему узимље у обрану пи-

јанчење и раскалашност. Да није прерано истрчао пред руду и да је сачекао даље стихове, видио би био, да Округићу не само није на уму било, да велича пијанство и раскалашност, већ управо обратно, да му је и сувише очита намјера, да жигоше те пороке уопште, не опраштајући ни краљу Матији, што је давао у том погледу рђав примјер својој околини и својим великашима. Округић не узвисује Дојчина ради његова рђава гласа, да је пијаница и распикућа, већ га брани, да није такав био, како су га оклеветали код краља Матије.

Главна је намјера Округићева била, да нам прикаже живу и вјерну слику из онога доба, када је у граду Петроварадину, бановао Дојчин Петар за краљевања Матије Корвина. Настојао је о том, да се не огреши о историјску истину.

Овђе спомињем, да му се уза све то поткрао један крупнији анахронизам, јер међу иним у Округићеву епу кара Дојчин Петар краља Матију Корвина, што не помаже бана Петра Зринскога и његова шура Франкопана у борби против Турака.

Очито је Округића завела бујна пјесничка фантазија, те доводи у везу Петра Зринскога, који је погинуо у Бечком Новом мјесту 30. априла 1671, са краљем Матијом Корвином, који је живио и умро у другој половини XV. вијека.

Ради се у осталом само о једном стиху, који се даје лако изоставити.

Спомињем још, да и ако је дугачка читуља гријеха и порока, што их Дојчин Петар у Округићевој пјесми добацује краљу Матији, ипак се нигђе не оспорава величина тога великога краља. У пјесми се спомиње и његово правдољубље, и његова умност, и његово витештво и његов демократизам, тек би Дојчин био волио, да у тој величанственој краљевској појави, у тој сјајној слици владавине великог краља нема ни оних мрља, које се не виде него тек из најближе близине, али ипак рђаво пристају у сјајни оквир слике индивидуалности и господства краља Матије Корвина.

Али да огледамо барем летимице саму пјесму Окруђеву о Дојчин Петру.

* * *

На првом мјесту долазе као мото већ цитовани стихови народне пјесме о Дојчин Петру, како их је Округић нашао у Вуковој збирци и чуо пјевати у народу. Затим сам еп почиње с уводним стиховима; што нас уводе одмах in medias res. „Откуд књига, из ког краја? — Из сријемског завичаја, — Из Дојчина Петра града, — Гдје он искоч баном влада, — Гдје је рујно вино пио, — Крчмарицу гдје љубио, — Толи силно, тол обилно, — Толи бујно, толи сјајно, — До ни златних сто дуката, — Нит свог чилог вранца хата, — Па ни златна буздована, — Не пожали једног дана, — Уложити за весеље — И свог срца пусте жеље. . . .“

И сада се у лаким осмерцима приповиједа, како је краљ Матија замјерио Дојчину, што се опија и што расипа благо, па како је Дојчин устао на обрану свог доброг гласа. Сав доњи ток пјесме је посланица Дојчинова краљу Матији, т. ј. Дојчинов покушај, да се одбрани против клевете, да је пијаница и расипкућа. Сама одбрана је доста кратка. Двије трећине посланице износе слику гријеха и порока околине краља Матије, т. ј. заправо Матијине слабости и застрањивања с путева правице, умјерености и вјерности.

Дојчин дакако не заборавља на дужно поштовање према краљу и на врлине краља Матије, али зато искрено износи и своје незадовољство, што Матија није у свему и сâм савршен, када је већ тако нагао, да га осуђује на основу клевете, да је пијаница и раскошник. Дојчин увјерава краља Матију, да је то само клевета, што о њему стижу у краљев двор: „А ја ако пијем, пијем, — Око мог се миља вијем, — Заборавит никад нећу, — На свог Сријема бољак. срећу; — Ја кад пијем, добро пијем, — Ал’ кад бијем, добро бијем, — По јуначки, по момачки, — Свак насрај нападачки, — И у Ср’јем мој провалије, — Некрштене Турадије, — Браним кано очи своје, — Помоћи не тражим твоје. . . .“

Али зато Дојчин замијера Матији, што и он не помаже борце у борби против турске најезде. Замијера му, да је одговорио Хрватима, када су од њега затражили по-

моћи против Турака, нека се „тамо сами бране“. Округић у опасци припомиње, да су то „ipsissima verba regis“.

Дојчин даље замијера Матији, што троши новац, послан му од паше за борбу против Турака, на војевање против свога такмаца за престоље, Фридриха. То по мишљењу Дојчинову одбија Хрвате од краља Матије, иако му они радо признају, да он не вређа и да штити њихова давна уставна права.

Затим прелази Дојчин на одбрану против краљева пријекора, што ашикује са лијепом крчмарицом. Као да га је у дно срца забољело, што сумња на чистоћу његова севдалисања са лијепом крчмаричином кћерком, која га забавља лијепом народном пјесмом, извађеном из народне душе, и очарава својом простодушношћу, скромношћу свима врлинама дјевојачке душе. Као младу неожењену човјеку да му се не може замјерити, што воли духовиту шалу и пјесму из уста дјевојачких.

Протумачивши тако, да му тек клевета може подметнути нелијепе мотиве доласка на разговор с лијепом дјевојком из народа, на коју честита удовица мати пази као на зјеницу ока свога, подсјећа Дојчин краља Матију на гласове у народу о раскошу и теревенкама на његову двору у Будиму: „Зар ти мислиш краљу свијетли, — Да код нас не пију пијетли, — И да вранци већ по крову, — Не цвркућу гатку ову: — Све краљевском у твом двору, — У раскоша томе мору“.

И сада долази живи опис богаства и раскоши на краљевском двору Матијином. Тај опширније изведени опис завршује се стиховима: „Ријечју, све је толи сјајно, — Тол' раскошно, толи бајно, — Да ни двори Фараона, — Нит мудраца Саламона, — Не бијаху љепши тога, — Намјештаја раскошнога“.

Затим долази живо изведени приказ теревенака на Матијину двору, у којима сâм Матија предњачи. Да не би тко помислио, да је Округићева пјеснишка машта превршила мјеру у опису и приказу тих теревенака и те раскоши, припомиње Округић у опасци, да је све то тако нашао описано у дјелима од Палме и Бонфина.

Дојчину дакако не би сметале теревенке на Матијину двору, да не види, како широки слојеви народа сиротују

и пате од глади и неимаштине. Зато он, пун милости према тој биједи народа, довикује краљу Матији: „Рец' ми чије ј' благо оно, — Што га харчиш тол смионо? — Не припада л' твому пуку? — Није л' зној му лица, руку? — Није л' ото њег'во благо, — Жиња врело му предраго, — Да с' у нужди одањ храни, — Од невоље од зла брани? — А ти харчиш то му добро, — Што си га од њега побро — И државну с њим благајну — А за раскош твоју сјајну, — И за твоје улизице, — Чанколизе, удворице, — Дочим биједан народ кука, — Плијењен разних од хајдука. . . .“ — „. . . Ти правичним свуд се градиш, — А је л' право то што радиш? — . . . .

И сад редом даље слиједе пребацивања Дојчинова краљу Матији. Описује његов разврат као његово летење за женама, женидбу са Катарипом, кћерју ческог краља Матије Пођебрада и касније са прекрасном кћерју напуљског краља Фердинанда Беатричом, којој Матија ипак није био вјеран, јер је за свога брака с њом подржавао одношај са кћерком вратиславског начелника, која му је родила ванбрачног сина Ивана, каснијег бана хрватског.

Дојчин не ће да пређути ни један Матијин порок, па ма га и главе стало. Он воли свога краља, признаје му ријетке способности, али када га је невина укорио, онда мисли, да је вријеме, да и он излије своје срце пред њим, те да му изнесе пред очи слику рђавих посљедица неких његових мана и погрешака на развој прилика у његовој краљевини, без којих би и његова слава била још и већа, и његови поданици задовољнији.

Дојчин мисли, да му је и дужност, да буде искрен према краљу, када је већ на то изазван. Он том својом искреношћу хоће да дирне у жице Матијине великодушности. Зато му без увијања набраја све што му се уопће замијера, а што му по свој прилици није до њега нико био казао ни, штопо ријеч, на душу метнуо. Сви тек шапућу иза његових леђа о његовим неким недостацима, манама и чинима, који се дају поправити, али му нико не сме у очи истине казати, већ му сви ласкају и можда чак и одобравају његове пороке пред њим, док га за леђима оговарају. Дојчин и на то упозорује краља Матију, да је

он сам крив, што му није нико искрен, јер да се сваки боји његове наглости и трепутне неправде. Неки су већ настрадали, јер му нису истине крили. У пјесми се спомиње као такова жртва славни острогонски примас Иван Витезовић. Округић је тому Ивану Витезовићу посветио неколико заносних стихова у свом епу о Дојчин Петру. У опасци је прибиљежио, да је Иван Витезовић био најславнији муж у читавој Угарској. Краљ Матијаш да га је г. 1472 дао бацити у тамницу у Вишеград. Касније га је на молбу великаша ослободио тамнице, али га је и даље прогањао, присвојио себи његове приходе од неких спаилука и затварао уши пред његовим умним савјетима. Нису боље прошли ни други, који су се усмјелили рећи му у очи истину. У Округићеву епу уткана су имена тих жртава своје искрености и кратак историјат њихових патња за истину. У опаскама под епом прибиљежио је Округић, што је о том нашао у разним историјским врелима, наочито у Палми, Бонфину и Фејеру.

Округић се и сувише ослонио на историју. Очито је имао на уму, да би когод могао посумњати о истинитости приказа теревепака на Матијином двору и о иститости неких Корвинових застрањивања с путева праведности, умјерености и вјерности. Зато он вјерно слаже у стихове, што је о том нашао у неким историјским врелима.

Округић је дакако и у том епу о Дојчин Петру остао вјеран неким својим посебним назорима и погледима о узрочној вези историјских догађаја. Он и у том епу узимље повјест владавине краља Матије на око са стајалишта свештеника, те на уста Дојчинова наочито замијера Матију што гони оне, који му говоре истину, особито свећенике: „Е мој краљу! — Ти наоштри канда зубе, — Баш на оне, који љубе, — Праву правду и истину, — А уз ото домовину, — Свећенике, достојнике, — Који твоју славу дижу, — Ал пред тобом да не гмижу, Тек то зборе, тек то творе, — Опћи бољак да наспоре...“

То Дојчин тим више замијера Матији, што је он иначе на гласу као богомољац и особити штоватељ Богородице. Зато му Дојчин спочитује: „Ти, ти, који срцем смијерним, — Пак и духом правовјерним, — По црквама Бога молиш,

— Побожношћу све соколиш, — Пак ти, који још врх тога, — Жарком ћути срца свога — Мајку божју веле штујеш, — Ње штовање пробуђујеш, — Пак и новцу слику њену — Даде и тијем већу цијену; — И ти, који све то радиш, — Како л' оно да изгладиш, — Нек ми, кому драго каже, — Како с' ово с оним слаже? — Је л' побожност твоја вјерна? — Ил' је лажна лицемјерна?..."

На крају, кад му је већ казао, што му је на срцу било, моли Дојчин краља Матију: „Зато, краљу! — Своје славе не узноси, — Драгом Богу не пркоси, — Побожности пак не хини, — Већ покору праву чини; — Њоме ране душе видај, — Ничјег права не укидај, — ... Гради цркве и олтаре, — Дај убозим милодаре. ..."

Пјесма се завршује у маниру старе школе тиме, што на самом свршетку мјесто Дојчина преузимље у његово име ријеч сâм пјесник, тобоже као стари опат из оног доба: „Стародревног манастира, — Лијепа вода гдје извира... Крај Петрова Варадина, — Пак те моли кô свог сина, — Е да би их послушао, — Тако душу си спасао; — Опата су старог дани, — Већ одавна пребројани, — Тек што мирно смрти чека, — Теби пако жели лијека, — Не бојећ се твога гњева, — Ако с тебе му засијева. — То ти исто Дојчин жели, — Пак ти опет, опет вели: — Изрекох ти три истине, — Ма ме стало бановине".

И тиме се пјесма завршује.

Како се види, Округић је замислио свога Дојчина као неку витешку јуначину, што додуше воли вино, љубав и весеље, али му је нада све праведност и истина. Замислио га је као неку врсту сријемског Краљевића Марка. Округићев Дојчин као да је нека персонификација демократским духом прожетог витештва. Он је пун искреног патриотизма, вјеран свому краљу, и пун милости и љубави према народу, над којим банује. У њему се огледају све врлине и особине живота у винородном, китњастом Сријему. Пјесник га је приказао у најсимпатичнијем лику. Тиме је мислио, да је највјерније протумачио и парафразирао познате стихове народне пјесме о њему.

Што се тиче композиције и естетских врлина тога Округићева занимљивог епа, може се рећи, да је тај еп и

по замисли и по обради доста лијепо успио, иако има у композицији и дикцији архаизама и несавремености.

Стихови теку доста глатко, срокови нису особито сјајни и оригинални, али се ипак пријатно читају. Сва та епска пјесма пуна је крепких, чисто народних или на народну удешених пластичних израза. Тако хвалећи разна сријемска вина, пјева Дојчин у свом епу: „Твој Будимац слуга није — Варадинске малвасије, — Сва Мађарска таквог нема, — Каквог лозе дичног Сријема, — Зато рујног хоћ ли бијелца? — Рубин рујног хоћ шиљерца? — Или црног крви зеца? — Да ти свака жила штреца; — А свако ти питко, слатко, — Кô зејтин се слива глатко — У грлашце, на срдашце, — Да ти срце раздрага се — Сваки живаљ разврага се; — Да си матор кô пањ стари, — Кад ти оно крв подјари, — Око, лице рујем плане, — Помладиш се кано лаке, — А ноге, ма биле штаке, — Кô срндаћу буду лаке. . . .“

Дакако имаде и неколико таковых, који одишу баналношћу, ну тих је врло мало, и лако би се дали изоставити.

Мислим, да ће моћи свако по овом саставку створити себи суд о том још нигдје у цијелости до сада нештампаном Округићевом епу.

Сасвим је разумљиво, да је Округића, рођена Сријемца и пароха Варадинског, занимала велом тајанствености и романтичности полуприкривена силхуета петроварадинског бана Дојчин Петра. Он је био као позван на то, да нам обасја ту историјску личност свјетлом своје пјесничке интуиције. Он је то и учинио с оном љубављу, којом је уопће обрађивао своје драме и епске пјесме, којима је узимао предмет из повјести и живота Сријема и његових становника.

Сријемска природа избија и из овога епа, у ком имаде, као у свим пјесничким производима Округићевим, и збиље, и сатире, и шале, а све то зачињено искреном љубављу према истини, правилу и племенитости. Округић је у својим пјесничким производима био таков, каков бијаше и у свом животу: искрен, простодушан, заносан и челичан родољуб.

У својој расправи о пјесничком раду и књижевној оставини Округићевој у „Гласу Матице Хрватске“, што се још увијек у том листу наставља, упозорио сам „Матицу Хрватску“, да можда не би било на одмет, да изда барем једну књигу изабраних Округићевих, штампаних и нештампаних, лирских и епских пјесама. Можда ће у своје вријеме и доћи до тога. У том случају би требало свакако у цијелости штампати Округићев епос о Дојчин Петру. Као један од најсвестранијих и највреднијих књижевника од илирског раздобља амо, заслужује Округић, да се његов пјеснички рад изнесе у достојном издању пред шире народне слојеве.

И ту се може примијенити што је рекао славни Прерадовић: Само народ, који мртве штује — На прошлости будућност си снује.

СТЕВАН СРЕМАЦ

У ДРУГАРСКИМ УСПОМЕНАМА

Од

СРЕТЕНА ПАШИЋА

Болећивост према друговима.

У лето 1874. године свршили смо шести разред у Београдској Гимназији, а у јесен, исте године, већ смо били великошколци. По заједничком споразуму уписали смо се у историјско-филолошки одсек. Једва смо чекали да се назовемо ђаци славнога Даничића, којега смо обожавали. Постали смо слободни академски грађани; смели смо походити гостионице; картати се и билијарити. Сремац се никада није ни картао, ни билијарио. Према свима забавама, које убијају време, упропашћују здравље и новац, осећао је велику одвратност. Једном приликом причао ми је да карте не сме ни гледати, јер му оне изазивају немиле успомене на његова оца. Стога му није било право, кад би и мене видео, да у ђачким кафанама, „код Рајића“, или „код Српске Краљице“, играм с друговима санса. Да ми није било Стеве, ја бих као и сваки момчић, који се у непуној шеснаестој години дохвати „академске слободе“, све више налазио уживања у загушљивим кафанама, плаћајући здрављем и новцем школарину својим искуснијим друговима, карташима. Стеви за љубав ја сам ту своју слободу почео ограничавати и пазити, да не заслужим његова прекора. Карте нису никако могле бити другарска спона између нас, и ја сам их жртвовао, да бих могао што дуже бити заједно са Стевом. Опет смо наставили наше шетње и гимнастиковање у оном зидом ограђеном,

празном простору до „Лутеранске Цркве“. Свако јутро имали смо од осам до девет Даничићев час. До часа бисмо проводили на гимнастици. Кад је Даничић, због Народне Скупштине, своје часове отпочео држати од седам до осам, ми смо већ пре седам били на гимнастици. Кад после ведрих зимских ноћи попадне по разбоју слана, ми смо знали, ко је од нас двојице пре долазио на гимнастику. Ако слану нађем недарнуту, очекивао сам Стеву, па смо после освежени ишли на час да, одморни и орни, с највећим пијететом слушамо и гледамо нашега Даничића, који је ранио да стигне на обе дужности: и на професорску и на посланичку.

Две године у вишим гимназиским разредима становали смо близу, и ја сам често свраћао Стевиној кући. Он је становао код свога омиљеног *ујe*, Јове Ђорђевића, онда драматурга, и давао ми књиге из ујине богате библиотеке. Стева ме је увео и у Народну Библиотеку; омилио ми читање књига, нарочито хумористичне и сатиричне садржине. Лепа књижевност онда није у омладине много значила. Све што би омладину разнежавало, склањало се на страну. Стога сам, после дугих седница и заморнога препирања око политичких питања, једва чекао да се нађем са Стевом. У нешколско доба састајали смо се у стану нашега друга *Стеве Ђорђевића*, потоњега професора у Нишу, који је становао код Владе Јовановића, гимназијалца, потоњега професора и песника. С Владом смо били у сталној препирци, која је понекад бивала тако жучна, да смо по неколико дана прекидали с њиме разговор. Влада је тада био одсудни противник свакој уметности. То је Владиној матери, тихој и паметној старици, песничкој души, нашој тетка Божици, тешко падало, и веома би се зарадовала, када осорљиви Влада опет ступи у наше друштво. Тада би изненадно улазила у нашу собу с кафом на послужавнику, и, смешећи се молила нас погледом, који нам је говорио: „Не љутите се на мога Владу . . . он није такав на срцу, какав је на језику“. Влада би се тада намргодио, прекинуо би препирку, и сачекао, док мати не спусти послужавник на сто. Чим би то било готово, подвикнуо би: „На лево круг! Гром и пак'о, муња — Blitz!“ Ова осорљивост синовља према нежној матери увек је непријатно

дирала и Сремца и мене, јер смо обојица били жудни материнске милоште. Право се вели да ко има једно дете, има тиранина у кући. Па још кад је то јединче — песник!

У овој сиромашној и честитој кући ми смо се, истина, често препирали, али смо ту проводили и многе пријатне часове: читајући, свирајући и певајући. Све слободно време трошили смо у овој заједници. Сремац је необично волео и свирку и песму, и јако је жалио, што сâм није био ни свирач, ни певач. Али смо ми, зато, уживали у његовим цртежима, карикатурама, којима нас је, као самоук, јако изненађивао. Читаве комичне сцене, скициране и брзо и лепо, наговештавале су његов велики дар за сликање. Његови наставници цртања нису, наравно, за тај дар ни знали, јер му, јамачно, не би давали оне стереотипне прегледе, а често и слабије оцене, него његовим друговима, који би верно копирали туђе накараде. Да је одмах ушао у сликарску школу, можда би постао велики карикатуриста, али мучно и славан књижевник.

Осим овога несумњивог дара, Сремац је рано показао и јаку опсервацију за хумористичне ствари, које су нам биле пријатне, и када су се нас тицале. Кад би нам Сремац што читао, или препричавао, чинило нам се као да ми ту књигу тек тада осећамо и разумемо. Необично је волео Сервантеса, Гогоља и нашега Јашу Игњатовића. Поједине ситуације из Дон Кихота приказивао је с таквим жаром, да би му највећи глумци завидели на оним симпатијама према њему омиљеним типовима. Сремац се увек кретао између две крајности: или је нешто и сувише мрзео, или је сувише волео. Ни према једној ствари, или личности, он није био равнодушан; није хтео да зна ни за какву конвенцијалност. Отуда оно његово чудно држање у друштву, често тражење самоће. Али кад би се нашао међу друговима које воли, и кад би говорио о предмету који га у томе тренутку занима, тада би се или гушио у грчевитом смеху, или би буктео од гнева. У оба случаја, — или кад се смеје, или кад се љути — био је неодољив. Ако у овом тренутку не би наишао на очи, које га посматрају са саучешћем и без притворне пажње, нагло би се дизао и одлазио би из друштва. Празни, свакидашњи разговори увек

*

су га дирали. Једном приликом запита га његов друг, с којим се није двадесет година видео био:

— Је ли, Стево, у којој си повишици?

Стева зањуте, намршти се, и грдно се узмучи на ово питање. Кад га друг поново упита, он му у највећој срџби викну:

— Зар то нађе да ме питаш после двадесет година? Затим се окрете на страну, и прекиде с другом разговор. Друг се нашао у забуни, и покушава да настави разговор, али му ми дајемо знак, да за сада остави Стеву на миру.

Стевин хумор почео се оштрити најпре на нашим школским друговима, којих је тада било из целога Срйства. У нашим средњим школама у Београду био је онда прави калејдоскоп од одела и физиогномија. Ђака је, по годинама, било у првом разреду од непуне десете, до двадесете. По оделу могли су се разликовати представници од Солуна, па до Стевине Сенте. Све нас највише су занимали они сиротани који су *послуживали* по разним београдским кућама. Ти су се младићи грдно мучили за кору хлеба, радећи најгрубље домаће послове. У школу су долазили неки чупави, прљави и поцепани, а неки чисти, али у оделу које би све нас нагонило на смех. То су одело добивали од своје господе, *самаца*, код којих су послуживали. Није никаква реткост била видети на којем одраслом брђанину опанке с кајишима и црни капут; сељачку, тежињаву кушуљу с црном, свиленом ношом; памуклију и полуцилиндер... Ти наши другови увек би достојанствено излазили да *говоре лекцију*, али се њихово озбиљно и достојанствено држање врло често завршавало плакањем и мољакањем за добру оцену. Очекивали су врло често помоћ од другова, користећи се сваким шапатом. Тако на часу зоологије би прозван један од највећих ових мученика, који никад пре поноћи није легао. Пред долазак професоров погледао је мало у књигу, па онако сањив и збуњен изашао пред катедру. Требао је да говори о петлу, и он смело подвикну: — Петао — отпочне, јадник, својим крушевачким акцентом — ете... пе́та̀о — па онда чује од друга из клупе да петао има красан, шарен реп, и да женка снесе на годину по сто јаја и одлучно настави:

— Петао, ете, има красан шарен реп, и снесе на годину, ете, по сто јаја. . . .

Кад је веселник мислио да је обезбедио бар тројку, у школи се диже олуја од смеха. Професор се тресе од смеха, и руком даје знак младом орнитологу, да иде на место.

У оваким приликама требало је видети како се Стева смеје. И ми смо се слатко смејали, али нико од нас није толико прозирао у сву комичност једне ситуације, да би се могао сав у смех претворити, као Стева. Нарочито је узимао на око оне шерете, који су мољакали за оцену, да не би изгубили *благодејање*; примали од другова помоћ, а зашивали дукате у тканице. Стева је стално пратио ове типове, док их није овековечио у својем *Вукадину*.

Али ово срце, које се могло тако снажно насмејати, било је врло често готово и да се заплаче над истинском невољом, и да је ублажи. Његова болећивост највише се показала у помоћи, коју је чинио нашему другу Стеви Ђорђевићу. Овај сиротан издржавао се од кондиција, бринући се и за матер, која је с осталом децом живела у селу од незнатне учитељске пензије. Од своје зараде одвајао је и слао кући понеку црквицу, те би сâм често остајао без хлеба. Сремац је запазио ову невољу нашега друга, и примио је к срцу. Своју зараду, коју је имао у позоришту од преписивања улога, уступио је, већим делом, сиромашном другу, а себи је задржао колико му је најпотребније било, за дуван и за кафу. Али све то није било довољно. Приближавао се Божић, а Стева још није, за прошли месец ни стан исплатио; обућа га издала, а настало време хладно и мочарно.

— Шта ћемо са Стевом? рече ми једнога дана Сремац забринуто. Да ли ћеш моћи и ти што спремити, па да га сад пред Божић изненадимо? Ја ћу набавити до два дуката, а гледај и ти што више можеш. . . . Али кад му будеш давао новац у зајам, не помињи ништа да сам ти ја што говорио, јер знаш како је осетљив. . . .

На неколико дана после овога разговора и ја сам се могао похвалити Сремцу са својим прилогом.

Тако је Сремац својему другу створио велику радост. Божић смо провели као да смо сва тројица били код своје куће, и ја нисам нимало зажалио за својом Кораћицом.

И доцније, кад је постао предавач, чинио је многима; али он сам био је веома поносит, да што од другога поиште. Једном другу из Београда узајмио је био мало већу суму (по ђачком мерилу), која му се нашла од некога наследства. Сремац отиде у унутрашњост, и, после годину, две буде с наслеђсним новцима готов. Обрати се другу у Београду, да му пошаље, колико може. После неколико писама друг му љутито одговара: „Све сам могао веровати, али да Сремац постане толико грамжљив за новцем — никако нисам могао ни помислити. Ето, сад сам и то дочекао! . . . *Сребролуиче један!* . . . .“

Тако ми је, вели Стева, и требало. „Чија штета, онога и срамота!“

Атлетска утакмица.

Стева је за млађих година страсно гимнастиковао.

У оном празном простору до Лутеранске цркве често смо се састајали нас неколико љубитеља гимнастике, међу којима је био и Љуба Недић.

Стева је волео да ради на разбоју; за народну гимнастику није марио. У овој другој гимнастици одликовао се Љуба као добар бацач камена с рамена, а ја као добар скакач. Они су од мене били знатно јачи све до другога српско-турског рата. Те године, у септембру, наставимо школовање после прекида од петнаест месеца. За то време ја сам се, радећи тежачке послове у чистом космајском ваздуху, толико развио, да сам постао озбиљан такмац и својим најснажнијим друговима. Нарочито ме је Стева с чуђењем погледао и вртео главом. У нама је тињала потајна жеља да се огледамо. Али како Стева није радио народну гимнастику, а ја нисам волео гимнастику на справама, остао нам је био једини начин за мерење снаге — *рвање*. Само што та вештина није била у обичају, бар не међу ђацима.

Случај је донео да се баш у овој, најмање примењеној гимнастици, огледамо, и то далеко од Београда, у Врању, где смо пробавили месец дана као каплари ђачке батерије.

Становали смо у једној старој турској кући, у истој соби. Било нас је десетак, све бујнијих од бујнијега. . . .

Једно после подне кад нисмо имали „занимања“ одемо у врх Врања једноме домаћину, који је продавао добар самоток за јефтине паре. Седели смо у пивници поред велике бачве, око мангала, а домаћин је точио и служио. Све што је у нашој батерији било певача и свирача нашло се на окупу око изврсног комињака. Далеко од свога завичаја, далеко од својих милих и драгих, ми смо свирали и играли, грлили се и љубили, певали и плакали. . . .

Тако раздрагани дођемо у стан на преноћиште. Спавали смо на поду. Мени се прохте да легнем до зида, а Стева ми не даде, те се око тога споречкамо. Реч, две, па се ухватимо у коштац. Али смо обојица били изненађени. Ја сам мислио да ћу Стеву савладати без по муке, а он је веровао да ће то исто учинити са мном. Гушамо се и преврћемо по поду; напрежемо се из све снаге, али нико не осваја. Напослетку скоче и другови, те нас раставе. Измиримо се чудећи се шта нам би, али се ипак радујемо што нико није побеђен у овој дивљачкој борби. Правилне утакмице у јуначким играма није било, јер се за гимнастичке и атлетске утакмице онда није знало. Ко је хтео да зна колика му је снага, морао је тражити прилику да се с ким побије. Такву смо прилику, по невољи, створили себи и нас двојица, чему смо се доцније често смејали.

Граматика и „Лира“.

Стева је започео своју наставничку службу у Пироту, као предавач српског језика. Одмах је видео да се узалуд троши време на предавање по школским уџбеницима. У првом разреду предавала се тада наука о *гласовима;* у другом наука о *основима;* у трећем наука о *облицима*; у четвртом наука о *реченицама*. Сва су се правила учила на памет, и примерима доказивала, тако, да је учење срп. језика било као изучавање алгебре или хемије, а не поступно увођење деце у познавање самога језика по народним и уметничким песмама и причама. Стева је као песник осећао да се језик може научити ваљано само читајући, певајући и декламујући најбоље саставе од најбољих писаца, уз поступно вежбање ученика у самосталним писменим саставима. Али за овакав рад у школи није било времена; морало се предавати по утврђеном програму и по препо-

рученим уџбеницима; поезија и музика лепога српскога језика уступила је била место најсувљој прози. . . .

„С нестрпљењем“ причао ми је Стева „очекивао сам министарског изасланика да му овај свој план предложим. Кад је на крају године изасланик дошао, изјавио сам му жељу да се, бар за источне крајеве, спреме друкчији уџбеници за српски језик и у основним школама и у гимназијама. Треба деци дати у руке књигу са што више песама, које ће учити ради певања. . . .

— Па то би онда најбоље било дати им у руке „Лиру“, рече ми изасланик.

Нисам одмах опазио иронију овога ученог човека, па сам радосно допунио свој говор:

— Па да, *лиру*, збирку одабраних песама, које се радо певају . . . али сам се брзо тргао из свога заноса кад ми изасланик пружи руку, и хладно рече: Збогом!

Дуго сам после овога разочарања с министарским изаслаником мислио ко од нас двојице има право? Време и доцније искуство показали су ми да млађи предавач српскога језика није био на погрешном путу“.

Страх од јавности.

Као год што Стева није смео за дуго да се одлучи на полагање професорскога испита, и ако је из своје струке био темељне спреме, тако се исто страшио да објави своје прве писмене радове. Отуда његов псевдоним *Сенћанин*. Да се ово снебивање разбије највише је учинио наш стари професор, његов потоњи директор у Нишу, *Михаило Марковић*. О томе ми је сам Стева пред смрт причао ово.

— Предавао сам Српску Историју, али нисам био задовољан ни с једним уџбеником. Стога сам по нешто сам додавао и преправљао, те на крају године изађе скоро нов уџбеник. Ове моје белешке дођу до руку мојему директору, и он ме једнога дана зовне у своју канцеларију. Није ми било пријатно кад сам пред њим видео своје белешке из историје. ‚Кога ми је ђавола то требало‘? помислим зловољан. Боље би било да сам предавао по готовој књизи, него што сам забадао трн у здраву ногу. . .

Очекивао сам прекор од озбиљнога директора, и био сам се спремио да браним свој поступак, али се веома изненадих кад чух благе речи, изговорене са смешењем.

— А што Ви, Стево, не штампате ове лекције? . . .

Загледах добро у лице својему директору . . . све ми се чинило да се шали.

— Па зато што нисам ја то ни спремао за штампу — одговорих му весео што ће се на овоме проћи.

— Одмах Ви ово можете штампати . . . а ако немате новаца за штампу, небрините се . . . даћу Вам ја.

Ја се тек сад нађох у небраном грожђу, али одлучно одбих ову понуду. Мој директор љутито ми рече.

— Чујете ли Ви, Стево! Немојте да пођете мојим трагом. . . И ја сам тако мислио о себи, само што није било никога да ме, у своје време, нагони да издржим прву ватру од јавности, зато, ево ја то чиним с Вама. И ја имам својих забележака из ревизије, оригиналних расправа и чланака из историје и из језика . . . . ено их и сада у фијоци. Нисам их штампао док сам био млађи, па сам доцније изгубио на то и вољу и смелост. Ја Вас молим да ме послушате. За Вас још није доцкан . . . послушајте ме, и знајте да Вам то говори пријатељ.

Овај савет дејствовао је на мене као оштра остругa, и највише је допринео да пред јавност ступим са својим пуним именом.

Мишљење о школи.

С јесени 1900. године, будем премештен у Београд, и наставим са Стевом наше, за пуних двадесет година, прекинуто друговање. Стева је волео слободне разговоре, и чим би ко у друштву скренуо на узано поље стручности или личних ствари, устајао би и одлазио. Нарочито се љутио на професоре, кад после седнице настављају у гостионици претресање о оценама и о ђачким изостанцима.

Једнога дана идем Теразијама с двојицом колега из Ж. Учит. Школе. Према нама, у сусрет, долазио је Стева, и кад је чуо да говоримо о школским стварима, удари у страну, да се не састане с нама, и љутито нам викну:

— Ако Бога знате, зар вам није доста?!

С једним старим другом, професором, није хтео више ни да отпочиње разговор.

— Кад год се, брате, с њим састанем, прича ми како је предавао историју у трећем разреду. . .

Знајући за ту Стевину осетљивост чувао сам се да не будем досадан своме старом другу, од којега сам имао много и чути и научити. Његови погледи на различите ствари увек су били оригинални, а то је у нас веома ретка појава. Ко би површно судио мислио би да је Стева мрзео школу. Он се љутио на ситничарење, које су невешти наставници уздизали на ступан модерне педагогике.

— Не може никада један досадан човек пробудити интересовање ни за какву ствар. Уметност добива цену по уметнику, који нам је износи, уметност сама за себе не постоји. А невешти педагози мисле да су све више интересантни, што се више чине детињасти пред децом.

Његови ближи другови знали су да он радије говори о свима другим стварима, него о школским, па су сви за нашим столом штедели његову осетљивост. Али је и Стева понекад одушевљеније говорио о школи, него и ко од нас. То је увек бивало после дужих излета Ж. Учит. Школе до Српскога Приморја и до Фрушке Горе; после концерата и после изложаба лепих цртежа у боји и с природе; после прочитаних ученичких писмених радова, одштампаних у школским извештајима. У хармониском раду наставничкога особља те школе Стева је видео остварене жеље свога милога *ујe* (Јована Ђорђевића), и увек би раздрагано говорио о сваком истинском успеху наше школске омладине. Али би увек јетко нападао на наставнике, који пишу о природи, или пишу о гимнастици, а својим ученицима забрањују трчање и скакање по школском дворишту. С тугом нам је причао о једном неуспелом покушају својега ујака, да у наше средње школе унесе лепо, слободно црквено појање, како се оно негда неговало у старој богословији. Стара педагогика радила је по начелу одабирања, и није веровала да *сваки* може *све*, док, напослетку, сви заједно не угуше и оно мало лепоте. . . .

— Мој ујак, говорио би нам Стева, био је једна хармониска душа. Скроман и тих човек, али се свагда јако одушевљавао за све што је *лепо*. Мене и данас боли, кад

се сетим како у министарству просвете нису разумели његову жељу, да чувена певачица црквених песама пок. *Марија Вукићевићка* предаје црквено појање у В. Ж. Школи. Није имала званичних квалификација! Као да *лепота* тражи дипломе и сведоџбе!? А нама треба *лепоте*. Ми не радимо ништа да изазовемо у омладине, а нарочито у будућих учитеља, *осећање лепоте*, тај мост преко којега се долази и до *доброте*. Генерације ђака излазе нам из школе неспремне да осете лепоту у књизи, у гимнастици, у песми, у природи. И зато нам учитељи проведу век намрштени и незадовољни, што свет неће њихову *науку*. Њима се чини да је маса глупа, јер не разуме њихову науку, а заборављају да се човечанство васпитавало и васпитава најпре *лепотом* и *добротом*, па онда *науком*. Никад лепота није била без науке: где је Омир, ту је и Аристотело. Ето зашто ја мрзим школу. Она је оков за младе духове. Она тера младића да *критикује* Његоша и Бранка, и да се с неким сулудим поносом хвали како је у оба песника нашао многе погрешке. Ничему се у младости не дивити, ништа идеално не волети, све критиковати, све снизити да ти сам будеш велики — ето то је ресултат нашега поређења и критивовања. Ја сам се разишао с једним својим другом, филологом, због оне лепе Војине песме: „Твој је син песник, и лека му нема!...“ Затекао сам га где бележи некакве „језикословне“ погрешке у тој песми. Било је погрешака подвучених обичном писаљком, па црвеном, па плавом, и, напослетку, мастилом. Кад сам видео да овај суров човек врши вивисекцију над једним нежним божјим створом, над једном од најлепших песама нашега Воје, дигао сам се и отишао без опроштаја. Уклонио сам се пун чемера, размишљајући: „Боже, Боже! Шта ли раде с нашим песницима „филолози“ по паланкама, кад их овај из престонице овако грозно транџира.... Ова вивисекција уметничких творевина подсећала ме на студије једнога колеге, природњака, у Нишу. По цео дан проводио би овај једнострани човек у школском кабинету међу жабама, гуштерима и змијама. Једнога дана позове школског служитеља у свој кабинет. Служитељ ушао у кабинет, али је био бржи отуда, него одовуда, крстећи се од чуда, шта господин професор ради са животињама, и дерући се из гласа, као суманут.

— Неће овај господин добро свршити, говорио ми је често наш служитељ, који је имао идиосинкрасију од змија, као Његошев војвода Драшко.

Шта је у кабинету било нисам сазнао, али је професор отада јако зазирао од нашега служитеља, честитога и јуначкога *Пећанца*, који је због Арнаута морао оставити завичај, и задовољити се служитељским местом у Нишкој гимназији. Овај простодушни човек помагао је у почетку господину професору, али кад је видео одране животиње, отказао је своје услуге, па ма и по цену главе, а не само службе.

Једнога дана слатко сам се насмејао овим *прекинутим односима* између професора и служитеља. Седим после подне у канцеларији. Преда мном водена чаша, из које сам мало пре пио воду. Дође и професор природњак, па ме запита, као у шали.

— Хоћеш ли још једну чашу воде, врућина је?

— Нећу, доста ми је једна, одговорих му не знајући зашто ме нуди.

— Молим те поручи за мене чашу воде, баш сам жедан. . .

— Па поручи сам; звони, па ће Пећанац доћи, ето га пред вратима. . .

— Не смем ја њега да зовем, ми *не говоримо*. . .

Воду сам поручио своме жедном другу, али не одмах, него пошто сам се повратио од силнога смеха.

Тако раде и они професори литературе, који својим ђацима најпре приказују и истичу најслабије стране великих писаца, као да су они велики по својим најслабијим странама! Зато је и мој колега грдно прошао са својим несуђеним асистентом, служитељем Пећанцем, приказујући му, најпре, оно што је најодвратније у науци о природи.

Стара и нова педагогика.

„— — Ако је наставнички посао више уметнички него научнички, онда је педагогика уметност, за коју, као и за сваку другу уметност треба најпре имати *дара*. Ако је овај дар велики, неће остати усамљен: њега ће увек пратити и воља и труд. Ја верујем да је међу нама наставницима много *залуталих*, као што их има и међу умет-

ницима музичарима, сликарима, песницима и т. д. Варају се званични педагози, ако т. ј. они искрено тврде, да ће се та уметност моћи накалемити на сваку подлогу. То је тако исто могућно, као и стварање песника граматиком и лектиром. Ако у наставнику има одиста уметничкога дара, он ће од свакога посла створити уметпост; а ако нема дара, он ће и сāму уметност спустити до најобичнијега заната. Што се мене тиче, признајем да школу не волим, али кад сам на часу радим савесно. Не трпим наставнике, који се размећу са својом педагошком спремом, и нас нетитуларне педагоге гледају преко рамена.

Кад су ме неки другови, педагози, упитали, и то не без ироније, по којој педагогици предајем, одговорио сам: и по старој, и по новој; по првој предајем, по другој питам. Кад предајем, онда говорим *ја*, а кад испитујем, онда говори *ђак*. Немам воље да *вештим* питањима и дугим затракивањем од ђачкога незнања правим знање“.

Тако је Сремац мислио и говорио о педагошкој уметности. Он сāм није ни слутио, да је за свој омиљени предмет, *српску историју*, био велики педагог-уметник.

Угледно предавање.

„Једнога дана“ прича Стева „зовну ме директор у своју канцеларију, и рече ми да ће неколико великошколаца са својим професором педагогике доћи у нашу школу да присуствују предавањима. Доћи ће, рече ми, и на мој час“.

— То бити неће! Могу ићи на чији хоће час, али на мој час доћи неће, па макар то било и по цену моје службе, рекох директору.

— Та до тога неће ни доћи. Само бих рад био знати: зашто их не примате на час; то се противи захтевима модерне педагогике? упита ме благо мој директор.

— Зато, одговорих му, што не пристајем да будем њихов *кловн*, и да их забављам, а они да пишље плајвазе, и да бележе „критичке опажаје“ на моме предавању. Ако је педагогика само њихова, привилегована мајсторија, онда нека они седну за катедру, а ја ћу отићи у клупу, да их слушам, и да им се дивим. Директор је уважио моје разлоге, и није их доводио на мој час.

Стручњак и сваштар.

Старијим професорима у Србији познато је да је пок. Дмитар Вујковић био једини наставник, који је могао предавати *све предмете*, и то све подједнако добро.

Кад се једном повео разговор о овом незнаном великом педагогу, рећи ће Стева: „Кад један наставник проведе век предајући само један предмет, и то рђаво, стекне име *стручњака*; а кад који наставник нема у гимназији своје *струке*, него предаје по више предмета, и то успешно, добије име *сваштар*. Наравно, јер ови скучени умови, ови *стручњаци*, не могу да схвате опсежност јаче интелигенције; они цене само оно што они знају. За њих друго знање и не вреди много, просто зато, што о њему немају ни појма. Исто је тако радила и *Луда Јека*. Кад јој пружите петпарац, она вас љуби у руку и весело отрчи да га дâ за ракију. Пружите ли јој мало већи новац, она га љутито баца на земљу, и одлази гунђајући. Она ту монету не познаје, и за њу је тај новац метал без вредности“.

Риста Сировици
или
класицизам и реализам.

У сукобу између бранилаца класицизма и бранилаца реализма Стева је стајао на страни наших малобројних класичара.

— Само, причао ми је пред своју смрт, нисам никако могао да уверим антикласичаре, да ја не гледам класицизам у грчким и латинским облицима и изузецима, нити сам икада веровао у такву класичност. Ми до класичнога, у смислу *лепога*, садржаја и не досшевамо, као и пси у оној басни, што нису ни дошли до кожâ, и ако су сву воду попили, просто зато, што су поцркали. Читати у сласт славне јелинске и латинске класике нећемо никада моћи, и ја бих, одиста, укинуо и грчки и латински језик, када су у нас такве среће, да ђака никако не изводе из граматичког лавиринта. Ваљани преводи помогли би средњошколској омладини, да до своје двадесете године толико позна вредност класичних писаца, да их после никада не остави.

Али сам исто тако противан у претеривању с друге стране: да школска младеж црпе сву духовну храну у зоолошким кабинетима и по хемиским лабораторијама. И кад се у овоме сукобу не би никако могло доћи до *златне средине*, ја бих пре гласао за чист класицизам, него за чист реализам. Од ове једностраности ипак мање штете имају учёници класичних гимназија, јер многи школски аутори-тети тврде за њих да су способнији за студије на универзитету, него њихови другови, ученици реалних гимназија.

— А који су, молићу, ти *аутортети?* Унесе се један наш млађи колега, заклети непријатељ класицизму.

— Па . . . ректор бечког универзитета, благо одговорих младом колеги.

— Пак шта онда, ако је то рекао ректор универзитега? жучно ми добаци млади колега, и пркосно ме погледа.

— *Пак то је онда*, што је то рекао ректор универзитета, а није Риста Сировица с Велике Пијаце, одговорих му, подражавајући његов тон.

Отада сам добро пазио где ћу, и с киме ћу отпочињати разговор о тако деликатним питањима.

Жалост за Љ. Недићем.

Спустисмо у гроб нашега школског друга, Љубу Недића, и вратисмо се с Новога Гробља у Београд. Нешто ми беше лакнуло после ове тужне и последње услуге, учињене своjему омиљеном другу из првога гимназиског разреда. За пуних двадесет година после свршене гимназије свега смо се видели два три пута. Љуба је дуго провео школујући се у туђини, за тим је постао професор на Великој Школи, а ја сам служио по разним паланкама у Србији. И Стева и ја били смо пуни туге, и дуго смо ишли ћутећи. Ја сам размишљао о првим данима своjега школовања у Београду, када сам се и познао с Љубом, код његове куће. Љуба је до четвртога гимназиског разреда учио приватно, код куће, па му је отац допуштао да доводи другове кући, и да се с њима игра. Први пут су ме к њему одвели другови: Паја Вујић, Војин Сакошанин и Никола Јосимовић . . . сви сада већ покојни! . . . .

Љуба је још онда показивао неке особености, које су привлачиле нашу пажњу. Од игара веома је волео сеоске

игре, и ја сам морао да им показујем све игре, које сам у својем селу научио. Највише смо се играли *џ̏ре* (у Вука: *крмаче*, *гу̏ше* или *бу̏ше*). Као хонорар за ревносну наставничку дужност добио сам једнога дана од својих невештих ученика добро раскрвављен прст на руци.

На приватном испиту из првог разреда Љуба је одговарао јужним наречјем, и никако није хтео да каже *Христос*, него *Ристос*. . . Колико је Љуба био јачи од нас по спреми доказује и његов рад из трећега гимпазискога разреда, превод с немачкога: „Кукова путовања око свијета“. Јако су ме тиштале те успомене из детињства, јер ево где сви ти моји другови помреше на необичан начин. Паја је завршио живот скочивши с лађе у Дунав; Сакошанин умр̏о од неке тешке, заразне болести; Јосимовић извршио самоубиство . . . а Љуба био осуђен да се годинама не диже с постеље. . . . Од нас петорице четворица свршише тако необично . . . лепа перспектива и за петога.

Покушао сам да ове своје рефлексије саопштим и Стеви . . . али он је био дубоко замишљен, и није ме слушао. Он је мислио о Љуби као о своме незамењивом другу и сараднику не у детињској игри него у озбиљним и великим пословима на усавршавању и богаћењу наше сиромашне књижевности. Стева је сваки дан одлазио к Љуби; и мене је једном као госта из паланке одвео Љубиној кући, те сам тако обновио старо познанство с Љубом.

Поимајући Стевин губитак нисам више настављао разговора, у један мах Стева се трже, и боно проговори.

— Ја сам изгубио много. . . .

— Па ниси само ти, Стево . . . изгубили смо сви. . .

— Знам. . . Знам . . . али ја сам изгубио највише. Скоро ми је говорио да је сад на реду критика мојих радова. И ако ми је у главноме познато шта о мени, као књижевнику, мисли — ипак су друго свакидашњи разговори у четири ока и другарске пошалице, а друго јавна критика, искрена и немилостива . . . ето, то је сад све пропало. . . — Због!

— До виђења, драги Стево!

КУЋА СВЕТОГА САВЕ

СЛИКА ИЗ СТАРЕ СРБИЈЕ

од

ЗАР. Р. ПОПОВИЋА

(Свршетак)

III

Протицали су дани, седмице, месеци.

Стоша је већ изгубио наду да ће се ородити с Аксином кућом, јер му је Рама одговорио: да кућа Стошина није за онакву девојку, да онаква девојка није ни за једну кавурску кућу.

А Рама је крстарио по пољу, шетао по селу, па би редовно пролазио поред Аксине куће, застајкивао би код вратница, загледао у двориште. . . .

И једне пролећне вечери, док работници бејаху још у пољу, Рама појаха свога алата, па право кући Аксиној.

На вратима се појави Циганка Ајша, и Рама, на знак њен, устрми се као кобац на плен. . . Зачу се пристрављен, страховит крик . . . затим врисак, пригушен врисак . . јаук, јецање. . .

Месец све више тоњаше, и сенка освајаше долине и брда, кад се из забела појавише две сеновите прилике. Рама час носаше, час вуцијаше Маргиту, огрнуту ферецом, покривену авлијом, забрађену јашмаком. Завапила би и јаукнула, али шака Рамина угушивала би запомагање њено и плач њен.

фереџа = горња хаљина.

авлија = покривало главе, које се спреда спушта до испод колена.

јашмак = покривало лица.

Маргита скида са себе фереџу . . . баца авлију с главе . . . дере јашмак с лица . . . и остаде у кошуљи и јелечету свом — али у кући Циганке Ајше.

Рама хвата Маргиту за руке . . . уноси се у лице њено, оквашено сузом . . . гледа у њену бујну црну косу, која јој покрила и груди и плећа, и говори јој:

— Сад си моја, девојко!

— Не, никад нећу бити твоја!

— У мојим си рукама, и нико те од мене не може отети; него боље пристани сама да примиш веру моју, да будеш жена моја.

— Имаш ти жену своју. А ја вере своје не остављам, не!

— Оставићеш, оставићеш!

— Нећу, никада нећу! — јецајући одговара Маргита...

У мислима прелази она детињство своје, сећа се мајке своје и својих, сећа се славе и свечаника, сећа се цркве и сабора, па се опет враћа на мајку, гледа је мртву с крстом на грудима, у блеску многих воштаних свећица, и болно јаукну: „Ох, мајко моја! мила мајко моја!“. . . .

Рама пружи руке да Маргиту загрли, да је утиша, али га она одби.

Рама се повуче, али за час да настави борбу у друкчијем облику. И стаде говорити благо, топло; стаде јој описивати живот, који је очекује чим прими веру и постане његова: кућу ће нарочиту за њу подићи — кућу високу, најлепшу у целоме крају овом; она ће се по тој кући шетати и заповедати, једино она; одмах ће јој срезати три ката одела, све у свили и злату. . . . А какав је живот чека да остане у вери кавурској, да пође за кавурина? Аргатски, трудан, мученички живот.

И кад Маргита не одговараше, кад би се плач њен утишао, понадао би се Рама да је успео да је склони, те би пожелео да му она то и потврди; али би Маргита наново заплакала и говорила:

— Нећу, не! . . . Ни жива ни мртва не! . . .

Рама сад стаде претити Маргити.

Приносио би конопац и као покушавао да је веже, — а она би говорила: „Вежи, али вере не мењам!“ . . . Вадио би јатаган из силава и замахивао да јој главу одруби,

— а она би одговарала: „Сеци!“ . . . Запињао би пиштољ и наперио, — а она би викала: „Пуцај!“ . . .

А Рама склања конопац . . . оставља пиштољ . . . враћа јатаган у силав.

И сву ноћ Маргита не попусти; не трену, ни капи воде не окуси.

Сутрадан продужи се борба.

Рама се посаветова с Циганком, и понуди Маргити хлеба и сира.

Маргита не хте узети.

— Мораш!... — викну Рама, и оштрицу јатагана метну јој на зубе, те отвори уста, а Циганка убаци залогај хлеба са сиром.

— Ха! сад си се омрсила — сад већ неси кавурка! — виче Рама.

— Сила ме омрсила — види онај озго! — одговори Маргита, и диже очи горе.

— Пола си Арнауткиња!

— Не, и не дао Бог!...

Прекидаше Рама борбу и опет настављаше.

Маргита остаде чврста и не сустајаше.

Кад би пред вече, Циганка стаде шапутати с Рамом; затим извади из ковчега једну амајлију и метну је у каленицу воде, те опра амајлију.

Маргити сину мисао у глави.

— На, пиј од ове воде! — пружи Рама каленицу.

Маргита одби.

Рама се опет маши јатагана, и Маргита окуси воде.

Намигује Циганка Рами, а Рама узе Маргиту за руку и пита је благо:

— Хоћеш ли?

Маргита ћути.

— Је л' да хоћеш да примиш веру? — понови Рама с вером у моћ амајлијну.

— А . . . каква је ово вода . . . што ми даде те пих?

— То је добра вода!

— Ама . . . било је нешто у њој?

— А што питаш?

— Е . . . некако ми се очи отворише . . . у глави ми се разведри, и ја друкчије осећам... Каква је то вода, каква?

*

— Амајлија била у њој.

— Ха, тако!...

— Хоћеш сад да мењаш веру, а?

— Ја... хоћу!

Приступи и Циганка и весело одобри:

— Тако, ћерко, тако!

— Ти ћеш казати у конаку, да с драге воље пристајеш да се турчиш? — пита Рама.

— Хоћу, хоћу... пристајем... Шта ово амајлија учини од мене?... Чудо!... Ето, како се наших воде из каленице, ја хоћу што пре веру да променим!.... Одмах у јутру да идемо у конак, одмах!... Па кад изађемо из конака, води ме право кући твојој!...

Рама изненађен овако наглим обртом чисто не верује својим ушима. Радостан, срећан хоће да загрли Маргиту, а опа га лако одби:

— Дај да ти као аги, као господару своме руку пољубим! А твоја сам чим пређем у веру твоју, кад ће се скинути с мене све што ми је од вере кавурске... Ох, не знаш како желим што пре да примим веру твоју!... Ама... уморна сам... остави ме да се одморим, па у јутру рано хајдмо у град у конак!...

А кад се у јутру Рама пробуди — Маргите нема.

Скочи Рама као помаман, стаде викати. Устаде Циганка. Маргите нема... Рама брзо на врата, испали пиштољ, протрча око куће. Виче Рама, виче Ајша — али одзива нема, Маргите нема. Узе дугу пушку у руке, одлете у забел. По забелу вичи, грми из пушке, опет вичи. Разлеже се вика, одјекују пуцњи, — али жељена одзива нема.

Рама, као ван себе, ури пољем и рудином, прелази јаруге, прескаче или гази потоке; с времена на време пуца и виче, и тај пуцањ, та вика као да га надом неком снаже.

Кад дође до Аксине куће, баци поглед — кућа пуста: ни дима из димњака, а у дворишту ни једне живе душе.

Не зна куда ће, па ипак продужи пут.

У Врбици дозна за сабор код Свете Варваре. Понада се да ће тамо Маргиту наћи. Али га нада и ту изневери, и он се упути у Гњилане.

Кад уђе у град, а оно велики спровод једног мртваца. . . Рипиде, свећњаци. Деца певају. Више њих свештеника обучено као онај стари свештеник на развалинама старе цркве. . . Али и још један свештеник — висок, дуге седе браде. Мало друкчије обучен, а у руци држи велику сребрну патарицу. То је владика. . . Погледа у свештенике, погледа у владику, нарочито у његову белу браду и сребрну патарицу, — па му пред очи искрсну јутрошњи старац свештеник. Сети се његове беле браде, крста у руци; онај необични поглед као да је и сада управљен на њега и стреља га, — те спусти очи своје. А речи свештеникове: „Свети Сава ником дужан не остаје — осветиће ти се! Памти добро!“ — те речи као да и сада грме у његовим ушима, и њега нешто текну у срце.

— Погреших, — мисли у себи Рама, — што не допустих сељанима да праве кућу Светога Саве. Али. . . Па шта ми може тај Свети Сава? . . . Да ми се освети? . . . Како да ми се освети кавурски светац? . . .

Рама хтеде да се отресе ових мисли, јер запламте жељом да нађе ону која му као птица из кавеза излете.

— Ха, нећеш ти мени више утећи! Друкчије ћу ја. Само још једном да ми паднеш шака, још једном! . . . — заврши Рама и удари се по грудима, накриви капу, а дугу пушку премести на друго раме.

IV

И кад плаво насмејано небо застру натмурени тучни облаци, ипак се где-где размакне тај застор, и оку се укаже пријатна ведрина. И страховита бура кад затресе, — на махове попушта, да, затим, с јачом силином чупа и руши. Па и болеснику, који се у тешким мукама превија, каткад болови умину, и он за то време прибира снагу за нов, можда, јачи напад, за друге, можда, веће муке.

Тако је и робљу у Старој Србији. Робује од Косова, робује вековима. Па ипак и њему свану каткад дани, када му буде сношљивије ропство, када могадне дахнути душом, наћи одмора и прикупити снагу за даље робовање. И кад ти дани дођу, онда Србин слободније се креће и к усамљеним црквама и манастирима — и ако га к њима тужно клепало позива; слободније се дижу српске школе, и Срп-

чићи хитају да чују српску реч о ономе што је негда било — и ако се шапатом помиње име српско...

Између многих кајмакама, који се врло често смењују, дође временом и какав строг, поштен, правичан и прегалац — и целој пахији сване. Истина не прође дуго а скоче и Арнаути и Турци, оптуже кајмакама, припрете — и кајмакам буде премештен или отпуштен.

Каткад и на столицу пашину седне достојан управник — и онда је у целоме пашалуку мир и ред.

Такав беше и призренски Хусни-паша.

Он забрани ношење оружја, те бејаше необично видети у граду Арнаутина са штапом у руци, место дуге пушке; с арбијом у силаву, место пиштоља и јатагана. Уведе кратко суђење, за којим кривац иде одмах у затвор, или у прогонство, или на вешала.

Та судба постиже убрзо све злочинце, велике и мале. Од те судбе не утече ни наш Арнаутин Рама.

* * *

Већ су четири године како је Рама сужањ у солунској Капли-кули.

Тешко да би ко сада и могао рећи да је то онај исти Рама. Опао, порђао, обрастао у косу и браду. Глава повезана прљавим убрусом; одело на њему прљаво, подерано, с многим закрпама, с којих се беле конци бели. Дојучерашњи ага, који је господарио, и селу страх задавао, — сада, погружен, утучен, споро корача по дворишту с крчагом у руци, а за њим чувар с пушком о рамену.

У ћелији Рама би стао код прозора и гледао у небо, које му се чини да неје ни тако сиво, ни тако пријатно и мило, као оно над његовим селом и околином. Или би гледао у плаво море, коме би се дивио; али лепше су у његовоме крају сеновите шуме, обасјани пропланци, мирисна поља, питоме долине, и он их се радо сећао, на њих мислио. Уморан спуштао би се на под, без простирке; лежао би без покривке; под главу би метао мали трупац и предавао се мислима о својој прошлости, која му се чинила тако далека, далека.

Канли-кула = Злочиначка Кула; од осамдесетих година зове се *Бејаз-кула* = Бела Кула.

У мислима јавља му се кућа његова . . . чардак, с кога пенлучећи пуца, и тај пуцањ неколико пута одјекне, док се у даљини сасвим не изгуби. . . Гледа рају, покорну рају, како без поговора извршује све његове заповести, угађа свима његовим прохтевима. . . Сећа се жртава својих, које је, и ако пенаоружане, мучки уклањао с овога света. . . Оставља пушку, нож, ране, крв . . . сећа се ора, девојачког ора. Гледа у ору девојке и младе жене. Између свију лепих кавурки издвојила је она вижлица смеђа лика, сањивих очију . . . па она фидан-бојлија, с погледом који пали, а с бујном црном косом која заноси. . .

Прелете преко других успомена, да се на најјачој заустави.

Маргита на бунару . . . засуканих рукава . . . лица обливена руменилом стида . . . дуге црне трепавице скривају поглед . . . на грудима испод кратког јелечета кошуља подрхтава. . . На она ноћ, она ноћ! . . . Затим оно јутро! . .

Дубоко уздахну Рама.

Он понови у успомени све радости, све страхоте . . . и дође на сабор код развалина. . . Свештеник с крстом у руци. Онај поглед његов . . . глас његов: „Свети Сава! . . . Освета!“ . . .

— Па да ли ово није та освета? — пита се Рама, и стаде мислити о томе кавурскоме свецу како се свети. . .

— Хајде! . . . Излазите! . . . — зачу се груб глас чуварев, који одјекиваше по ходнику Канли-куле.

Зашклоцаше тешке браве, зашкрипаше тешка врата, зазвечаше окови, и сужњи се сташе појављивати на светлости дана.

— Устани! . . . — викну Тахир, који с Рамом бејаше у једној ћелији. — Понеси крчаг! . . .

Двориште за час прекрилиште сужњи.

На светлости се тек могаше видети како су то патничка лица. Жељни кретања, и ако им беху окови на ногама, они корачају с напрезањем, а звека окова надвишује разговор њихов. Одмах се прихватиште посла: једни тресу покривку и простирку; други скидају горње хаљине, да их очисте, или закрпе.

Они који имају новаца, дреше кесе, или одвезују мараме или крпе и пружају чуварима. И чувари отварају

и затварају врата на зиду којим је двориште опасано, и доносе симита, сомуна, дувана, воћа.

Који немају пара, жељно погледају у оне који једу или пуше . . . гледају, гледају, па би који пружио руку: „Тако ти Бога! дај за хатар!“ . . .

Жагор, пригушени жагор, као што је тупа и звека тешких окова.

Рами пружи цигару Тахир, па затим одломи и даде му комад сомуна. . .

Откако је у тамници Рама ни једном не доби од куће ни помоћи какве, па ни писма. За њих као да је престао живети. А он би се о њима извештавао, кад би који из његова краја доспео у друштво његово.

Тахир је имућан Арнаутин; даје Рами каткад за јело и најпреће ситне потребе, а Рама за то чисти ћелију, доноси воде. . .

У једноме крају дворишта стало неколико њих код сужња који је јуче дошао. Распитују о своме крају и о појединим људима.

— А да ли остаде жив поп-Ђорђе из Ранилуга? — упитаће један сужањ Арнаутин.

— Жив је, — одговара нови сужањ.

— Хм! . . . — заврте главом питач, незадовољан тим гласом, и окрену се, а ланац зазвечи.

— Има ли још кога кућа Митрова? — пита други Арнаутин.

— Нема; затвори се кућа.

— Ако! — рече Арнаутин задовољан пакосно. . .

Други сужњи гледају у одело овога новог сужња; по оделу мисле да је доброга стања. А и сад је тек дошао, те неје без пара, и један ће рећи:

— Дај цигару дувана!

А други:

— Позајми ми двадесет пара! . . .

Звека окова на све стране. . . .

У другоме крају један учитељ српски говори нешто с једним Грком и пружа му руку, као да се споразумевају о нечем. Покрете њихове прати звека ланаца.

Прође млад свештеник Србин.

— Попе!... Хоћеш писмо да пишеш у Србију, а?... Да дођу Срби, је ли?... Па камо их, где су?... — пита један Турчин заједљиво.

А свештеник сагао главу, руком придржава тешке окове, и као да слуша звеку њихову а не питање Турчиново.

— Благослови, оче!... — и маши се капе један Србин у пролазу свештеникову.

— Бог те благословио! — прошапута свештеник, а окови зазвечаше на ногама и једнога и другога, уздахнуше и један и други...

При дну дворишта једна групица начетила се око друга новога сужња. Питају га, а он им одговара. Упита и он њих; они погледаше, смотрише Раму и махнуше на њ руком да дође.

Нови сужањ не могаше познати Раму. А Рама позна де га и баци му се око врата:

— Ибрахиме!

Тек онда га Ибрахим познаде и викну:

— Рамо!...

Изгрлише се, ижљубише.

— Глава да ти је здрава, Рамо! — рећи ће затим Ибрахим.

Раму као да нож удари посред срца, и брзо са страхом упита:

— Зашто?

— А зар не знаш?

— Говори, море... не знам!

— Па... твој... Џемаил...

— Шта?!... Умрло?

— Бог да га прости! — и махну руком.

Рама покри лице рукама и зарида горко. Смрче му се, и заљуља се.

Ибрахим и остали прићоше му и сташе га тешити:

— Гајрет, Рамо, гајрет!... Бог тако рекао!.. Суђено!... Буди јунак!... Не дај се, Рамо!...

Рама не може ни речи да рекне. Јуначи се... Хтео би и да рекне да је јунак, да се не да — хтео би, али ето стегле се вилице, па као да шкрипе, а језиком никако да крене...

Сад му као засветли светлост нека пред очима. Он виде Џемаила, свога Џемаила, кога сад, чини му се, више воли, него што га је икад волео... А одмах му се помоли и слика она са развалина задужбине: ето старца свештеника с крстом у руци; загрме опет она претња његова.

— Дакле, ово је та освета! — говори у себи Рама. — Јест, јест, освета!... Али ако сам ја крив, зашто ту кривицу дете моје да плаћа главом?... Зар је тако страшан тај кавурски светац, тај Свети Сава!...

И кад се у вече спусти Рама на под и леже, не могаше ока свести. Мисли су му оживеле Џемаила, и он га прати од малена па до вежбања у стрељању... И ето опет онога свештеника с крстом у руци... Па ето и владике с дугачким сребрним штапом... Рама се стресе....

У јутру кад се по ходнику зачу бахат ногу чуварених, и његов рапав глас: „Устаните!... Излазите!“ — Тахир викну:

— Хајде, Рамо!... Хајде понеси крчаг!...

Рама ћути.

— Рамо! — понови Тахир.

Рама се не одзива.

Приђе Тахир, ухвати Раму за руку — рука хладна. Уплаши се. Брзо пође к вратима и стаде викати:

— Рама умрло!... Умрло Рама!...

V

Један од оних натмурених, влажних јесењих дана, кад се подне чини да је сутон, а сутон — густа као тесто ноћ. Хладне кишне капљице лагано се спуштају на мокру земљу, али као да не падају с неба, већ из оне магле која се спојила с облацима и обавила земљу докле год око наше допире.

Све је влажно, све је пусто.

У пољу нигде живе душе. Само једна кола лагано иду сеоским неравним, пролоканим путем.

Поред кола корача средовечан Арнаутин с останом у руци и дугом пушком о рамену. На плећима му сукнено гуњче, кишом натопљено, добило затворенију боју, постало теже и круто; с мокра убруса, којим му је глава повезана, спуштају се капљице на чело и образе, и он их мо-

крим рукавом уклања. Мало, мало, па стресе с мокрих опанака нагомилано блато, или застане да их очисти о који камен или пањ украј пута; затим убрза кораке, машући останом и вичући: „Ојс!... Хајде! Ојс!“ ...

А волови мали, мршави с тешким напрезањем вуку. У знојy би били, да их хладна киша не кваси. Ипак се пара диже с бокова њихових; машу репом, често затресу главом, очима затрепћу, те се кишне капљице с трепавица спуштају...

Мрак, а село још није близу. Уморни волови вуку спорије и спорије, вуку па застану.

Застане и Арнаутин, приђе им ближе, руком их поглади; под руком познаје како брехћу, како им пара из ноздрва куља.

Погледа у даљину, онамо где је село, еда ли зрачка светлости; напреже слух, да ли ће ма из даљине чути кукурекање петлова, или лавеж паса.

Мртва тишина.

Уздахну Арнаутин, па затим махну останом и проговори благо, као молећиво: „Хајде!... Ојс! Ојс!“ ...

А у селу у кући Раминој поред огњишта седи жена његова Укија. Чело јој повезано убрусићем, за појасом јој кудеља, а у руци вретено. Вретено зврји, ватра пуцкара. С времена на време спусти вретено на крило, џарне ватру, па овлажи прсте и заврти вретено, те опет зазврји.

С друге стране огњишта њен млађи син Незир сагао главу те спрам светлости пламена чисти дугу пушку очеву.

Укија је замишљена, брижна, тужна. На мисли њене спустио се мрак, као што је и ноћ ова мрачна. Мисли о Џемаилу своме; матерински осећа бол, жали сина, уздише, сузе јој капљу; али у часу кроз мрак овај сине зрачак светлости вере у вољу Алахову, у судбину, — и она брише сузе.

Мисли на Раму. Хтела би да одабере миле и срећне тренутке из живота с њим; али се заустави на томе: да јој га Алах дао за господара; такав је — што му је суђено тако, а њена је судбина таква. Да је само код куће, па...

Уздахне, и опет пусти вретено те зазврји.

— Јеси ли нахранио волове? — упитаће мајка сина.

— Јесам, мајко.

— А је ли донео точак онај кавурин?

— Сутра ће бити готов.

— Зид је на ономе крају код амбара попустио; треба да се подупре, иначе ће га први ветар оборити.

— Хоћу, мајко. . . .

И мајка ућута, предаде се мислима.

А Незир стаде трљати пушку, и често је окреташе спрам светлости, па гледаше како се сија. Гледа пушку и мисли: „Сад је моја. А кад се баба врати. . . Шта оно рече Хасан? Да је чуо како ће сви сужњи бити пуштени сад о Бајраму? Може бити. А мом баби и онако неје остало много да издржи свих пет година осуде“. . .

У тај мах Незир диже главу да боље чује, јер му се учини као да неко виче.

— Стани! . . . — рече мајци, која на то заустави вретено.

— Незире! . . . Ој, Незире! . . . — опет се чујаше вика.

Незир шчепа пушку по средини, отвори врата и с прага се одазва:

— Ој! . . .

— Дођи овамо, дођи! . . .

Незир изађе.

— Ево ти бабе! . . . — рече Арнаутин и пружи руку на кола. — Болестан је.

— Бабо! . . . — викну Незир и приђе к оцу. Отац га загрли левом руком, и Незир осети сузе на своме образу. Захте руку да пољуби оцу, и отац му пружи леву руку.

— Хајде! . . . — рече Арнаутин.

— Чекај! — рече Незир и отрча к мајци, вичући:

— Мајко! . . . Ево дошао баба . . . дошао баба! . . . Хајде!

Укија изненађена трже се, врисну, и брзо фереџу преко главе . . . зашали зубљу борине и истрча напоље.

Арнаутин отворио врата и утерао кола у двориште.

Укија издиже зубљу и смотри очи Рамине, пуне суза.

Не зна зашто, али и њој се очи напупише сузом. Радовала би се, али јој ту радост мути нека тешка слутња.

борина = луч.

Та слутња се одмах обистини, јер виде како подигоше Раму и поведоше. Десна рука опуштена виси . . . а десну ногу једва лагано вуче.

Укија и Незир, престрављени и забринути, гледаше се, а ни речи не рекоше. Само се Укији дубок уздах оте...

Сутрадан већ је пукло по селу, да је Раму ударила капља, и да је доведен кући.

Стадоше долазити и понуде доносити рођаци и рођаке. Једни препоручују једне лекове, други друге, али сви се слажу у томе, да треба најпре побајати и од хоџе хамајлију узети. . .

Пролази тако недеља за недељом, месец за месецом. Рама се опоравио толико, да је могао помоћу штапа да иде по кући. Језик му се пустио, те је могао да говори; само често би за најмање што плакао, сузе би га гушиле, и онда би га спопао некакав кашаљ. . .

Укија је непрестано уз Раму: двори га, нуди, олакшава му мучан живот.

Неје то њој ни непријатно, ни тешко; напротив, чисто осећа неко задовољство што је уздигнута к мужу и постала му друг, и у том осећању не би знала за жртву коју не би за Рамино оздрављење поднела.

А Рама тек сад осећа сву нежност женииног срца, коју је пређе сурово одбацивао или угушивао; осећа топлину даха њеног; разнежила га брига њена — брига материна о детету свом, те се и он сав подао њој и чисто подетињио. Укију неје друкчије звао, већ мајком, како је и син Незир зове.

— Седи ту, мајко! . . . — говорио би Рама, таштајући поред себе, показујући место где да седне Укија.

— Нâ, прави ми цигару! — и пружао би јој дуванкесу.

Савијала би цигару, он би тупо гледао у Укију, а десну, болесну руку узима у леву, притискивао би и стезао и прсте и шаку.

— Дај да запалим! — рекао би Рама, а Укија је већ устала, узела жар у машице и пружила Рами, држећи длан под жаром.

— Хоћеш да ти испечем кафу? — питала би затим Укија.

— Хоћу, мајко, али и ти да пијеш, — одговарао би Рама, а очи му пуне суза. . .

Једном кад је дошла тетка Рамина и казивала како је многим болесницима помогла молитва кавурског попа, па предложила да се зовне поп, — Рама је само уздахнуо, а ни речи није рекао.

Укија је погледала у Раму, па погледала у тетку и слегла раменима.

Рама ће, одмах по одласку теткину, рећи жени:

— Моја тетка каже да зовнем попа, а не зна да је мени кавурски светац и дао ову болест.

— Како?! . . . — у чуду пита Укија.

— Несам ти казао, мајко, а сад хоћу све да ти кажем.

Прихвати Рама десну, болесну руку у леву и исприча све шта му се десило онога дана на развалинама црквеним и какву је, затим, пратњу у граду срео.

Па онда настави Рама:

— Често ми се исти поп јављао у сну, а често ми се и на јави, кад само помислим, стварао пред очима. Али онога дана кад чух да је Џемаил умрo. . .

Рама потеже рукавом да брише сузе.

Укија ће га тешити:

— Остави, Бога ти! . . . Нека нам Алах чува Незира! . . . Буди ти здрав! . . .

— Онога дана, — настави Рама, — лепо изађе пред мене онај поп с крстом у руци, с претњом у устима, а погледа ме оним чудним погледом. И чим тренем, ето њега: прилази ми све ближе и ближе. Сав је у некој светлости, а из крста као да све муње севају. Док од једном нађе се и онај владика са сребрним штапом. Владика диже руку и пружи штап попу, а поп замахну из све снаге, па мене по глави. . . Шта је после било — не знам. Само знам, кад се пробудих, видех да сам у болници. . . Ето видиш да ми је болест од кавурског свеца. То је освета Светога Саве . . . чујеш, мајко, Светога Саве! . . . Па и смрт Џемаилова. . . .

Опет Рами сузе полетеше.

— Алах рекао! . . . Суђено! . . . — прекида уплашена Укија и хоће Раму да умири.

Ћути Рама . . ћути и тупо гледа у таваницу изнад врата. Час притискује болесну руку, час рукавом брише сузе.

Ћути и Укија, нетренимице гледа у Раму; усне јој се њене мичу шапућући: „Свети Сава!... Свети Сава!... — па каткад само уздахне...

А кад пролеће својим мирисним дахом пробуди све што бејаше зимња студен успавала, — једнога дана Рама зажеле да се са чардака огреје на пријатном пролећном сунцу, да се нагледа бехара на воћу.

Доведе га Укија и посади на столицу с наслоном, нарочито за њега спремљену.

Рами се саме груди шире, да се надишу пролећног свежег ваздуха. Диже поглед и смотри на греди клинац, о који је некада вешао своју дугу пушку. Уздахну...

У дворишту стоји грађа спремљена за нову кућу, већу и лепшу, коју је мислио да подигне и за коју је везивао нову срећу!... Пуста жеља!...

Улицом поред куће његове пролазе Срби, разговарају гласно, смеју се. А пре неколико година?

— Што ти је раја! — мисли у себи Рама. — Попусти јој дизгине, она одмах диже главу!... Хм, хм, хм!.. — климну главом и махну руком, па опет уздахну....

Погледа по околини. Поља се зелене, шуме окићене. Све је блиставо, прозрачно, насмејано, весело.

Онуда је он ишао, верао се, пресретао рају... А сад?... Рама убриса сузу.

Онамо, сниже онога венца, који као додирује обасјано плаво небо, онамо је забел; а још сниже, близу потока, онде је циганкина кућица...

У мислима прелази Рама све ... уздише, и брише сузе.

А онамо испод онога виса, који је на врху као оголело теме, пропланак се пружа. Ту је она стара црква.

У његовој успомени јавља се слика онога сабора: људи, жене, девојке ... поп, крст...

Задрхта Рама...

Види оне многе свеце на зидовима, у необичном оделу. Сети се оне камене плоче, на коју кавури — рекоше онда — спуштају болеснике, и Алах им даје здравље — Алах и светац кавурски...

У Рами затрепери вера јака, силна, каква му је и жеља да се отме болести, смрти — да иде, како је ишао.. да живи, како је живео. И као да осети моћи да иде...

напреже се да се крене... маши се за штап свој и стаде жену викати:

— Мајко! Ој, мајко!... Ходи овамо, ходи!...

VI

Сутрадан... кола се лагано кренуше.

Благи пролећни зраци сунчани милују образе болесног Раме. Очи му сијају надом. Он све посматра, свуда гледа, јер је давно било кад је овуда пролазио. Запиткује Незира, те му објашњава што-шта и подсећа га.

Већ при крају села нека се кућа подиже, кућа без ограде.

Кад прићоше близу, Рама угледа на коњу једнога младића, који му се учини познат — сећа се, као да га видео негде. Младић ободе коња и полете пут села Врбице.

Рама зажеле, и Незир стаде с колима.

— Које беше оно момче, бре рајо, што отрча на коњу?

— Оно је, аго, учитељ врбички.

— А зар Врбица има школу?

— Има, аго, и оно је учитељ, зет кметов.

— Ха, тако!... А што ви, бре, правите?

— У царско здравље, аго, и у твоје, правимо... кућу Светога Саве.

— Школу, а?

— Па... јест, аго, у царско и агаларско здравље.

— А имате ли доста грађе за школу?

Сељани се побојаше да им Рама не узме грађе, те рекоше:

— Не верујемо, аго, да ће бити доста; али... даће Бог и Свети Сава.

— Пошљите, бре рајо, мојој кући. Код мене има доста грађе што сам ја спремио за кућу. Изберите, узмите што вам треба да направите кућу Светога Саве... Узмите, бре, за моје здравље.

— Хоћемо, аго. Да си жив! Нека ти Бог да здравље!... — заграјаше зачуђени и обрадовани сељани.

— Ама... да пошљете да узмете, — јесте ли чули? — понови Рама.

Затим се окрену сину:

— Хајде, Незире, терај!... Терај, синко, у цркву!.. Хајде!...

БИГАМИЈА И ПОЛИГАМИЈА КОД СРБА[1])

од

Радослава М. Грујића

(Свршетак)

— Знаменити примас Угарске кардинал Леополд гроф Колонић покушавао је, већ крајем XVII. века, да све православне народе под аустријском влашћу приведе у крило римске цркве, те је са Румунима и Русинима донекле и успео, јер они примише унију и сједине се са Римом. Али са Србима ствар је ова врло тешко ишла и само је по где-где, и на кратко време, незнатан успех постигнут, јер су Срби показивали силну отпорну снагу и убрзо после ратова средили своје црквене односаје, помоћу своје добро организоване јерархије — на челу с патријархом, односно архиепископом својим. Стога је римска пропаганда међу нашим прецима и била необично агресивна, те помоћу државних власти настојала, да до свога циља дође, али јој се сваки план њен увек изјаловио; јер су се Срби ванредно чврсто држали свога православља, те несу презали ни пред страшним претњама државних власти, него увек спремни били и погинути за своје верско осведочење. . . .

Већ почетком 1700. г. писао је кардинал Колонић — Пропаганди у Рим, у ствари унијаћења Српскога Народа под аустријском влашћу, те ту између осталога вели,[1]) да су српски епископи: „скоро безбожници и безверци, да без икакова избора симонистички свакога посвећују за свештеника и диспензују од разних брачних сметња, *дају разводе и*

---

[1]) Dr. Nilles, — Symbolae ad illustrandam Historiam etc. II. p. 726.

допуштају бигамију, сасвим по својој вољи — тако, да поједини људи, с дозволом таковних епископа, по две и три тобожње жене имају...“ — Међутим ми смо већ истакли како је патријарх Арсеније III. Чарнојевић водио озбиљну бригу о чистоти брачних веза[1]) у народу нашем, а њега би се у првом реду овај прекор Колонићев имао тицати, те је јасно, да је Колонић овде циљао на законито развођење брачних веза и давање дозволе, у смислу канонског учења православне цркве, да разведени могу ступити у други и даље законите бракове.

А чим је и Темишварски Банат, са једним делом Србије и Босне, те Малом Влашком, после Пожаревачког Мира (1718. г.), потпао под власт аустријску, послати су одмах и тамо опробани мисионари, да шире римску пропаганду. Ну епископе српске, на челу с београдским митрополитом Мојсијем Петровићем, као ни сам Народ Српски, не могаше они задобити за унију, и ако су у ту сврху и државне власти употребиле сав свој ауторитет...

Кад не могоше на пречац и директним путем до свога циља доћи почеше лукави језуити, као мисионари, околишити и помоћу државних власти настојати, да се постепено, наредбама тих власти, све више и више ограничи и измени право православне Цркве; јер су држали, да ће онда много лакше са унијом моћи успети, — пошто народ фактички више води рачуна о реалним, правним и обредним одношајима, него о апстрактним догматским истинама. — И збиља, већ крајем 1719. г. видимо на том послу засуканих рукава Земаљску Административну Управу у Темишварском Банату. Она, наиме, већ 1. децембра и. г. доставља темишварском српском епископу Јоанићију Владисављевићу један свој проглас на православне народе, у коме се вели: „да ће сви они, који се нађу у телесном греху са својим блиским рођацима, или се ожене у блиском сродству, *као и сви они брачни парови, који једно-друго оставе и ступе у другу брачну везу, као тешки пре-*

[1]) Види већ цитирану патријархову посланицу Црногорцима и др. од 1689. г. и упор. оригинал Хронике несуђеног деспота Ђорђа Бранковића у Митроп.-Патријарашкој Библиотеци у Срем. Карловцима, р. 2004—2011.

ступници закона, најстрожије кажњени бити — губитком главе“. Епископу је у пропратном писму наређено, да тај патенат по свима црквама свога владичанства даде прогласити и протумачити; а обласним управитељима заповеђено је, да и они свуда по својим дистриктима тај проглас објаве и на црквена врата прибију, те сваког преступника врховној земаљској управи пријаве.

У ексибиту Митрополитско-Патријарашкога Архива у Срем. Карловцима доста је опширно изведен цео садржај оба та акта,[1]) те нас већ он врло еклатантним начином уверава, да је назив бигамија (а као што ћемо одмах уверити се и полигамија) само технички термин, кога су римокатоличке црквене, а нарочито државне аустријске власти, радо употребљавале, да укратко означе, по прописима римске Цркве и државних закона, недозвољено ступање у нову брачну везу — после оправданог или неоправданог, по прописима православне Цркве, развода са својим првим брачним другом. — Наиме, у писму управљеном на владику, Земаљска Администрација налаже му изрично, да има настојати да се на пут стане: „. . . unter seiner Glaubensgenossenen, denen bisher in Schwung allzuhäuffig eingeeisseren Laster der Blutschande, Vereheligung der nächsten Blutsbefreunden *und der Bigamie*. . .“; док се у патенту управљеном на народ реч бигамија, као страна и народу непозната, тумачи и овако вели: „. . . dass weilen das Laster der Blutschande, dan die Zusammen-Heurathungen der nächsten Blutsverwandten, *endlich dass die Eheleute einander verlassen und underweits sich mit andern wieder trauen lassen, allzusehr in Schwung gehet*. . .“

— Она претња о губитку главе, због склапања недозвољених брачних веза, у смислу одлука државних власти, поновљена је 1720. год. и са ћесарева двора, те проглашена по свима крајевима[2]) где Срби под влашћу аустријском живе; а с пролећа 1721. г. написаше препредени мисионари 17. тачака религијозно-дисциплинарног садржаја, којима се, као што они сами кажу, ишло за тим: „да се сузбије шизматичка смелост, исправе погрешке и *отклони*

[1]) Под бр. 221 и 222 ex 1719. год.

[2]) Упор. Лѣтописъ Мат. Српске XLIII., p. 97.

*

све оно, што би могло нашкодити римокатоличкој Цркви, а уједно да се и Српски Народ иолагано расположи за унију". — Те тачке предадоше они губернатору темишварском, генералу грофу Валису, уз предлог, да се наложи православним српским епископима у Темишварском Банату, да строго по тим установама имају управљати својим народом. И заиста, генерал Валис, почетком друге половине 1721. год., сазва пленарну седницу Темишварске Земаљске Администрације, у коју позва и београдског митрополита, архиепископа Мојсија Петровића, са темишварским епископом Јоанићијем Владисављевићем и карансебешким (вршачким) владиком Мојсијем Станојевићем.

На тој седници прочитане су поменуте тачке, од којих је за нас, овом приликом, особито важна прва,[1]) јер се у њој налаже митрополиту: „*да преко свога свештенства пожури раставу полигамиста и уједно свештеницима својим најстрожије забрани, да такове у будуће венчавају*". — Митрополит и епископи морали су, хтели — не хтели, примити како ову тако и све остале тачке и обвезати се, да ће се тачно по њима владати. А тиме је уједно индиректним путем забрањено и то, да српски митрополит и епископи његови не смеју више од сада, ни правилно по прописима православне Цркве разведеним супрузима, давати дозволу за ступање у нови брак; јер се такови поступци, ма били они у потпуном складу са канонским принципима православне Цркве, квалификују од стране државних власти, у смислу учења римске Цркве, као тежак злочин бигамије и полигамије. Нема сумње, да је све то митрополиту и епископима нашим на тој седници и у појединостима протумачено, када је и он од сада почео те техничке термине аустријских црквених и државних власти у својим актима, упућенима на народ, употребљавати и тумачити. . .

Још је вредно овде истаћи, како су у она три разна државна акта, што их горе приведосмо, употребљени разни изрази за једну те исту ствар;[2]) тако се у поменутом па-

[1]) Dr. Nilles, — Symbolae . . . . II., p. 800. тач. 1.

[2]) Др. Ђоровић је имао пред собом, кад је писао о „Бигамији и Полигамији код Срба", само кратке изводе из аката, по регистру и експ. протоколу Двор. Ратног Савета у Бечу, у којима се само

тенту на народ, од 30. новембра 1719. г. јасно каже: *да се ту ради о забрани ступања у други и даље бракове после развода*, док се у писму владици од 1. децембра и. г. тај поступак укратко назива *бигамијом*, а овде ево већ и *полигамијом*.

После свих ових строгих одредаба морао је и митрополит Мојсије, у једној пастирској посланици својој, обратити се на Народ Српски по Темишварском Банату и Србији, те у њој пажљиво настојати, да поучи народ и о томе: како да се чува сваке неуредности у брачном животу, а нарочито, да га склони ауторитетом својим, да се, због престрогих одредаба државних власти, покори и оној одлуци, којом се, у смислу канонског права римске Цркве, после раставе с првим брачним другом, забрањује ступити у нову брачну везу. — Али, и ова опрезна посланица митрополитова узбунила је многе Србе, те почеше сумњати да митрополит сâм хоће тиме да отвори пут унији, па због тога дадоше и очити израз своме негодовању. Један мисионар-језуита, јавио је месеца јула 1722. год. Дворском Ратном Савету у Беч, да је посланица митрополитова због неколико ставова у њој: „bey dem gantzen Volck grosse Unruhe erwecket und verursachet“; али се уједно и потужио на верску нетолерантност митрополитову, додавши најпосле и то: како у Српском Народу јако влада бигамија и полигамија „*cum authoritate Ecclesiae*“.

На пријаву тога језуите, која је послата митрополиту на изјашњење, одговорио је митрополит Мојсије Дворском Ратном Савету у ствари те тобожње бигамије и полигамије, коју православна црква дозвољава и потпомаже, са ова два примера: неки Фрето оженио се (и венчао) по други пут, јер му је, по уверењу неких његових суседа Грка, прва жена умрла; а неки Димо заиста је узео још једну жену (у смислу учења римске Цркве и прописа државних закона — а заправо он се само венчао с другом женском, после раставе с првом женом, која је још

прости технички термини: бигамија и полигамија налазе, без икаковога тумачења, те га је то завело да те термине схвати у обичном смислу речи и из тога изведе своје даље погрешне конзеквенце.

у животу била), *али је то било пре царскога рескрипта*,[1]) којим се забрањује растављеним супрузима ступати у нове брачне везе, за живота првог брачног друга, или т. зв. бигамија и полигамија. — Овај одговор митрополитов јасно нам каже, да ти случајеви тобожње бигамије не беху учињени против канонских прописа православне Српске Цркве; али уједно и то, да је митрополит, после поменутог царева рескрипта од 1720. г., и сам, силом околности, морао забрањивати поновне брачне везе — за живота првог брачног друга, иако је то противно било канонском учењу православне Цркве.

Државне власти, као да су се задовољиле овим одговором митрополитовим и Српски Народ, у брачним стварима, бар за неко време оставише на миру; али почетком 1724. г. почеше оне опет, по упути мисионара, плести се у женидбене ствари наших предака, те својим насилничким поступцима изазваше митрополита Мојсија, да је те године оштро протестовао против мешања власти у његова matrimonialia.[2]) Он је наиме те године обавио канонску визитацију по митрополији својој и сâм се уверио, да збиља има доста не допуштених веза и брачних спајања, али се у то немају плести државне власти, јер све брачне ствари спадају искључиво под његову јуриздикцију, као врховног духовног поглавице. . .

И наскоро после тога, 2. децембра 1724. г., издао је митрополит једну Уредбу, у којој су истакнуте све неуредности што их је он опазио у религијозном и социјалном животу наших предака, али о бигамији и полигамији нема ни спомена,[3]) иако се овде, а нарочито у тачци 49-тој, поименце набраја све, нашто свештеници имају пазити при благосиљању брачних веза њихових парохијанаца, да не би брак неваљан био и свештеник потпао под тешку казну. У тој се тачци каже, да је свештеник особито дужан пазити: „на сродство и кумство до седмога степена и у који брак ступају, да не буде незаконит; јер онај који венча

[1]) „Српски Књижевни Гласник“ XIX., p. 587—579.

[2]) Ibidem.

[3]) Оригинал ове Уредбе налази се у Митроп.-Патриј. Архиву у Ср. Карловцима међу неексибираним списима.

четвртака или кога силом присиљенога, ма знао или не знао за то, само ако се сазна, биће лишен свештенства, а брак такав прогласиће се као ништав". И одмах се затим, као додатак, на који се је митрополит касније сетио, додаје: „*а иста такова казна постићи ће и онога, који венча човека, који живу жену има, или жену, која жива мужа има*". — Како из положаја овога додатка, тако и из самога садржаја јасно се види, да се овде није радило толико о евентуалним случајевима венчања самовољно растављених супруга с другим особама, колико у опште против поновнога брака, у смислу учења римске Цркве и прописа државних власти, ма и законито разведених супруга за живота првога брачног друга; а због бојазни да му се поново не пребаци помагање уније, митрополит је овде овако лапидарно се изразио, док је касније на другим местима растумачио то подробније. . . .

Народно-црквени Сабор наш у Срем. Карловцима забранио је 6. марта 1726. г.[1]) отмицу, четврти и пети брак, те је лишењем чина попретио свештеницима, који се усуде да такове венчају, али о бигамији и полигамији нема ту ни спомена; а да је за њих било и најмањега повода, по народном схватању и канонском учењу православне Цркве, нема сумње да би то представници наши на сабору тачно и јасно истакли, кад истакоше забрану лакших недостатака: отмице, четвртога и петога брака.

Међутим су државне власти наставиле посао свој у познатом правцу. — Новембра месеца и. г. добио је Двор. Ратни Савет у Бечу извештај од војничке управе у Темишварском Банату: да православно свештенство и даље потпомаже бигамију, која се све више јавља и раширује;[2]) док је опет заповедник у Славонији гроф Одвијер јавио, да ће и он: „wegen des in dasigen Landen sehr in schwung gehenden Criminis Bigamiae in allen Districten und Herrschaften ein scharfes Mandatum inhibitorium emaniren lassen".[3]) А када је митрополит Мојсије, почетком 1727. год., дошао у Беч,

---

[1]) Оригинал на истом месту.

[2]) Protoc. Registr. Дворског Ратног Савета у Бечу, p. 885 — цит. „Срп. Књ. Гл." XIX. p. 581.

[3]) Protoc. Exped. Двор. Рат. Сав. у Бечу ex 1726, p. 1405 — цит. на истом месту.

ради разних народних послова, одмах му је приговорено што трпи полигамију, коју ћесар не да увести у својим земљама, јер хоће да сви његови поданици имају животне снаге. Казано му је уједно, да одмах ту у Бечу изда проглас на народ против тога зла, јер ће се поново по свима дистриктима прогласити она забрана тога преступа из 1719. и 1720. г., с нооштреном претњом о телесној и смртној казни.

И митрополит није имао куд те одмах, у смислу жеља државних власти, издаде још ту у Бечу пастирску посланицу, у којој саветује народ, да се чува бигамије и полигамије, јер ће због тога не само преступници бити кажњени телесном и смртном казном, — него и свештеници који их венчају и епископи који им за такав брак дозволу даду, или само пропусте такове преступнике пријавити, биће строго позвани на одговорност и према преступу кажњени.[1]) А државне власти у Темишварском Банату одмах су почеле строго, у смислу царске наредбе, поступати, те како окривљене брачне парове, тако и свештенике, који их венчаше, почеле су подвргавати оштрим казнама. — Губернатор темишварски, гроф Клаудије Флориманд, дао је одмах по целом Банату објавити најстрожију забрану те тобожње бигамије;[2]) а извештавајући, почетком септембра 1727. г., Двор. Рат. Савет о своме раду у томе правцу, јавио му је уједно: како га је митрополит Мојсије известио, да он не може томе на пут стати, јер многи без његова знања прелазе у Турску и тамо се по други пут венчавају...

Поводом тим, а сигурно на предлог војничких власти, издаде Двор. Рат. Савет 16. септембра 1727. г., још једну посебну наредбу за спречавање те т. зв. бигамије. Ту се наређује: да ни једног човека и ни једну жену не сме ни један православни свештеник венчати, док им дотични не покажу уредовну потврду о смрти прве супруге, односно супруга, или аутентичан атестат да су нежењени.[3]) А у исто доба затворен је један православни свештеник: *што*

---

[1]) Види целу ту посланицу митрополитову од 5. јула 1727. год. у „Лѣтопису Мат. Срп.“ XLIII. p. 96—100.

[2]) Exped. Protoc. Двор. Рат. Савета у Бечу ex 1727., p. 1645.

[3]) Registr. Protoc. Двор. Рат. Сав. у Бечу ex 1727., p. 1163.

је једну растављену жену поново венчао, с наглашењем, *да му је то поновљени злочин.*[1]) Међутим су опет људи и жене, који су напустили своје прве брачне другове и с другима се венчали, или можда и невенчано у брачној вези живели, осуђивани ради т. зв. злочина бигамије и полигамије: „ad poenam extraordinariam“,[2]) или „ad annuos labores publicos (öffentlichen Arbeith)“,[3]) или најпосле на смртну казну — „ad poenam gladii“.[4]) — Ова последња и најтежа врста казне беше најобичнија и најчешћа. На ту казну осуђен је био у први мах и неки Циганин Миска Јануш, али му је после та казна снижена на три године тешке работе у државним рудницима, под условом, да другу жену напусти и узме натраг своју прву закониту жену, коју је био оставио, када је ову другу, ради које је кажњен, узео.

Наскоро после тога позвао је митрополит Мојсије све епископе у Митрополији Београдско-Карловачкој, да га, у смислу цареве заповеди, тачно известе о свима недостацима у брачном животу Српскога Народа — по њиховим дијецезама. И епископи су то одмах учинили. У Митроп.-Патријаршијском Архиву у Срем. Карловцима нашао сам три извештаја о том предмету од тројице епископа: бачког, темишварског и ваљевског.[5]) Интересантни су подаци које из тих извештаја добивамо; али ни у њима нема ништа што би дало основа за претпоставку о правој бигамији и полигамији код наших предака, него нам напротив још јаче истичу већ добро истакнуту етнографску црту нашу — самовољан развод и по том ступање у нове незаконите брачне везе, дакле ту т. зв. бигамију и полигамију. За ове односаје карактеристично је и једно писмо архиђакона Стојковића из Ваљева, од 16. јула 1731. г.,[6]) у коме вели, да тамо: „. . . *неки људи узимају жене од живих мужева и у Турској се венчавају с њима, па онда пређу натраг и кнезови их бране*“. А један извештај митрополитова егзарха синђела Андрије Јоакимовића, из 1735—6.

---

[1]) „Срп. Књиж. Гласник“ XIX. p. 579 и 582.
[2]) Registr. Protoc Дв. P. C. у Б. ex 1725., p. 907.
[3]) Ibidem ex 1727., p. 891.
[4]) Ibid. ex 1727., p. 964., ex 1729., p. 42 и др.
[5]) Оригинал у М. П. А. К. — међу неексибираним списима.
[6]) Ibidem.

год., ванредно живо, у неколико конкретних примера, приказује нам слику ненормалног брачног живота наших предака,[1]) у то доба, по дијецези ваљевској, те нам разјашњава многе друге површне и лапидарне белешке наших црквених и аустријских државних власти о томе занимљивом питању. И тај извештај утврђује нас само у постављеној већ у почетку претпоставци, да праве бигамије и полигамије код нас није било, али да је зато било много несталности у брачном животу наших предака и честих самовољних развода.

За извесну илустрацију свих тих односаја истаћи ћу овде, између многих, само један пример:

— Приликом визитације потужио се и поп Радосав крагујевачки, писмено и усмено, егзарху на свога намет зета, неког Илију Станишића из села Секурића у јагодинском округу, и тражио је, да му овај силом изнуђену ћерку поврати. А ево шта је било: Када су још сви они у Турској били, загледао се беше Илија у попову ћерку и хтеде је пошто-пото узети, *те отера стога од себе своју жену са четворо деце и запроси ту девојку.* Поп му је не хтеде дати, јер — вели — има живу прву жену; али се овај не хтеде никако оканути девојке и поче претити *не само судом турским, него и убијством.* Поп Радосав побоја се грднога зла, те када му намет зет доведе и Турке на кућу — даде му ћерку своју. . . Међутим су обе породице прешле под власт аустријску и поп тражи, да му се ћерка поврати. — Егзарах је одмах издао наредбу, те је обркапетан крагујевачки Станиша Млатишума дао затворити тога намет зета попова и попу ћерку повратио; а када је за тим Илија из тамнице пуштен, упућен је да потражи своју прву закониту жену. . . .

Кад је митрополит Мојсије оне заискане извештаје од епархијских епископа добио и из њих сазнао за све главне мâне и недостатке у животу наших предака, приступио је одмах послу на исправљању тога зла; и у споразуму са свима епископима 16. јула 1728. г.[2]) издаде он

[1]) „Споменик“ Срп. Краљ. Акад. Наука XXXIV., p. 198—200.

[2]) Оригинал у М. П. А. К. — међу неексибираним списима.

једну окружницу на све епархије по својој пространој митрополији. У тој окружници има 9 разних уредаба, али је најопширнија и најпрецизније израђена прва, у којој се управо исцрпно говори о начину склапања ваљаних и неваљаних брачних веза и многим другим брачним односајима. Много је тога ту интересантнога и важнога за познавање нашега старог народног живота, ну нас овом приликом занима само оно место из те знамените уредбе, на ком се спомиње и т. зв. бигамија и полигамија: „Свештеник ваља у цркви да навести младенце, како би се могло дознати, да нема можда међу њима каково сродство или кумство, да се несу момак и девојка прво коме другом обећали и заверили, или да није можда закону противни: четврти брак *или бигамија и полигамија т. ј. многоженство*“. . .[1]) А одмах иза овога тумачи се, шта се ту разумева под многоженством, кад се каже: „да нарочито ваља припазити на странце и тачно се известити, *да дотичник можда нема гдегод живу жену остављену или распуштену*“.

Што је овде нарочито истакнуто, да свештеници имају припазити, да младожења можда нема гдегод живу жену *остављену или распуштену*, јасно нас уверава, да је овим, у смислу аустријских државних одредаба, забрањиван поновни брак не само после незаконитог самовољног развода (*остављена*), него и после сасвим законитог *распуста*, у смислу канонских принципа православне цркве.

Наши епископи морали су овако поступати, у смислу интенција државних власти, да сачувају и себе и народ од престрогих казнâ. Зато из трећега и четвртога деценија, који су иначе богати архивским материјалом, немамо баш никаквих података о коначном развађању бракова наших предака, иако знамо за неколико случајева,[2]) где су супрузи и у случају јавно познатог прељуба женина, од митрополита, као духовнога судије, упућивани да и даље наставе заједнички брачни живот.

---

[1]) У истом смислу, по жељи царског комесара, говорио је укратко митрополит Мојсије о тобожњем многоженству наших предака, и у трећој седници Народно-црквеног Сабора у Београду 23. маја 1730. г. (Летопис Мат. Срп. књ. 113, р. 294). — Види образложење у мојој расправи „Matrimonialia etc“.

[2]) Концепти и оригинали у М. П. А. К. — међу неексибираним списима.

— Из петога и шестога деценија налазимо међу архивским списима и неколико података о коначном развађању бракова и дозволама за ступање у нове бракове, али зато не налазимо више ни спомена о т. зв. бигамији и полигамији кроз цео пети и неколико првих година шестога деценија. А то је донекле и разумљиво: Наше црквене власти, којима је сада на чело дошао пећски патријарх Арсеније IV. Шакабента, добиле су за то време слободније руке, те опет почеше вршити своја права при разводима брака, по позитивним канонским прописима православне Цркве, или у смислу тих прописа, и разведенима стадоше поново допуштати да могу ступити у нове законите бракове. Међутим државне војничке власти, пошто им је испрва сва пажња концентрисана била на несретни рат с Турцима од 1737—1739. г., у коме је Аустрија изгубила један део Босне, Србију и Малу Влашку, а за тим опет на оне многе ратове у почетку владавине царице Марије Терезије, — несу ни доспели да свом силом наставе свој рад на сужавању канонског права православне Цркве у опште, а нарочито у брачним питањима. Али чим се ратно врење мало стишало, подигоше се опет те власти, на потстицај римокатоличких мисионара, и ми се од сада опет врло често сретамо са новим одредбама тих власти против познате нам тобожње бигамије и полигамије међу нашим прецима.

Прва такова поновна одредба издата је 1754. г., и некако у исто доба, као што нам сведочи епископ посвећења Партеније Павловић, кажњен је у Будиму на његове очи један наш човек губитком главе, што је поред живе жене оженио се другом; док је међутим једном другом нашем човеку, неколико година после тога (1759), који је оставио своју закониту жену и прешао на римску веру, будимски римокатолички магистрат дозволио, да се ожени другом женом — римокатоликињом, што је он и учинио.[1])

С пролећа 1758. год. потужила се Земаљска Администрација Темишварског Баната царици, да се у Темишварској и Вршачкој Епархији опет појављују случајеви бигамије и полигамије, те је царица посебним актом од 15.

[1]) Гласник Срп. Учен. Друштва, 2-го одељ. V. р. 170—171.

јула 1758. год. оштро опоменула митрополита Павла Ненадовића, да строго нареди свему свештенству своје митрополије, да особито опрезно буде код благосиљања брачних веза и нипошто се не усуди, без трократнога навештења и поузданог званичног уверења о безбрачности или удовству, венчати какав брачни пар. И митрополит је одмах учинио своје. Ну таман је то готово било кад ево дође нова наредба, којој даде повода Земаљска Управа у Великоварадском Диштрикту, пријавивши царском двору, да се и у оном крају бигамија и полигамија јако шири. — Поводом ове наредбе издао је митрополит Павле 9. октобра 1759. год. нову окружницу на све епархије,[1]) у којој се нарочито свештенству тешком казном прети: — „ако својим немаром даде повода, *да се незаконито склопљени бракови смртном казном растављају, те стога нека у проповедима и сваком другом приликом своје парохијанце поучава: како је велико безакоње и грех, кад муж за живе жене и жена за жива мужа у други брак ступе*, те како на овом свету тај грех светске власти срамном смртном казном казне, а на оном свету казни ће их Бог мукама вечним..."

Ну ни ово није прекратило дубоко укорењени обичај, нити је могло избрисати вековну етнографску особину народа нашег, те је царски двор и 1761. г. поново издао строгу одредбу против тобожње бигамије и полигамије; а по жељи царског комесара расправљано је о томе и у Народно-Црквеном Сабору у Ср. Карловцима 12. јула 1769. год.[2]) — Том приликом истакао је владика горњокарловачки Данило Јакшић мишљење, *да је томе злу највише крива емиграција српских жена у Турску*, где примају мухамеданство и удају се за Турке. Мишљење то потврдио је и владика бачки Мојсије Путник, као и остали епископи, којима се дијецезе граниче са Турском. Јакшић је затим предлагао, да се таковим људима даде дозвола, да могу ступити у други брак, а прве одбегле жене њихове, ако се натраг поврате нека се казне смрћу. Путник је међутим био мишљења, да би се тако нашуштеним мужевима, тек

---

[1]) Неексибирани списи у Пакрачком Епархијском Архиву.

[2]) Види: „Congress Diarium", царског комесара грофа Хадика о том сабору — у K. Ung. Hofkanzl. Archiv-у. Illyr. Acten Nr. 149 ex 1769.

онда могла дозволити поновна женидба, кад донесу од својих законитих жена, које се у Турској за другога удаше, писмену изјаву да их се одричу — дакле, познату нам „книгѫ шпрощенѫ“ или „разшѣстнѫ“. . .

На основу те саборске расправе и уврштен је у царски „Регуламенат“ од 27. септембра 1770. г., дотично у његов извод од 29. маја 1771. год., односни параграф (16), у коме се нарочито свештенству налаже, да при венчавању врло опрезно поступа, како би се већ једном обуздала „бигамија или многоженство“.

Али и ово није било доста, јер већ 1772. год. појављују се нови случајеви те т. зв. бигамије, и то у Славонији, где су два свештеника венчала с другим људима две жене, које имађаху живе, али напуштене, прве законите мужеве. — По налогу Илирске Дворске Депутације дотични свештеници лишени су службе, а против жена поведен је казнени поступак. Уједно је митрополит Јован Георгијевић 16. новембра 1772. год.[1]) на све епархије издао окружницу, у којој између осталога и ово рече: „. . . *силно се је удомио у народу нашем грех прељубочинства, двоженства и многоженства, те мужеви напуштају своје живе законите жене и узимају друге, а жење опет остављају законите живе мужеве своје и удају се за друге*“. . .; те још додаде: „ . . . *како се не би ужаснули они, који остављају живе жене или мужеве, те се свежу с другима, кад би им казато било, да се такова женидба и удатба казни на овом свету смрћу мачем а на оном вечним мукама у огњу пакленоме*“. . . А да се већ једном ти зли обичаји прекину и истребе издаде митрополит још и посебну Уредбу[2]) о склапању брака, у којој се ово вели: „. . . *а ако буде у животу једне или друге стране друг, нека се ниошто не допусти венчање без обзира на то на који су начин, узрок или случај и време они се међусобно разлучили — осим у случају једине поуздано утврђене смрти*“. . . . .

Ово је први пут, а по свој прилици и последњи, да је српски православни митрополит у свом званичном акту

---

[1]) Концепат у М. А. К. бр. 345 ex 1772.

[2]) Концепат — ibidem, и међу нескенсибираним списима у Пакрач. Епархиј. Архиву.

на свештенство овако изразито, у смислу интенција државних власти, стао на искључиво стајалиште канонскога права римске Цркве у ствари брачних развода, кад у тој својој Уредби о склапању бракова нарочито истиче, да *само смрт* једнога брачног друга даје другом право на ступање у нову брачну везу. Ну митрополит Георгијевић беше човек врло мале спреме и слаба духа, а притисак римокатоличке државне власти баш је у то доба врло тежак био, те није чудо да је такав митрополит поклекнуо. . . .

Али ни епископи, а камо ли свештенство и народ несу респектовали у свему овакову Уредбу, која се противи позитивним канонским прописима Цркве православне, те су државне власти, против те тобожње бигамије и полигамије „*која се све више шири*“, унеле односну забрану, под старом претњом смртне казне, и у нови „Регуламенат“ од 2. јануара 1777. год. (§. LXIII), а за тим скоро од речи до речи и у познати „Rescriptum Declaratorium Illyricae Nationis“ од 16. јула 1779. г. (§. LV).

А после овога више нигде не сретамо посебних, ни државних ни црквених, наредаба против т. зв. бигамије и полигамије, јер је 1780. год. дошао на владу просвећени цар Јосиф II.,[1]) који је све некатоличке Цркве по својим државама ослободио од тешкога притиска римскога католицизма. . . .

III.

Као што видесмо сви случајеви, које аустријске власти окрстише именима бигамије и полигамије, састојали су искључиво само у овим околностима: Известан човек отерао је своју закониту жену, или га она сама оставила, те се оженио и венчао с другом, док је опет у другим случајевима жена одбегла од мужа и удала се за другога; а бивало је још и таковых случајева, да је један од брачних другова нестао за време рата, или допао ропства којом другом приликом, па се није знало да ли је у животу, те је онда други, после извесног времена, с дозволом или без

[1]) Види о брачним реформама Јосифовим код: Dr. C. Hock — H. Ign. Biedermann, — Die österreichische Staatsrath (1760—1848), Wien 1868—1879, p. 247—250, 252—256 и др.

дозволе надлежних црквених власти, ступио у нову брачну везу. . . Пријаве државним властима против таковых бракова обично су чинили напуштени први мужеви или жене, а понајчешће, особито у почетку, римски мисионари, који се беху размилили по народу нашем да траже лова.

Ну осим тога ваља истаћи, да се у нашем народу у она бурна времена могао по где-где догодити и такав случај, који је више личио на праву бигамију, него сви до сада изређани случајеви, али одмах наглашујем, да је то могла бити само привремена — тренутна појава, изазвана силом околности. Наиме, могло се догодити по каткад, да једном човеку жена допадне ропства и он, изгубивши сасвим наду на њезин повратак, ожени се другом, а она после ослободи се и поврати законитом мужу своме. У такову случају можда је кадгод који човек и обе жене држао, али тешко да су оне дуго времена у кући заједно остале. — За овај одношај врло је карактерична једна одлука Кнеза Милоша од 1. јануара 1824. год.,[1]) у којој се дозвољава неком Станиши Чолаковићу, — ком је жена повратила се из ропства турског, а он се међутим с другом оженио *и с њом децу изродио*, — да може „*ако хоће* обадве жене, и стару и нову, држати, и *ако је могућан и њихова воља буде*; ако ли пак не узмогну једна другу трпети, тада он може стару своју жену од тамошњи судски кнезова с отпуштеним писмом снабдети, те она може где јој је воља стајати или се удати; *нову да задржи ради деце*, јер туђа мајка не би их гледала као рођена".

И у случајевима какове велике болести женине, због које је она постала апсолутно неспособна за брачни живот, могло се догодити, да је човек у једно исто доба држао у кући својој по две жене; али је обично бивало, да су људи с таковим женама растављани, под условом, да их до смрти хране и одевају, а оне су тада обично ван куће мужевље живеле. — Мени је познато неколико таковых случајева[2]) из XVIII. и прве половине XIX. века по Босни, Србији и Славонији. . . .

---

[1]) „Срп. Књиж. Гласник" XIX., p. 271.

[2]) Ibidem p. 269—270 и неколико архивских података у неексибираним списима Пакрачког Епархијског и Карловачког Митрополијског Архива.

А свакако бивало је по каткад и таковних случајева, да је по који човек из обести (у Босни и Херцеговини веле за такова човека да је „азгин (силан) Влах“) довео још једну жену сврх своје законите жене и с њоме као иночицом живео. Ну обично законита жена то није хтела дуго трпети, те је долазило до развода с првом женом. Тако Стево Р. Делић[1]) прича: „У Гацку се — како народ каже — не памти, да пâс пâсу може казати, да је икад ико узео двије жене осим Филипа Мандића из Дулића и Мрдака Бјелогрлића“. Мандић беше ускок и отмицом доведе себи другу жену као иночу — и против њезине воље; а за Бјелогрлића овако Делић прича: „За Мрдаком Бјелогрлићем била је одива од Шкиља из Изгори. С њом је имао *женску децу*, те су и сада жива и поудата. У комшилуку се загледа с дјевојком Милинковића, стаде с њом шуровати и — нелези ђаволе! — „објеси му се о врату“ и доведе је кући сврх жене. Роди му *сина*, и с њом је живео годину дана невјенчан. Након године *развјенча га покојни прото* Петар Поповић с првом женом, и он за то даде 50 фор. тадашњој школи гатачкој, а вјенча га с потоњом. *С првом се женом подјели* и има три године, да она живи у роду код Симе Шкиља у Изгорима. . .“ — Слично се прича и о Трипку Бекезу на Крсцу и Бошку Јелачићу у столачком котару, да поред законите жене имају иночу или боље суложницу, као што и народ каже.

Бранислав Нушић прича,[2]) да такође и у Сиријинској Жупи, у Старој Србији, има међу Србима и сада двоженаца, и то махом због немања порода с првом женом. У Јажинцу, вели он, сама жена била је проводаџика своме мужу и нашла му другу жену, јер она за седам година брачног живота с њиме није имала ни једно дете. Ради тога огласио га је свештеник за безаконика и одлучио од цркве, иако се прва жена клела да му је она сада „као сестра“. Слично прича и Делић,[3]) како се говори: „да Ђорђа Братића испод Градине жена Ана гони да се ожени.

---

[1]) Гласник Земаљског Музеја за Босну и Херцеговину“ од 1906. г. XVIII., p. 516 и 519.

[2]) „С Косова на сиње море“, p. 13.

[3]) „Гласник Земаљ. Музеја у Босни и Херцеговини“, XVIII. p. 516. прим. 3.

Узрок је томе што су имали јединца сина Митра, који им умје у 21. години, те остадоше без деце. Веле, да га жена натјерива, но он неће“; а већ је добро позната слична прича, међу народним причама, што их је скупио Вук витез Врчевић,[1]) под насловом: „Жена оженила мужа“.

Најпосле, иако немам поузданих доказа, ипак на основу наведенога верујем, да је у старије доба овакове бигамије из социјалне нужде, могло и више бити, — али никада не као једно трајно правило од дубљега значаја, него само као вапредан случај, који се појављивао из социјалних потреба и према индивидуалном схватању како дотичних појединаца, тако и целих друштвених скупина по извесним нашим крајевима. Ну о правој редовној бигамији, а нарочито о полигамији, као каковој сталној етнографској црти нашега народа, заиста не може ни говора бити. . .

---

[1]) „Низ српских народних приповједака“, p. 98—106.

ЛИСТАК

Автобиографија Симе Матавуља

Једном приликом затражим од Симе Матавуља за неког немачког књижевника (ком међутим нисам послао овај животопис) повеће податке о његову животу и раду. Одговорио ми је набрзо (8. јула 1898) с напоменом, да ми шаље све о себи, што зна и што није споредно, и тражи, да писмо сачувам. Још додаје, да је то *прва* његова потпуна биографија. Та прилика је и навела њега, да се још исте године лати писања својих „Биљежака“, од којих је прва глава изашла већ у 4. свесци Летописа 1898. Матавуљ се тога лета бавио у Новом Саду и ми смо у подужим разговорима претресали могућност и потребу писања „Биљежака“. Дабогме, да се у први мах нису тако звале, али ни автобиографија, коју реч није могао трпети.

*

„С[има] М[атавуљ] родио се у Шиб[енику] на крају год. 1852. Отац му је био сточни трговац; кућа имућна; по женској лози (очевој матери) једна од најстаријих православних у Шибенику. С[има] је свршио основну шк[олу] и нижу гимназију у Шиб[енику]. Отац премину нагло и остави жену и петоро деце у сиротиљи. (Пропао је због доброг срца.) Онда мати отправи Симу у манастир *Крушу* (горња Далмација) где је Симин стриц био игуман. Ту је Сима учио приватно богословију и спремао се за калуђера. То је трајало 4 године, али пошто су сви знаци показивали, да би С[има] био рђав калуђер, то га стриц пошље у Задар, у учитељску школу, коју је свршио о државном трошку. За тим је био сеоски учитељ најпре у Ђеврекама (Буковица) па онда на *Исламу*, на добру грофа Илије Јанковића, који га је заволио и у својој кући држао две године. Ту је С[има] од грофа почео учити француски и користио се много од тога образованог човека и од његове библиотеке. У то време спевао је С[има] своју прву песму штампану у *Задарском Narodnom Listu:* „Noć u oči Ivanj dana“.[1]) То је било године 1873-ће. Дакле С[има] М[атавуљ], да не мрзи параде и комендије, могао би

[1]) Тај је број у мене. Пишући ту своју биографију, надовезује у писму од 8. јула 1898: „Потражићу ону моју прву песму. Мислим да је имам. Донећу је, да се извратиш од чуда, кад је прочиташ . . .“

*

ове године 1898 славити свој јубилеум књижевни. Али он то не ће.[1]) Год. 1874 умре његов добротвор, ком је он држао надгробни говор, такође штампан у поменутом листу. Исте године Мат[авуљ] добије место учитеља талијанскога језика у поморском заводу (*конфесионалном*) у Херцег Новом (Castelnuovo) у ком је заводу у то време био наставником и др. Милан Јовановић (Бомбајац). Ту је Матав[уљ] био пуних седам година; последње две био је и привремени управник истога. Ту је написао прич[оветку] *Наши просјаци* (1878)[2]) штампану у *Српском Листу*, која је привукла пажњу на њега. Иначе и пре тога шискарао је којешта, највише дописивао у патриотске листове. (Занимљиво је то, да је тих година С[има] био свом душом предан математици коју му је предавао проф. Јосиф Милушић,[3]) наставник истога завода — у којој је струци М[атавуљ] показивао ванредни успех.) Год. 1881-ве за време друге бокељске буне, С[има] постаде „одозрив“ политичкој аустр[иској] власти, те побеже у Црну Гору, где му одмах дадоше место наставника у цетињској гимназији. На крају 1882-ге, кнез црногорски посла Мат[авуља] у Италију и у Француску са 8 питомаца, од којих 4 остави у војној акад[емији] у Милану, а са четворицом пође у Париз, где их смести у лицеј Луј ле Гран (Louis-le-Grand). Ту[4]) је остао неколико месеца. У повратку кнез га именује за наставника престолонаследникова, коме је предавао српски језик и историју. То је трајало од 1883 до 1887. Онда С[има] шмигну у Србију и добије место уч[итеља] језика у гимназији зајечарској. Ту је остао 3 месеца па се врати на Цетиње и опет постане учитељ престолонасл[едника] и кнеза Мирка. 1889 пресели се опет у Србију, у Београд, где добије место наст[авника] у гимназији. У том [месту] је остао све до 1893 (1. апр[ила]), те га поставише за шефа пресбироа, у ком је чину и данас,[5]) само што је, по својој жељи, на расположењу. У почетку 1892 се ожени[6]) а почетком 1893-ће остане удовац.

„Прва збирка његових прича изашла је у Новом Саду (издање браће Поповића) 1888. Од тада, готово сваке године излазила је по једна књига његових прич[оведака]. — Ово су његови радови: 1. *Из Црне Горе и Приморја*, књига I. — 2. *Из Црне Горе и При-*

---

[1]) Год. 1898 издала је књижара Браће М. Поповића у Новом Саду „Јубиларно издање“, „Приморска обличја“. У писму, у ком пристаје на штампање, вели: „Молим те, да не *буде* моје слике уз Обличја, као што жели брат Бока [М. Поповић]. Не ћу ништо“.

[2]) У „Биљешкама“ стоји 1881. У писму је био над „*прић*.“ написао „*славу*“, али је ту реч превукао.

[3]) У „Биљешкама“ *Белушић*.

[4]) У Паризу.

[5]) 8. јула 1898.

[6]) „Већ си чуо невероватну новост, те ми је сад лакше да ти је ја директно саопштим. Верио сам се с г-ђицом Милицом Степановићевом, учитељицом в. ж. школе.

„Дакле, ostia! ипак је истина. Ти си рекао да не можеш замислити Шиму ожењена. Бога ми, ни ја. . .“ Пише ми 12. децем. 1891 из Београда.

морја, књ. II. — 3. *Iz primorskog života*, izdanje Matice Hrvatske. —. 4. *Ново оружје*, издање Српске кр. Академије. — 5. *Ускок*, награда И[лије] Коларца. — 6. *Са Јадрана*. — *Из београдског живота*. — 8. *Из разнијех крајева*, изд[ање] мостарско. — 9. *Бакоња фра Брне*. — 10. *Бока и Бокељи*. — 11. *Вилина књига* за децу. — 12. *Завјет*, драма. Преводио је доста позоришних комада, прич[оведака], студија са талијанског, француског.

„У *Летопису*, *Бранкову Колу*, *Делу* и по календарима има бар 20 приповедака растурених“.

*

Горњем кратком животопису имало би се додати још, да се 1900 оженио по други пут и да је захвалио на положају. С другом женом, госпођом Љубицом, живео је лети у винограду на Рибњаку, преко од Новог Сада, а остало доба у Београду. Са својом женом је много путовао по Немачкој, Француској, Италији, Грчкој, Турској. Умро је у Београду 20. фебр. 1908. Матица Српска изабрала га је 1900 за свога почасног а Срп. кр. Академија 1904 за свога сталног члана.

М. С-ћ.

КЊИЖЕВНОСТ

ОЦЕНЕ

Српске Школе (од 1718—1739.) Прилог културној историји српскога народа. Написао **Радослав М. Грујић**. (130 издање задужбине И. М. Коларца) Београд, 1908. вел. 8°. X + 184. Цена 2·50 дин. или кр.

У историји нашега умнога живота веома је важна прва половина XVIII века. Тих година је приличан број Срба, напустивши силом политичких прилика стару балканску отаџбину, дошао у другу територију, истина прилично опустелу, али чије је проређено становништво ипак прилично добро очувало дојакошње животне навике и старе традиције, које се потпуно разликовале од навика нових дошљака. Маса Срба дакле пред крај XVII века дошла је у нову средину, и та средина, са туђим навикама и друкчијим погледима на свет, била је у толико опаснија по нове придошлице, што је њихов политички положај у Угарској био потпуно неодређен. Царски двор, борећи се у то доба са великим финансијским незгодама, осећао је особито потребу добрих и јефтиних ратника, који су с једне стране могли помагати знатно операције ћесаревaца на југоистоку према Турцима, а тиме у исто време дати могућност ћесару да иступи са више изгледа на успех и на другом фронту, према Французима. С друге стране пак нове придошлице имале су као вешти ратници зауздавати сепаратистичке тежње Мађара и у вези са ћесарском војском поштo што спречити формирање слободне и независне Угарске. Тако су дакле Србима дате привилегије, које су им, противно мађарским уставним слободама, дале неки изниман положај у Угарској, али су их уједно одмах у почетку довеле у сукоб са властима у Угарској, које никако не хтедоше признати тога привилегована положаја. Једно то а друго тежња Бечких централних власти да се нови дошљаци не само што боље у војном погледу експлоатишу него и приведу у крило уније, чиме би се задовољиле тежње римске курије, са којом су Хабзбурговци били у веома тесним везама, учинили су да је народ српски у брзо по доласку уочио сву тежину положаја у коме се налазио. И када су Срби после Карловачкога Мира 1699 потпуно изгубили били наду да ће се повратити у стару отаџбину, морали су напрегнути све снаге да се одрже посред тако тешких прилика. Већ је Арсеније

III, свакако под утицајем спремнијега и даровитијега владике Исаије Ђаковића, уочио велики значај школе у одбрани православља, те је у неколико махова тражио дозволу из Беча за подизање школа. Но сви ти покушаји нису донели никаква виднија резултата. Лако је могуће да су српски прваци тога доба само осећали потребу школа, али тешко да су били на чисто с тиме како наставу у школама да удесе и одакле учитеље да набаве. Да је Исаија Ђаковић дуже седео на митрополитској столици можда би се захтеви српскога народа за подизање школа чешће чули били у Бечу, те би се можда тако школско питање код нас раније покренуло. Али то су само нагађања. Факат је само то да је школско питање живље покренуто када је Пожаревачким Миром 1718 г. под аустријску власт дошао северни и североисточни део данашње Краљевине Србије, када се дакле још један део нашега народа нашао под врховном влашћу Хабзбурговаца. Тада је школско питањене необично снажно покренуо митрополит Београдски и Тамишкога Баната Мојсије Петровић, показав у томе погледу доста видних резултата. Његов рад у том правцу прихватио је његов подобни наследник Вићентије Јовановић.

О раду митрополита Мојсија Петровића и Вићентија Јовановића на подизању школа писано је доста и код нас и на страни. Протојерej Дим. Руварац у свом раду о митр. Мојсеју, који је рад садржином богат али обликом несварљив, осветлио је доста рад митрополитов у том погледу, а тако исто лепих података за просветни рад митр. Вићентија пружио је протојерej Милутин Јакшић у темељитој али доста невешто компонованој студији о Вићентију Јовановићу. Радом руских учитеља код нас бавио се недавно проф. Кулаковскій у прилично на брзу руку написаној књизи „Начало руской школы у Сербовъ въ XVIII вѣкѣ“, не узевши у обзир материјал у Карловачком митрополијском архиву. Рад. М. Грујић предузео је у горе означеној књизи да историју школскога питања код нас од 1718—1739 изнесе што прегледније и систематскије.

Одмах на почетку истакнућемо да је Грујић своју задаћу у главном добро извео. Главна је одлика ове књиге да је израђена на основу марљиве студије архивалних извора. Благодарећи тој савесној употреби до сада непознатих извора, многа питања и неке главније личности излазе пред нас у другој светлости него што се до сада обично мислило. Тако нам је тек сада после употребе карловачких извора потпуно јасна личност заснивача руско-словенских школа у нас, Максима Суворова, кога је Пл. Кулаковски на основу његових писама руском синоду оцртао као човека који је, вршећи савесно своју наставничку дужност, ипак много страдао и патио у средини неуких и према просвети непријатељски расположених Срба. Грујић пак приказује нам Суворова као човека нервозна и прграва, човека који је из Русије кренуо на југ из чисто материјалних побуда, човека који нити је марио много за наставнички позив, нити га је бог зна како особито разумевао. Из његових истовремених писама руском синоду и митр. Мојсеју види се како тај човек није чак зазирао и неистину да говори, а карактеристично

је да је он могао заштићавати проблематичну личност калуђера Василија Ђурића, о коме се најгоре говори у граваминалној представци срп. народа из год. 1732 (Јов. Радонић, Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку, р.). Није чудо дакле, што руска школа, заснована Суворовим, од које је митр. Мојсеј толико много очекивао, није донела особито крупних резултата. Ну ипак спремила је она неколико ваљаних ученика Срба и што је главно, много олакшала рад каснијем учитељу из Русије под митр. Вићентијем, Емануилу Козачинском, о чијем се раду Грујић изражава веома повољно.

Има много занимљивих детаља и у првом периоду, у коме је говор о српско-словенским основним школама од 1718—1729. Грујић је за тај период имао доста мршаво градиво, али је ипак успео да нам пружи прилично јасну слику о школама, учитељима и њиховим наставницима, надзорницима, ученицима, методу и средствима наставе у то доба.

У одељку „Почеци средњих школа“ (стр. 94—95) не бих много полагао на захвалницу патријарха Арсенија III цару Леополду I од 1698, у којој тражи да у поклоњеном дворцу Сечују на Дунаву подигне „схоластичку гимназију“, јер је та захвалница по свој прилици изум деспота Ђорђа Бранковића.

Распоред градива у овој књизи извршен је доста добро, али ипак требало је обратити више пажњу на то да се неке појединости не понављају по два, а који пут и по три пута. Осим тога није згодно у студију, у којој се излаже, уносити читаво комађе исписа и цитата, и то не само нештампаног него и штампаног градива. Све то ремети размер и отежава читање. Опширнијим цитатима место је под линијом, а у тексту се кратко означи садржина дотичнога места са истицањем главних момената у њему.

Ну ове замерке више су спољне природе, а главно је то, да нам је писац пружио добру књигу о стању српских школа у времену митр. Мојсеја Петровића и Вићентија Јовановића. Желети би било да нас необично вредни писац што скорије обрадује студијом о српским школама за доба митр. Павла Ненадовића.

Јов. Радонић.

ПРИКАЗИ

а) Историја.

Милош Обреновић књига друга (1821—1826) написао Др. **Мих. Гавриловић**. У Београду 1909. вел. 8⁰. стр. 758. Цена 8 дин. (133 издање задужбине И. М. Коларца).

Изашла је и друга књига опсежнога дела дра *Мих. Гавриловића* „Милош Обреновић“, којим је писац осигурао себи угледно место међу српским историцима. У овој другој књизи приказао нам је писац спољашњу политику Милошеву од 1821—1826. Значај Гавриловићеве књиге огледа се нарочито у томе, што турско-српске односе посматра свагда у вези са политичким приликама европским

тога времена. Тако одмах у првој глави показује писац од каква су утицаја на српско-турске преговоре били грчки устанак и буна у Влашкој. Ови догађаји били су од пресудна утицаја и на руско-турске односе, што је опет много утицало на рад српске депутације у Цариграду. Занимљива је глава у којој нам писац приказује како је буна у Влашкој примљена у Србији, где су претње Турака изазвале сељење Срба из Београда. Смрт Београдскога везира Марашли паше још је више изазвала пометњу Срба у Београду, док су Турци такођер очекивали да ће их Срби напасти. Доласком новога везира Абдурахман паше попустило је нешто запето стање између Срба и Турака, и ако односи између Милоша и везира нису били особито пријатељски. У седмој и осмој глави приказује писац Србију и руско-турске односе од 1821—1824. Обраћена је ту пажња држању цара Александра I према грчком питању као и улози Енглеске и Аустрије, које теже, суревњиви на руску моћ, да изгладе диференције између Русије и Порте. Девета глава бави се преговорима о смењивању српске депутације у Цариграду, а десета и једанаеста посвећене су мисији Мих. Германа, који је у мају 1825 као руски курир долазио у Србију, као и последицама те мисије. Дванаеста и тринаеста глава враћа се опет на Србију и руско-турске односе у г. 1825 а нарочито истиче се ту рад руске дипломације на ослобођењу српских депутата, који су од г. 1821 били у затвору. Четрнаеста глава посвећена је Акерманској Конвенцији од 1826, чијом се V тачком нејасне одредбе VIII члана Букурешког Уговора тачно протумачиле, те је Србија у својој политичкој еманципацији учинила знатан корак у напред. Писац је у прилозима приопћио француски текст V члана Акерманске Конвенције као и одвојени акат исте конвенције о Србији.

Други веома важан и занимљиви одељак посвећен је српско-турској управи до г. 1826. Ту је говор о бројном стању српског и турског становишта у Србији као и њиховим међусобним односима, о везиру и његовој свити, о односима између Милоша и везира Марашлије и Абдурахмана. У XVII XVIII и XIX глави говори се на основу архивалне грађе о правним и политичким установама тога доба. Писац је пуном светлошћу осветлио звања и дужности обркнезова, кнежинских, среских кнезова и т. д. па се онда задржава на турским муселимима и кадијама, као и њихову односу према српским старешинама.

Веома је важна глава где нам писац говори о постанку првих српских нахијских судова, о Народној Канцеларији и Београдском Суду, Кнежевој Канцеларији, начину суђења, српској полицији и њеној тешкој задаћи. Интересантна је личност Милошева у унутрашњим односима, где се свакад испољавају његове апсолутистичке тежње, због чега је улога старешинске и опште народне скупштине у народним пословима била скоро сведена на нулу. Установа Савета у мају 1826 функционисала је врло кратко време. Остао је само Народни Суд, који није био никакав политички фактор у народним пословима.

Главе XX—XXIV баве се спахијама и спахијским дажбинама, непосредном и посредном порезом у Београдском Пашалуку. У тим главама просуто је пуно нове и занимљиве светлости на начин живота и систем турске управе у данашњој Србији. У даље три главе (XXV—XXVII) црта нам писац Милошеву управу, дајући уједно и своју оцену те управе. Ту излазе пред нас веома живо личности из Милошеве околине као Лазар Тодоровић, Ник. Николајевић, Дим. Давидовић, Симићи Стојан и Алекса, Аврам Петронијевић, Сима Милосављевић Паштрмац, који су му помагали у управи.

Трећи одељак приказује у неколико глава побуне од 1821—1826. Износи се ту буна Марка Абдулића и Стевана Добрњца 1821, који се подигли против тираније Милошеве. Много пажње поклоњено је Ђаковој буни на поч. 1825, која је ипак имала некаквога резултата, јер је донела народу боље старешине. Но убрзо, већ у априлу 1826, планула је побуна Ђорђа Чарапића, која је веома брзо угушена.

Четврти одељак бави се црквом и свештенством. Говори се ту о приходима владика фанариота, њиховој власти, њихову односу према народном свештенству. Од особита је интереса други одсек XXXIV главе, где је говор о раду Дим. Давидовића да се подигне писменост у Србији. Давидовић је још 1821 упутио апел „Совету Народном“ да се у Србији подигну школе и штампарија. Давидовић је чак истицао и потребу женскога образовања, наглашујући да се не ће ни осетити како ће се народ „опростити турских обичаја и приближити европејским“. Но да се то изведе требало је материјалних жртава а Милош као прост човек није увиђао тако прешност ширења просвете, због чега су му материјални издаци у ту сврху изгледали сувише велики.

Пети одељак слика интиман живот Милошев. Веома се живо и занимљиво приказује Милошев посведневан живот, његова економија, однос према рођацима и деци. У Милошеву животу играле су жене прилично доста велику улогу. Милош је био пријатељ лепих жена, због чега писац нарочите одсеке посвећује Петрији, коју је убила жена му Љубица, и Туркињи Јеленки, која је дуго времена живела код њега као „Мала Госпођа“. Много занимљивих података из Милошева живота пружа последња глава, у којој се говори о удаји Милошеве кћери Петрије, коју су просили Демелић, Текелија и Маленица, док је није добио свињарски трговац из Земуна, Тодор Хаџи Бајић 1824.

Књига Гавриловићева израђена је на основу разноврсне архивалне грађе, коју је писац потпуно савладао, материјал згодно средио и књигу веома вешто компоновао, што је било веома тешко због природе самога градива. Дода ли се томе да је писац свакад умео остати објективан, тежећи свагда за истином, нећемо претерати ако речемо да је ово дело једно од најбољих у нашој историјској литератури.

J. P.

Др. Луjо Војновић. *Пад Дубровника.*

Наша научна и књижевна критика, наша читалачка публика, наша штампа, не показаше за *Пад Дубровника* велико ни искрено занимање, иако се ради о дјелу великом, лијепом, потребном и једином своје врсте у нас. Ауктор — који је у својим разним радњама изнио поједине моменте из прошлости Дубров. Републике (Дубровник и Османско Царство; Односаји Дубровника са Луjом XIV.), а у финој „Историјској шетњи“ збио њезину „цијелу славну историју прегледно и јасно у неколико страница“ и уједно описао — први на нашем језику — дубровачке архитектонске и природне љепоте — био је, као признат и скоро једини наш стручњак на том пољу, управо зван да опише и ону епоху, која значи западање дубровачке дуговјечне државне самосталности.

Дне 27. маја 1806 ушао је у Дубровник, који је служећи се само дипломацијом и заборавио на оружање, Наполеонов генерал Лористон. Једва једвице је било лукавим госпарима прије тога успјело, отклонити од себе Русе и Црногорце, који скупа са Бокељима запосјеше Котор, а сад их ето превари Лористон, који је предводио малу слабу уморну војску и тражио да га пусте бајаги само „проћи“ кроз град. По пожунском миру и Бока је Которска била препуштена Цару француском и Краљу Италије — „Карлу Великом и Атили Револуције“ — Наполеону. Руско црногорско запосједање Котора, из којега би тако протјерана аустријска посада, посцјешило је може се рећи пропаст Републике, која је дотле мирно неутрално живјела под заштитом Османскога царства. Несигурност на мору због крстарења руске ескадре под командом адмирала Сењавина даде Наполеонову генералу добру излику да на путу за Боку затражи нека га пусте „проћи“ и да се тако преваром дочепа добро утврђенога Дубровника. Кашње је за то град морао трпјети руско црногорску опсаду, као да му није било доста губитка слободе, понижења и плаћања огромних контрибуција прије Русима, па и више пута Французима. И једне и друге је мамило развикано богатство аристократскога града. Тако је било суђено пропасти малој Републици, која је отварала пут балканској трговини, која је као поморско трговачка државица имала уских веза са свим главним државама својих земана, те конкурисала и најјачим трговачким морнарицама свога времена.

Год. 1808 Мармонт је без посебна Наполеонова налога дао уништити и најзадњи траг дубровачке независности, која послије Лористонова уласка бијаше и тако тек привидна. Бијели барјак св. Влаха би замијењен заставом Наполеонове Италије. Год. 1813/4 на енглески и аустријски миг букне добров. народни устанак. И властела и пучани се сложно дигоше да се отресу несноснога француског господства. Дубровачка слобода ускрсне за час, али само за час, а нешто дуље потраја на острвима под енглеским протекторатом. Год. 1814 уђе у град аустријски генерал Милутиновић. И опет би бијели барјак св. Влаха замијењен заставом, сад аустри-

ском. Дубровачка дипломација напне све своје силе, не би ли се опет довинула старе независности. Проти мандатарима одличних госпара кнез Метерних употребљавао је најгрубљу полицајну силу. Бечки је конгрес (1815) дијелио земље и народе по каквоћи као просту стоку, па напросто потврди аустријску окупацију. Узалуд се Турска заузимала за негдашњу републику, своју штићеницу, узалуд су се на истоку бунили дубровачки, тамо настањени, трговци и поморски капетани. . . . Данас је Дубровник проста општина далматинска. Град — Suavissima Urbs — лијеп и велик за своје дуге самосталности, сачувао је своју достојанствену љепоту и величајност и за вријеме свога спорога умирања. Писац је вјешто ухватио и насликао сјајне моменте тога величајнога сутона, који је нашао свога достојнога пјесника у ауктору Дубровачке Трилогије. Искрени и снажни патриотски осјећаји, који провијавају *Пад*, не заведоше писца на странпутицу да устврди штогод што се можда не слаже са историјском истином. Сваку своју тврдњу темељи на строго документованим изворима, а без икакве сухопарности и педантерије.

Др. Л. Војновић писао је своје дјело не само као историк, дипломат и правник, већ такођер и као књижевник и умјетник, — умјетник стила. Његов елегантни и оригинални стил пружа такво уживање те читатеља, који то знаде осјетити и цијенити, наводи да по више пута прештије књигу и да се наслађује не само богатим и поучним садржајем, него и красним чистим узорним језиком. За *Пад* је писац радио неколико дугих година, послужио се огромним материјалом из разних европских архива (Дубровника, Цариграда, Париза, Петрограда, Беча, итд.) и обрадио га са пуно критичкога духа и укуса. Да не поквари хармонију дјела, стиснуо га је у двије свеске, иако је могло бити опширније. Намјеравао га је издати пригодом стогодишњице пада Д. Републике у самом Дубровнику, како би било и најдостојније. Али како му је под пером све више расло, морао је одустати од те намјере, јер у данашњем Дубровнику не могу успјевати ни најчеднија књижевна подузећа. Post tot discrimina rerum дјело је изашло почетком ове године у Загребу. „*Падом*“ смо добили уједно и повјест Европе на почетку XIX стољећа и тако напокон имамо на свом језику дјело, које се може слободно такмити са многим страним повјестима бурне и јединствене Наполеонове епопеје. *Пад Дубровника*, не излазећи из граница којих се мора држати озбиљан историк, писан је тако лагано, духовито и занимљиво, као ријетко које наше и белетристичне књиге. Тим ће др. Лујо Војновић, писац фините Дубровичких Елегија, без сумње много придонијети да се у нас смањи број оних којима су антипатичне повјесне књиге. *Пад* је изашао у добар час, не само да изнесе жалибог задњу епоху дубровачке државне самосталности, него и да расприши многе криве предрасуде, које о Дубровчанима имају и туђинци и — будимо искрени! — и Хрвати и Срби. Тко проучи дубровачку прошлост, најљепшу и најкултурнију у повјести јужних Словена, мучну и жилаву дипломатску борбу за

очување своје слободе, друкчије ће и праведније пресуђивати госпаре. Из Војновићева се дјела најбоље види да дубр. аристократија не бијаше као другдје скуп тирана, него живјаше у фамилијарним одношајима са својим пуком. И мирној конзервативној Републици могли су се и најпростији пучани попети на високо. Властела укупно држаше власт, али чуваше да не дође у руке једнога самога човјека, а пучанима, трговцима и поморским капетанима бијаше повјерено да воде трговину. Дубровник није најљепши међу нашим градовима једино својим красним положајем, дивном околицом и лијепим старинским зградама, него више својом историјом. То је повјест мудре дипломације, трговачке вјештине, љубави за књижевност и науку и великога патриотизма. Што је остало још од свега тога? Само старине, а и те су под рукама бечких конзерватора и војничкога ерара дочекале свашта. Нема једне, а да није какогод оштећена. Др. Л. Војновић предлаже да се *кнежев Двор* — „који је у Енглезу Фрумену нашао свога Рескина“ — преуреди у историски музеј као Мусео Корер у Венецији. Писац се нада да ће Дубровник барем у Тројединој краљевини стећи посебни положај који му доликује.

Арсен Венцелидес.

б) Историја права.

(Срп. Краљ. Акад.) *Стефана Вербеција Трипартитум* (Tripartitum opus juris consuetudinarii regni Hungariae). Словенски превод *Ивана Пергошића* из год. 1574. Издао Др. **Карло Кадлец** с објашњењем Пергошићева језика од Дра *Ђ. Поливке*. У Београду 1909. вел. 8°. CXXIV + 265. Цена 4 динара.

Познати чешки правни историк проф. *Карло Кадлец* бави се већ од неколико година о историји угарскога права као и о утицају словенскога на угарско право. У том погледу веома је важан његов рад „Verböczyovo Tripartitum a soukromé právo uherské i chorvatske šlechty v něm obsažené, које је изашло 1902. у издањима Чешке Академије Наука, а о коме је референат проговорио у своје време неку у Летопису Мат. Срп. Кадлец је и по публикацији овога свога рада наставио студију Вербецијева зборника Tripartitum opus juris consuetudinarii regni Hungariae, који садржи грађанско и јавно право земаља круне угарске, обративши нарочиту пажњу словенском преводу Вербецијева Трипартитума, који је 1574. штампао у Недељишту Иван Пергошић. Сада пак пружа нам у издању Срп. Краљ. Академије тај словенски превод, пропраћен потребним научним апаратом и тумачењима, са каквим се сретамо у издањима оваке врсте.

Како је издање Пергошићева превода приређено за српску стручну читалачку публику боље би било да је издавач пружио читаоцима главне црте из живота и рада славнога мађарскога јуристе, да је дакле дао најкраћи извод из своје раније расправе Štěpán z Vrbovce a jeho Tripartitum, јер се само упућивањем на ту чешку расправу српски читаоци не ће много помоћи. Резултате своје расправе могао је Кадлец том приликом евентуално и допу-

нити, пошто добро познаје најновију литературу о Вербецију и његову Зборнику. Међу новијим испитивачима Вербецијева Трипартитума истиче се Феликс Шилер расправом A Hármaskönyv egyik állitólagos főforrásáról (1908). Истакнућу овде да је Шилер у тој расправи о неким изворима Трипартитума дошао до истих резултата до којих и Кадлец у споменутој студији из г. 1902, не знајући за овај темељити рад Кадлеца. Ово свакако није ласкаво за мађарскога правнога историка који, пишући о изворима правнога зборника у коме има и елемената словенскога права, не би смео губити из вида словенску стручну литературу.

Интересантна је друга глава Кадлечева Увода, у којој се говори о односу Пергошићева превода према латинском оригиналу. На основу марљива поређења са латинским оригиналом долази Кадлец до закључка, да је Пергошићев превод на многим местима само слободна прерада латинскога оригинала. Који пут Пергошић додаје оригиналу и своје уметке, а на много места опет не само да преводи невешто него и сасма рђаво, због чега се његов текст веома често без употребе латинскога оригинала не може ни мало разумети. С тога је проф. Кадлец учинио веома добро што је у Пергошићеву преводу сваки појединн титул поделио на параграфе према латинском оригиналу, а према параграфирању Сегедија из XVIII века.

Пергошић је, преводећи Вербецијев Трипартитум, имао пред собом и нешто старији мађарски превод Власија Вереша из г. 1565, због чега се Кадлец морао позабавити односом Пергошићева према Верешеву преводу. О том питању бавио се недавно Мартин Хајнал (Nastavni Vjestnik za g. 1907.) па је дошао до закључка да се ни један ни други преводилац нису строго држали оригинала, али да је Вереш ипак више изостављао и мењивао. Кадлец пак не мисли као Хајнал, истичући при том већу несамосталност у преводу Пергошића.

Врло је мало очуваних штампаних примерака Пергошићева превода. Свега пет: један у Загребачкој, један у Пештанској Универзитетској библиотеци и три у књижници Угарскога Народнога Музеја. Ових пет примерака приказују једно издање али у две редакције: т. ј. један исти текст од кога поједини делови (почетак) у неким примерцима показују особине кајкавскога говора, а у неким опет особине штокавскога говора.

Веома је темељито израђена пета глава Увода, где се расправља о Пергошићевој терминологији. Нарочито су интересни мађаризми код Пергошића, које Кадлец дели на две групе: на речи узете непосредно из мађарскога (фела, пелда, енгедовати, биршаг, и др.) и речи, истина словенске, али дословни преводи из мађарскога (напр. dotalitium преведено са знамена свита, које је превод из мађарскога jegyruha; conscientia = савест преводи Перг. са познање душе према мађ. lelkiismeret итд.) Раније је Кадлец мађаризме у преводу Пергошића тумачио утицајем превода Верешева а сада је мишљења да су многи мађаризми код њега много старијега порекла (бантовати, ментовати, мертук, толнач, толвај и т. д.)

Терминологија Пергошића указује даље на утицај латинштине и талијанштине (каштига, каштиељ, солдин, уканити и т. д.) Турскога су порекла речи боздоган и јагмити, док су нејаснога порекла речи кечба, кеџба.

Пошто је Кадлец у шестој глави означио принципе, којих се држао издајући текст Университетске Будимпештанске Библиотеке, уступио је место проф. *Ђ. Поливки*, који је на скоро осамдесет штамп. страна детаљно приказао правопис, фонетику, акценат и облике у Пергошићеву преводу. После тога долази текст Пергошићева превода, који је веран палеографски отисак, те ће се због тога њиме моћи користити не само правници него и филолози, и то потпуно поуздано.

На крају књиге има веома марљиво и вешто израђен речник словенских термина Пергошићевих, истумачен латинским изразима Вербецијева Трипартитума. Овај речник добро ће доћи не само правницима него и историцима који се баве о мађарској уставној и правној историји.

J. P.

в) Народна економија.

Дан. **А. Живаљевић**: *Вук Стеф. Караџић и законодавство о порезу у Србији 1861—1863.*

У XXVIII. књизи „Годишњице Николе Чупића“ саопштио је г. Дан. А. Живаљевић један подужи чланак под горњим насловом. Износи у њему план и покрет за финансијске реформе у Србији од 1859. год. до 1864. и Вукове примједбе на штампане пројекте закона финансијске комисије, који су и њему, као и многим другима били послани на преглед. Има у *пројекту за попис људства, имања и прихода за порез по имућности* једна биљешка, која јасно каже зашто је то учињено: „Кадъ читатель примѣти у овомъ проєкту какву погрѣшку, неслѣдственость, уобште да бы се што ясніе израдити и болѣ наредити могло; нека изволи то на приповезаной чистой артіи а и иначе назначити, и проєктъ овай заедно съ примѣдбама попечительству финансіе найдалѣ до 26. Декембра тек. год. послати“. То је писано 1861. године.

Примједбе Вукове на пројект финансијске реформе издане су сад први пут у једној цјелини, и ако су и прије биле познате. Г. Чедомиљ Мијатовић нашао је у Министарству финансија један примјерак пројекта са Вуковим примједбама и уступио га Дру Љубомиру Недићу, који је у свом „Српском Прегледу“ 1895. саопштио одатле један мали дио под натписом „Вук о порези“. 1899. год. дао је он тај примјерак с оригиналним Вуковим рукописом мом брату Светозару, као пријатељски спомен, и ја сам 1906. све те примједбе са текстом, на које се односио, саопштио у једном малом чланку „Неколико Вукових примједаба“, који је примљен за Зборник Матице Српске. Како је чланак г. Живаљевића изишао раније (без знања о моме раду), то сам ја свој повукао и овдје саопштавам

само наша отступања и оно, што је од нарочите важности за текст и филолошку акрибију оваквога рада.

Све важније примједбе Вукове саопштио је г. Живаљевић у главном вјерно. Има само извјесних отступања, за која не знам или су дошла намјерно од стране г. Живаљевића или се налазе у оном примјерку, који је он имао пред собом. На стр. 262. он пише: *нимало*, *сасвијем*, док је то у мом примјерку растављено, а растављено пише увијек негације, док их је у мом примјерку Вук састављао: *неплаћају*, *нетреба*, *незнам*, *негледајући* и т. д. На стр. 262. У Живаљевића: *какво*, у мом примјерку је *каково*: ibid. у њега *својијех*, а у мене *своијех*. На стр. 261. у Жив.: *без нагађања*, а у мом прим.: *без нагађања људи*; на стр. 263. Жив. има: *али су од велике потребе и користи били*, у мом прим. има пред *од користи* још *нама*. Једном је у мом примј. (у Живаљ. би одговарало на стр. 263. реду 17.) облик: *намастире*. На истој страници мјесто *а ако плаћају* у мом примј. стоји *па ако плаћају*. Мјесто *раздјељивања пореза* у мом примј. *разрезивања пореза* (на истој страни). На стр. 263. мјесто *порез платити* (ред 3. оздо) у мом примј. *порез плаћати*. Исто, на истој стр., у реду 12. оздо. На стр. 264: мјесто *чиновници раде по својој вољи* има у мом примј. још иза *раде* наглашено *све*. На стр. 265. мјесто *узајамице* у мом. прим. је *узајмиће*. На стр. 264. мјесто: *што му на годину треба за своје живљење* у мом прим.: *што он на годину треба за своје живљење*. На истој страни мјесто: *ова господа нама броје и залогаје* у мом примј стоји: *сва господа наша броје нам и залогаје*.

Мјесто Жив. мјеста на стр. 262. има у мом прим. ово пуније: „Опет да кажем и овдје: Кад се порез плаћа по имању или по могућности онда није потреба на „лица“ ни каква су ни колико их је у кући: човјек може бити и кљакав и богаљаст и просут, па опет у општини или читавоме крају најбогатији“.

Имају уз то неколике мање и безначније примједбе Вукове, које г. Живаљевић није саопштио. Неке од њих карактеристичне су ипак за Вука и његову ригорозност при изражавању, за јасне и логичне везе његове. У пројекту има једно мјесто, које гласи: „има ли у атару те обштине непокретногъ имања, кое людима и правословинм лицима . . . припада“, на које Вук примјећује: „По овијем ријечима могло би се помислити да правословна лица нијесу људи“. Нејасна му је ријеч *топара* (у др. пад. множине), која долази у пројекту. У пројекту стоји „од 4 коња, двоя кола с 4 вола, двѣ краве музаре, 20 кошница и раднѣ земљодѣле“ прихода 10 тал. на мјесец, на што Вук примјећује „Ја мислим да оваке различне ствари није ваљало овако мијешати, него да је ваљало написати сваку за себе с њезинијем приходом“.

Нису без интереса за одређивање Вука и његових погледа на живот и потребе народне ова мјеста, која се не налазе у чланку г. Живаљевића. У пројекту се вели на једном мјесту: „Кметови нису дужни одъ поедины лица у сребру више новаца на име плаћања данка примити, но колико се поедине суме данка дукатима

цесарскимъ измирити немогу; они мораю у оной монети, у коіой су данакъ примили положити среской а ова далѣ вишой власти". Вук примјећује на то: „Не знам да ли ће баш ова уредба бити добра за наш народ? Да рекнемо да се у нашој земљи дукати умале и постану ријетки, како ће их онда сви сељаци набављати?" У пројекту се вели: „вредность имања и величину прихода може свакій или самъ изявити или оцѣну комисіи оставити, у комъ послѣдњемъ случаю губи право, противъ оцѣне комисіе власти се жалити", на што Вук сасвим умјесно примјећује: „То ће и једно и друго тешко бити". На једном се мјесту истиче закон: „свакій старѣшина куће мушкогъ или женскогъ пола треба самъ собомъ и безъ позива да комисіи предстане", а Вук примјећује „може човјек не знати *кад* треба да отиде". У пројекту се вели на једном мјесту: „Понайпре ће се завести плаценви съ постоећимъ на њима кућама, у коима фамиліе живе, заедно съ осталимъ зградама, потомъ плацеви съ кућама, кое се подъ кирію даю, затимъ плацеви съ дућанима, магазама, фабрикама, воденицама, сувачама, ветренячама и уобште млиновима, валявицама, пиварама, ракиційницама и т. д." Вук на то додаје: „То је добро кад је млин једнога човјека, али кад је млин општински или неколико порезовника, да ли ће и онда морати порез нањ платити, или ће се људима, будући да плаћају порез на остало којешта, допустити да у своме млину могу мљети забадава".

Ови одговори допуњују у многом чему слику карактера Вукова (значајно је, на примјер, за њ, да препоручује, да се не удара порез на цркве; његови предлози како да се заштити сељак) и показују нам га и овдје, као и свуда, као човјека пуна разбора и са много смисла. Један доказ више, како људи широка духа могу имати један реалан и тачан поглед и у ствари, које им не стоје близу.

Владимир Ћоровић.

г) Педагогија.

Споменица *пок. др. Ђорђа Натошевића.* „Учитељ", педагошко-књижевни лист, орган Учитељскога удружења у краљевини Србији и свих српских учитеља. Година 1908—9. Божићна свеска. Уредник Мих. М. Станојевић учит. Издање Учит. удружења, Београд 1908.. Нова штампарија „Давидовић", Љуб. М. Давидовића.

Други натпис:

(XXI Издање Учитељског Удружења XXI) *др. Ђорђе Натошевић* реформатор српске народне школе 1857—1907. Васколико српско народно учитељство посвећује [светој] успомени његовога педесетогодишњег отпочетог школског и просветног рада. Написао: *Аркадије Варађанин* управитељ у миру. Београд Нова штампарија „Давидовић" — Љуб. М. Давидовића 1908.[1]) Са сликом реформаторовом. — 8⁰. Стр. 53.

[1]) Речи у ( ) находе се само на корицама, реч у [ ] само на натписном листу.

Ако је ико заслужио, да му се српско учитељство одужи споменицом, то је, и то на првом месту, нема сумње, *др. Ђорђе Натошевић*. А да млађем учитељском поколењу прикаже живот и рад великога реформатора, а старијем освежи успомену на-њ, за то је опет на првом месту данас и био позван његов васпитник и помоћник *Аркадије Варађанин*, који је кроз дуг низ година непосредно пратио плодни и корисни рад Натошевићев, а после смрти му имао на расположењу и сву његову радионицу, јер су њему предати библиотека и рукописи покојникови. Варађанин нас је већ једном упознао с реформаторским радом Натошевићевим, својим говором у свечаној седници књижевног одељења Матице Српске 1888. године, који је штампан у Летопису Матице Српске (књига 155.), — али том приликом, већ према намени свога приказа, није могао улазити у многе појединости, иако су оне биле од особитога интереса, као што нам је то сада у овој књижици и показао. Ипак ће зато и онај говор још одржати своју вредност, пошто је у њему остало још података, што нису унесени у овај рад.

Натошевић није био својом школском спремом но својим природним позивом педагог, и овај је природни позив био у њега тако јак, да се одрекао своје лекарске струке и сав одао школи и народном просвећивању. И на њему се показала истинитост оне Шопенхауерове речи, да је генијалном човеку довољан минимум искуства, и оне друге, Хербартове, да деведесетогодишњи сеоски Schulmeister има искуство свога деведесетогодишњег шлендријана; он има чуство свога дугог труда; али је питање, да ли има и критике својих дела и свога метода. Натошевића је управо ово одликовало: на њему се ни првога дана није осетило, да је homo novus, и показао је необичну критичност у оцењивању рада и метода, што их је затекао. То се дабогме тумачи донекле и тиме, што је он, бавећи се својом струком на универзитету, интересовао се и за педагогију и пратио је. Доказ је за то већ и његов први рад, *Споменици и задужбине* (у рукопису), с чијом нас је садржином Варађанин упознао у овом свом спису, а који је написао у Бечу као студенат медицине.

За Натошевића и за нашу просвету је права срећа, што није био везан за какав зависан положај, но је дошао на место, где је могао слободно развијати своје способности, које би иначе морале осећати стегу свога положаја, па можебити и учмати. Просветне власти показују највећу мудрост, када умеју таке људе за управљаче да одаберу, и када се не обзиру ни на то, шта је у ком даном тренутку „популарно“, но далеко у будућност гледају. Таку је мудрост у овом случају показао умни и присебни владика новосадски Платон Атанацковић, који је највише учинио, да Натошевић постане прво (1853.) управитељ новосадске гимназије, а затим (1857.) и школски саветник, т. ј. управник и надзорник српских православних школа у (тада) аустријској царевини.

У чему је величина Натошевићева и његова рада? Ако прегледамо његове књижевне радове, видићемо да је у њима мало ори-

гиналнога. Теоријским се питањима, ни у педагогији ни у осталим наукама, није готово ни бавио, сав се његов рад кретао у границама практичнога, на оно што *треба* с нарочитим обзиром на оно, што се, у нашим приликама, *може* извести. У школи је пак мало радио, и што знамо о томе раду (н. пр. да је радио по методу концентричних кругова), није толико, да бисмо могли одредити, у чему су основи његове примењене дидактике. Теоретичар дакле није, као практичара га не можемо оцењивати — остаје нам само још, да га посмотримо као школскога организатора. А с те га стране и морамо највише посматрати, јер је од првога почетка (још од онога ђачкога чланка „Споменици и задужбине) сав рад Натошевићев на то управљен, и сва његова теорија и сва његова пракса за све време његове делатности ступају у службу организацији наших народних и других школа. Ту је дакле тежиште Натошевићева рада; али пошто смо то поставили, тиме још нисмо одредили, у чему је и његова величина.

Величина се рада једнога човека на коме пољу може најбоље видети када се пореди, шта је на њему затекао, а шта је након себе оставио. Оно што је Натошевић на просветном пољу у Срба нашао, било је заиста врло мало, а и то мало какво је било, то нам је Варађанин на више места у маркантним цртама приказао: Натошевић приступа раду показујући одмах на првом кораку необично схватање за прве и праве потребе у свакој школској реформи. Он полази од онога из чега се једино свака успешна реформа школска и може извести — од учитеља. Већ прве године држи он предавања учитељима, и продужава то и касније, а 1858. год. пише своја знаменита писма, која такође ништа друго нису но практична педагогија, по којима су поучавани учитељи у Сомбору, у Карловцима и у Пакрацу, а сам непрестано обилази све школе, пореди, што је нашао у њима с оним, што треба да буде, износи ово учитељима и подстиче, да то приме и према томе свој рад подешавају. Оштро око има за све недостатке, необично уме да се користи искуством, непосредно сазнаје народне потребе, и свим што тражи и предлаже, најбоље их и подмирује. И на свему, што год чини, види се да је то „ein wirkliches Erlebtes“, између живота и учења његова нема несугласица, он не издаје никада прописе, које треба други да врше, а сам се од њих извлачи. Све, што год се од њега могло тражити, он је већ и у почетку свога рада извршио, саставио је и велико и мало упуство за учитеље, основао лист за њих, дао и неколике књижице деци у руке, — и тако је могао стећи већ од првога дана онај авторитет пред својим помоћницима и својим учитељима, који без речи осваја, а који им је за вазда могао послужити као углед у вршењу тешких наставничких дужности. А уз то приступа још и крајња, у нас сасвим ретка, несебезналост, и трајно, и морално и материјално подизање учитеља, за које се вазда с великим само-одрицањем заузимао.

Пошто су Угарској 1867. дата уставна права, Натошевић не хте остати у мађарској државној служби, но пређе те године у

*

Србију, на позив кнеза Михаила, који му је још у Бечу био пријатељски наклоњен. Натошевић је и овде отпочео свој благодатни рад вршећи надзор у основним и средњим школама, пишући опширне извештаје о томе, што је нашао, и предлажући потребне реформе, — али је крај свега свог савесног и умешног рада, убрзо после смрти кнеза Михаила, просто *отпуштен из државне службе,* као што стоји и у деловодном протоколу министарства просвете за ту годину (сада у Државној архиви), и то на тај начин, што министар није нашао за потребно, да обнови уговор с Натошевићем. То решење министрово датовано је 27. августа 1868. (Бр. 2988.) За просвету у Србији је вечита штета, што у њој нису биле тако повољне прилике, да је могла задржати људе, као што су Јов. Стерија Поповић и Ђорђе Натошевић, који су с преданошћу и с разумевањем радили на просветном напретку. Они би бесумње, да су дуже радили, умели дати и просвети у Србији чврсту основу, те се она не би уздизала на ломним тлима начела „коме Бог да звање, да му и памет за то“, нити би се на том пољу још непрестано узалуд трошиле речи око питања, која су већ давно решена. Да је Србија у које чему на просветном пољу и уназад пошла, најбоље нам доказује, што она данас нема више сталнога надзорника ни за основне ни за средње школе, — а Натошевић га је вршио пре више од четрдесет година!

По повратку из Србије видимо Натошевића као првога главног школског референта у митрополији српској у Угарској, на које је место изабран на основу краљеве уредбе од 1868, којом су одобрени закључци српског народног црквеног сабора од 1865. Натошевић је ту сад с неумаљеном ревношћу продужио свој рад на већ познатом му попришту; многе је нове установе подигао, а и у то доба пада и његов најважнији рад на школској књижевности. Написао је Буквар за Србију, за Црну Гору и за своје школе, затим Буквар црквено-словенски и Читанке за све разреде основних школа.

Варађанин је покушао да Натошевића прикаже не само као школскога радника но и као књижевника и износи у прегледу и књижевни рад Натошевићев. Овај је преглед нажалост врло кратак и не даје нам тачна обавештења о многим питањима. Тако је н. пр. потребно било рећи коју реч више о веома значајном раду на „Школском листу“, који је излазио прво у Новом Саду затим у Будиму, а напослетку у Сомбору. Сам нам Натошевић за тај лист вели у позиву на претплату крајем 1861. и почетком 1862. године: „Лист овај заступаће нам целу школску и учитељску и целу дечију и родитељску библиотеку“. И заиста је Натошевић морао у свим тим правцима да ради, пошто онда још није било диференцованих радника. Први је уредник „Школскога листа“ (1855.) био Ђорђе Рајковић, затим (од 1859.) нема никаква потписа на листу све до краја 1862. (или га бар писац ових редака није могао наћи у примерцима, што су му били на расположењу, а који, нажалост, не беху потпуни), а то значи, да га је уређивао Ђорђе Натоше-

вић, јер он се и иначе на својим радовима врло ретко потписивао. 1863. год. лист није излазио иако на крају 1862. год. има позив на претплату с потписом Натошевићевим (први пут?). 1864. и 1865. уређивао га је и потписивао Натошевић у Будиму, а од 1866. примио се уредништва Никола Вукићевић у Сомбору. За год. 1866. и 1867. излазио је у додатку „Пријатељ српске младежи“, који је Натошевић подстакао и највише на њему радио, и то је први дечји лист у српској књижевности. Велика је заслуга Натошевићева, и што је Змаја задобио за дечју књиженност[1]) и прве Змајеве дечје песмице излазиле су у „Школском листу“ (одн. у „Пријатељу српске младежи“). Па и песме „Шта ја све имам“ и „Коњаник“, које Варађанин приписује Натошевићу, Змајеви су преписи. — Од радова Натошевићевих, што су засебно изишли, Варађанин није споменуо *Астрономију од Н. Локмера*, с немачког превео Др. Ђ. Натошевић (Нови Сад 1880. књиге за школу и народ. Свеска осма. Почетнице природних наука). Међу листове пак, на којима је Натошевић радио, ваља додати још „Невен, чика-Јовин лист“, (тако се н. пр. описи Висибабе, Ласте, Ђурђице у „Невену“ за 1881. годину, одмах по стилу могу познати, да су његови, а и у „Наставнику“ за 1893. изишао је његов чланак „Науке гимназијске, које су, и које треба да су — Реалке“, узет из посмртне му оставине.

Варађанинов опис живота и рада Натошевићева написан је топло и искрено: из његових редова неусиљено избија велика љубав и поштовање, што их гаји према овом нашем великом реформатору. Али та љубав и то поштовање нису само Варађанинови, широки кругови српских просветних радника и многи други су с истим чуствима приступали Натошевићу за живота, а и сада његовој сени, као што нам је и то Варађанин у неколико примера показао. И за то се морамо чудити, што је Натошевићев рад толике мало познат, и што је у њему још толико отворених питања. Варађанинова нам књига само индиректно о њима говори, стога је она само мали податак за прави задатак: да се свестрано прикаже и оцени рад свога реформатора. А да се то постигне, потребни су још многи претходни радови. Пре свега требало би штампати што више његових радова из посмртне му оставине, а нарочито његова *Писма за шестонедељна предавања учитељима* од 1858.[2]) Затим би требало прикупити и разредити све његове многобројне чланке из стручних, политичких и других листова и календара, на којима је непрестано верно сарађивао. Ово би се морало учинити што пре,

---

[1]) В. Чика Јова Српској деци. Издање Српске књижевне Задруге. Београд 1899. Предговор.

[2]) Ова су писма још и сад од велике вредности, не само историјске, и свакако би требало да их што пре изда било Учитељско удружење у Београду, било деоничарско друштво учитељско у Новом Саду, које се Натошевићевим именом и назвало. Но ако узмемо, да се Учитељско Удружење допекле одужило Натошевићу овом Споменицом, то остаје онда на деоничарском друштву „Натошевић“, да се и оно одужи човеку, чијим се именом дичи, тим, што ће потпомоћи, да се његов рад упозна и његова наука рашири међу оне, којима је и намењена.

док још има у животу људи, који те његове чланке знају, пошто се Натошевић обично није потписивао, те ће их каснији нараштаји, и крај све карактеристичности његова стила, теже пронаћи. Па онда би требало поћи и за изворима његова рада, јер о томе, осим општих напомена слабо што знамо. Да је Натошевић био под утицајем Песталоцијевих ученика (Дистервега, Келнера и др.) то се на први поглед види, али констатовање тога факта није довољно, да се оцени његов рад као педагогијскога писца као што треба. Па ни то није довољно, што се зна, да је он своје добро узимао оданде, где га је нашао, треба знати, одакле га је управо узимао и у којој мери. Да Натошевић пак није био прост компилатор, или синкретичар, то се унапред може рећи, јер то се познаје и без поређења, по његовим делима у којима има увек позивања на наше прилике, а томе се противио и његов темпераменат, који је био јак и бујан, често ишао до крајности, те се и једностран показивао (тако н. пр. у поменутом чланку у „Наставнику“, где врло опорим речима пише против класичних студија), али би увек и ту претезала осповна црта Натошевићева карактера, доброта, те једва да је било гдегод квара од његове бујне нарави. И готово би се могло рећи, да се његова напраситост показивала само у речима, а не у делима његовим.

Учитељско је удружење издајући ову Споменицу показало, како потомство уме друкчије да суди, па унеколико и да исправи погрешке ранијих поколења. Тако се и ту доказала истинитост речи Исуса Христа:

они подижу надгробне споменике пророцима, које су гонили њихови оцеви.

Али ипак морамо рећи, да је издање могло бити брижљивије, неке је речи требало исправити у тексту, неки пак натписи нису згодно употребљени или бар не како треба истакнути, а многе штампарске погрешке на појединим местима ремете сасвим и смисао. Акат пијетета требало је и с дужним пијететом извршити.

Милан Шевић.

БЕЛЕШКЕ.

+ Из Старинара, органа срп. археолошког друштва (новог реда год. III.) одштампана је на по се веома занимљива студија проф. дра *Тих. Р. Ђорђевића* „Незнано гробље у Жагубици“. Ђорђевић је прошлога лета путовао по Омољу, те је на том путу нарочиту пажњу обратио неком старом гробљу код села Жагубице, које Жагубичани називају Незнано Гробље а Румуни Напуштено Гробље. Проф. Ђорђевић предузео је ископавање на том месту, те је нашао неколико занимљивих предмета. Но број нађених предмета није толико велик да би се на основу њихову могло што рећи о старини овога гробља и становништву, које је ту сахрањивано. За то је Ђорђевић другим путем, истина заобилазним, дошао до лепих закључака, што показује његову добру спрему за оваку

врсту испитивања. Пошавши од локалне традиције да је Камидовац (један део Жагубице) запустео онда када и читаво Омоље и да је село Жагубицу поново населио неки Лушпа, из Алмаша у Ердељу, закључује писац да се ово поновно насељавање Жагубице морало извршити пре 1734, јер се тада већ спомиње Жагубица као насељено село, које припада под парохију Трнске цркве. Писац није имао директних доказа да утврди када је Омоље запустело, али на основу необично марљиво прибраних података утврђује да је читав крај од Мораве до Дунава опустео, због чега ће локална традиција о опустелости Хомоља и поновном насељавању Жагубице бити тачна. Период опустелости могао је трајати од 1690—1718, када се после аустријске окупације 1718 Омоље почело са свих страна поново насељавати. Према томе је Незнано Гробље у Жагубици из времена пре 1690 год. Извели смо детаљније садржину ове занимљиве расправе стога, што нам она уједно показује да је приликом велике сеобе у Угарску под Арсенијем III. скоро читаво становништво из Омоља и у опће из области између Мораве и Дунава напустило стару отаџбину. Најприродније је мислити да је становништво источне Србије населило крајеве у Поморишју и Тамишком Банату. Но то су само нагађања. Детаљним језичким испитивањима можда ће се моћи насигурно утврдити које је крајеве ово становништво населило у Угарској.

+ У Земуну штампао је проф. *Рад. М. Грујић* занимљиву књижицу „Невоље српских сељака пре двеста година у Срему и Бачкој“. У овој књижици приказује писац на основу архивалних података материјално стање нашега народа по доласку у ћесаревину и његов однос према спахијама. Слика коју нам писац пружа ужасна је. Одатле се лепо види како је српски народ, у брзо по прелазу у ћесаревину, доживео страшно разочарање. Он је, бежећи од турске тираније, запао још у већу беду: захватило га је насиље ћесарских чиновника и немилосрдно и свирепо поступање властеоских управитеља. Нарочито много претрпели су Бачвани и Сремци после Пожаревачкога Мира 1718, када за време ратовања нису доспели да узору и посеју своје њиве. Тадашње невоље и беде приказује нам веома живо једно писмо Сегединаца митрополиту Карловачком Вићентију Поповићу од 28. новембра 1719. Митрополит Вићентије стара се истина споразумно са Београдским митрополитом Мојсијем Петровићем да пробуди код Бечких меродавних кругова саучешће према патњама народним, али сви кораци осташе мање више безуспешни. У место да се народу колико толико олакша, нашли су 1720 меродавни политички фактори да је у интересу фискуса продати велике делове Срема и Бачке најбољим купцима, док су опет извесни делови ових покрајина српских били испокланьани заслужним генералима и државницима. Тако се у Илочком спахилуку утврдио нећак паше Иноћентија XI гроф Ливије Одескалки, у Вуковарском гроф Елц из Мајнуа, у Карловачком барон Ифелн и т. д. Природно је да је тада, када на интересе и благостање ширих народних маса нико није мислио него су земље-

посединици гледали да народ што више експлоатишу за своје личне интересе, много страдао наш народ од ових спахија а нарочито од управника њихових имања, који су поред интереса властеле гледали да што боље задовоље и своје личне интересе. Према томе појмљиво је што је стање српскога сељака било ужасно. Тужбе Земунаца, Сурчинаца, Бољевчана, Футожана и др. дају нам страшну слику о сељачком бедном стању и патњама, које су сељака пратиле од рођења па до гроба. И је ли чудно онда што прва половина XVIII века обилује побунама и устанцима, је ли чудно онда што је буна Пере Сегединца у Поморишју, где су владале сличне прилике, узела тако брзо широке размере? При крају књижице наводи писац Урбар цара Карла VI. од 1737. којим се хтели регулисати односи између сељака и спахија, али који ипак на крају крајева није могао обуздати обест спахија и њихових управитеља.

+ Недавно је Франклиново друштво у Будимпешти штампало у веома укусном издању књигу *Лауша Талоција* „Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok“. Ту је Талоци штампао прерађене и нешто проширене своје раније расправе, приопћене у Turul-у, органу мађарског хералдичког и генеалошкога друштва. Расправе Талоција дотичу се неколико интересантних питања из српске прошлости у средњевековној Босни и Србији. Тако се расправља ту о Радивоју, брату босанскога краља Стевана Остоје (1429—1465), о Катарини, краљици босанској, која је последње дане провела у Риму, о потомцима деспота Ђурђа Смедеревца, о синовици херцега Сплетскога Хрвоја а жени вел. војводе босанскога Сандаља, о којој је у своје време писао и референат, чије резултате Талоци такођер прихвата. Занимљиве су даље студије о титули херцега Стипана Вукчића Косаче, о чему је недавно у Летопису са успехом расправљао Др. Алекса Ивић. Пуне садржине су даље Талоцијеве студије о територији Херцеговине и о породици херцега Стипана, чему је такођер референат обратио пажњу у студији, штампаној у Зборнику приликом Јагићеве 70-годишњице. Занимљивих детаља пружа чланак о тестаменту Прибисава Вукотића, коморника херцега Стипана Вукчића Косаче. Споменућемо још расправу о улози Косачиној у мађарској историји као и студију о Великом Алфонзу, Напуљскоме краљу, и његовим односима према западним балканским државама. Зборник овај завршује Талоци студијама из југословенске хералдике. При крају књиге штампао је Талоци прилично велики свежањ листина из мађарског Држ. Архива, из архива капитола у Сомбатхељу, Држ. Архива у Бечу и архива кнежева Лихтенштајнских.

УМЕТНОСТ

Изложба Берса-Ботура.

Чланови породице Берса познати су у Далмацији са своје велике љубави према свим гранама умјетности. Један је Берса музичар и компониста од извјесне цијене; Јосип Берса, цртач, ћелиста, стручно образован зналац старе умјетности, врло је повољно познат у српској литератури; трећи брат, г. Бруно, замјенио је недавно сабљу са длијетом, питомијим оружјем, и постао вајар.

Он је ово дана приредио у Задру једну малу, чисто породичну изложбу, на којој су, осим њега још заступани: његова госпођа и сестра јој госпођица Ђина Ботура, обе искључиво са сликарским радњама.

По ранијим радовима г. Берсе, које смо познавали из бечког „Künstlerhausa“ и задарског позоришта (биста Вердијева) ми смо већ били стекли о њему једно мишљење, које је, у главном, остало непромјењено и након ове изложбе, гђе је, поред већег броја изложених предмета, и прилика била подеснија да се оно поправи или преиначи. И овђе изложени, махом зрелији радови г. Б. показују непромјењене све оне црте, што чине његову опћу карактеристику. То су ствари на око допадљиве, рађене са великом пажњом, стрпљиво глађене, пажљиво умивене, али без неке више инспирације, без снаге и без темперамента. Такова је и позната *Робињица*, статуа празна и студена, а такови су, са малим изузетцима и остали радови.

Г. је Берса, како ми судимо, још вазда аматер; један, ако се хоће, јако талентован али тек аматер. Њему поред свег укуса и поред извјесне вјештине у моделисању недостаје дубина концепције и један јачи, особнији стил. Он своје изразите индивидуалности као умјетник готово и нема; отуда и долази што његови радови чине утисак ствари које као да смо већ по стотине пута гледали по изложбама и излозима трговаца умјетничких предмета.

Само се на двије ствари са ове изложбе овакав суд не може да протегне. Те су: фигура умјетникова оца и она још не довршена госпођа Јосипа Берсе. Уморан човјек спустио се у наслоњачу, подбочио руком стару главу па гледа у свијет предано и суморно. То је дјело пуно једне мирне туге, једне благе и високе поезије;

ту је заједно са обликом дана и мисао и осјећање изражене ствари. Фигура госпође Л. де Берса одаје један јако развијен укус. Покрет је спретан, изразит, пун склада. Цијела фигура напомиње неке идеално елегантне творевине Трубецкога.

Остали су радови, изузимљући већ поменуту Робињицу и један торсо са грдно усађеном лијевом бедром, махом портрети и медајони. Они су саздани са великом вјерношћу прама оригиналу: сличност је ту, до најситнијих потанкости, до најнезнатнијих ситница; и ако се у овој грани пластике даје цјена само сличности, ови портрети могу потпуно да задовоље.

Него о г. Б. као умјетнику може се судити како се хоће, једно се свакако мора признати, а то је да код њега има ванредних диспозиција за пластику. Његове основне особине могу још сјајно да се развију ако он не остане и надаље по страни, далеко од нових струја, скучен у једном конвенционалном и академском појимању умјетности.

Госпођа је Берса такођер одлична дилетанткиња. И она слика претежно портрете; и код ње се опажа једнака вјештина у погађању сличности. Портре даме у оправи од црног вела јако је добра ствар. То је пастељ укусан, елегантан, пун неке особите дражи, који подсјећа дијелом на Адама а дијелом на женске портрете Паје Јовановића. Гђа Берса, уосталом, боље колорира него што црта. Марина о заласку сунца била би од посве јачег ефекта да није оних слабо пластичних актова.

О госпођици Ботура мало се шта има да каже: она је тек почетница те би сваки суд о њој био пренагљен. Нама се међутим код ње не допада управо оно, о чему Далматин критичар мисли да је најзаслужније похвале; а то је нека умјетно удешена, готово извјештачена серафичност: дијете са бијелом голубицом, дјевојачка глава са цвијећем и т. д. Таковић уступа крупном укусу гомиле има уосталом и сама г-ђа Берса. То нама изгледа као једна свјесна, хотимична повриједа сопственог укуса за љубав публици; а такове транзакције, нарочито гђи Б., нијесу доиста од невоље.

Казујући наше мишљење о учесницима ове изложбе ми нијесмо водили рачуна о томе да су они редом и почетници и самоуци. То се међутим не смије изгубити из вида. Исто као што се не смије свргнути с ума ни околност да су они, силом прилика, везани за једну средину чији утицај може само разорно да дјелује на њихове умјетничке аспирације. Ако се све ово узме у обзир, онда наш суд о њима постаје претјерано строг, а тим већа њихова заслуга, што су под најнеповољнијим околностима умјели да у једном апатичном амбијенту пробуде, па било и часовито запимање за умјетност.

Б. Десница.

ИЗВЕШТАЈИ О РАДУ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књижевно Одељење и Књижевни Одбор

IV. седница Књижевног Одбора, држана 8. (21.) маја 1909.

На позив Управног Одбора, да Књиж. Одбор искаже своје мишљење о начину прославе 50-годишњег службовања председника Матице Српске, А. Хаџића, решено је, да се прослава одржи свакако а начин се оставља Управном Одбору. Само није мишљења, да се банкет приреди о трошку Матичину. Стога треба књижевним друштвима и појединим важнијим књижевницима тек јавити дан и начин прославе. Од стране Књиж. Одељења била би сазвана свечана седница, у којој би један члан држао свечан говор. — Наредба вис. Министарства у ствари стипендијских пристојаба узима се на знање и равнање. — Усваја се понуда дра Милана Шевића, да се, према одлуци Књиж. Одбора бр. 33 из 1906, у Књигама Матице Српске штампају писма Змај-Јована Јовановића, уколико их др. Шевић има; али само она, која имају књижевне и културне вредности и која су важна по песников живот. — Усваја се предлог секретарев о распису стечајева на стипендијска места из задужбине Петра Костића, Христофора Шифмана, Васе Јагазовића и Гедеона (Геце) Дунђерског. Стечајеви ће се расписати прве половине месеца јула по нов. кал. — Примају се за Матичина издања ови рукописи: „Нови правци у српској књижевности“ од Драгутина Ј. Илијћа; „Округићев нештампани ец о Дојчин Петру“ од Јована Храниловића; „Из историје Срба у Угарској“ III. „Од смрти деспота Јована Бранковића до битке на Мухачком Пољу“ од дра Алексе Ивића; „О неким господарима града Просека на Вардару“ од дра Николе Радојчића; „На починку“, прича Милутина Јовановића; „Двоје старих“ приповетка Драгутина Ј. Илијћа. — Не примају се пет рукописа. — Издаје се на оцену један рукопис. — Остали се рад тицао појединих питомаца под руковањем Матичиним.

V. седница Књижевног Одбора, држана 8. (21.) јуна 1909.

Извештај о састанку Редакц. Одбора узима се на знање с тим, да се о превођењу расправа о савременој српској књижевности на стране језике поднесе поново предлог а с њим и прорачун

о том подузећу. Што се тиче статистичких података а с тим у вези и подузеће „Срби у Митрополији Карловачкој“, то се све одлаже, док о том не изађе велико Митрополијско дело, које Саборски Одбор сprема на јавност и које је већ делимице у штампи. — Предлог дра Алексе Ивића о публиковању грбова старих српских владара и великаша прихваћа се једнодушно и Управни Одбор се има умолити, да за то важно дело вотира К 500 из фонда Матице Српске. — За издања друштвена примају се ови рукописи: „Кратка автобиографија Симе Матавуља“, приопштио М. Савић; „Мучни дани“ приповетка Буда Будисављевића. — Издаје се на оцену један рукопис.

Управни Одбор

IV. седница Управног Одбора, држана 9. (22.) маја 1909.

Учињене су уобичајене почасти успомени преминулог члана Глигорија Живковића, митрополита у Дојој Тузли, у Босни, који је преминуо у 70-ој години живота свога, и уписао се за члана 1880. са 100 круна под именом Никола, као свештеник у Горњем Карловцу. — Српска православна црквено-школска општина у Суботици јавља, да на Ђурђевдан, о. г. приређује свечани парастос у помен народних добротвора Јована Остојића и жене му Терезије рођ. Зозукове. — Српска православна црквена општина у В. Кикинди, јавља, да ће на Ђурђевдан приредити парастос у помен народном добротвору Ђоки Радаку. — Српска Краљевска Академија и одбор задужбине дра Љубомира Радивојевића у Београду јавља, да 11. априла о. г. приређује у саборној цркви парастос дру Љубомиру Радивојевићу, добротвору српске књиге и привреде. — Кр. уг. Министарство Богоштовља и јавне наставе одобрава с неком незнатном допуном основно писмо за задужбину Јосе Обрадовића и жене му Јулијане из Вршца на књижевне цели. Узима се на знање и један примерак тог основног писма послаће се Управи Српских Народних и црквених фондова у Карловцима, која је по смислу истог основног писма позвана да рукује том задужбином, ако би Матица временом морала престати радити. — Послаће се кр. уг. Министарству Богоштовља и јавне наставе према примедбама му поправљено основно писмо за задужбину Васе Ђурђевог и жене му Сосе из Долова представком, да одустане од неких захтева. — Према извештају изаслатог одбора примљено је од кр. уг. Миннстаретва Богоштовља и јавне наставе с неким незнатним додатком одобрено основно писмо за задужбину Тодора Максимовића и жене му Ане из Уздина, с тим, да се један примерак према основном писму пошље српској православној црквеној општини у Новом Саду. — Према мишљењу изаслатог одбора поднеће се представка Министарству Богоштовља и јавне наставе, да одустане од захтева свог у погледу измене неких тачака у основном писму Петра Класановића из Илока. — По смислу извештаја изаслатог

одбора попуниће се по наредби министарској основно писмо за стипендијску задужбину Стевана Стојановића из Ердевика, а тако исто и основно писмо за „благовештенску“ задужбину Димитрија Коларовића и жене му Анастасије из Карловаца. — Књижевни одбор одговарајући позиву Управног Одбору жели, да се прослава педесетогодишњице председникове свакако одржи, али оставља Управном одбору да одреди начин те прославе. Дан и начин те прославе да се јави страним и нашим књижевним друштвима с којима Матица стоји у свези и важнијим књижевницима. Књижевно одељење умолиће се, да одреди кога од својих чланова, који ће говорити у свечаној седници, која ће ли ради те прославе бити сазвана. — Према томе упућен је изаслати одбор, да поднесе предлог о начину прославе педесетогодишњице председника друштвеног, али да при томе има на уму и жељу председникову, да та прослава буде што скромнија. — Стеван Ползовић из Сомбора послао је у име легата пок. Јована Јанковића, трговца из Сомбора, К 400 да га Матица Српска употреби по увиђавности. — Виктор Рогулић у Шатринцима шаље 700 круна за фонд пок. Милоша Миланковића у име кћери му Олге за продану кућу. Узима се на знање, а неки захтев В. Рогулића издаје се на мишљење фискалу друштвеном дру Стевану Малешевићу. — Узима се на знање извештај дра Светозара Димитријевића, адвоката у Темишвару, да је дражба, на којој је продана кућа задужбине Петра и Јулијане Маргетић за К 20.000 постала правомоћна и да ће се према томе по смислу дражбених услова сви списи званично поднети Министарству Богоштовља и јавне наставе ради одобрења дражбе. — Српска Књижевна Задруга у Београду јављајући, да ће издати до сад нештампане комедије Јована Стерије Поповића, којих се рукописи чувају у матичиној архиви, — моли, да се о трошку Српске књижевне задруге тачно преписшу комедије: „Судбина једног разума“ (с предговором) и „Симпатија и антипатија“. Учиниће се по молби и „Матица“ ће у том послу радо бити на руци дру Јовану Скерлићу, уреднику тога издања. — Издаје се одбору на мишљење молба чиновника матичиних Александра Ћосића и Мирка Павковића, да им се урачуна у године за мировину и оно време, које су провели у Матици као помоћни чиновници. — Одређено је, да се овогодишња скупштина Матице Српске одржи 31. августа (13. септемара) о. г. — Узет је на знање извештај, да је каса друштвена сконтрована и да је у реду нађена. — Црквени одбор српске православне општине у Новом Саду јавља, да је примио на сачување послани му примерак основног писма за задужбину Тоше Максимовића и жене му Ане из Уздина. — Узет је на знање извештај фискала матичиног о раздеоби куповине од некретнина Марије Радујковић из Свилоша. — Одобрено је око 10.000 круна на зајмове. — Усвојени су предлози фискала друштвеног о растерећивању неких дужничких парцела. — Неким школским књижницама и читаоницама поклоњене су „Књиге за народ“.

V. седница Управног Одбора, држана 9 (22.) јуна 1909.

Секретаријат матичин јавља, да су преминули ови чланови матичини: 1. Сима Николић, кројач у Сентомашу, уписао се за члана 1891. са 100 круна чланарине. — 2. Тоша Мартоношки, грађанин у Новом Саду, уписао се за члана г. 1880. са 100 кр. круна чланарине. — 3. Димитрије Шајић, парох и протонамесник у Јасенови, уписао се за члана 1901. и исплатио чланарину од 100 К. Успомени свију тих чланова указане су уобичајене почасти. — Према одговору књижевног одбора одлучио је управни одбор, да се прослава педесетогодишњице председника друштвеног А. Хаџића подели: 1. на прославу целокупне Матице Српске, која би била приликом овогодишње Главне Скупштине матичине. Том приликом поздравио би председника, одмах после отварања скупштиие, потпредседник Паја Гостовић у име целе Матице. — 2. Књижевно одељење држало би у прославу педесетогодишњег књижевног рада председниковог свечану седницу, којој ће се дан касније одредити. На тој седници читао би од књижевног одељења одређени члан расправу о целокупном раду председникову. У ту седницу позваће се наша и страна научна и књижевна друштва, с којима Матица у свези стоји, корпорације и наши црквени великодостојници. После свечане седнице био би банкет, који би приредио на ту цел изабрани посебни одбор. — Према молби књижевног одбора одређено је 500 круна у име припомоћи за набављање и публиковање у Летопису 75 грбова српских владара и великаша из бечке царске дворске архиве. — Узима се на знање извештај фискала друштвеног дра Стевана Малешевића о обустави парнице Д. Руса против фонда Ђ. Радака ради депоновања легата од 8000 к. — Узет је на повољно знање а са захвалношћу извештај председника друштвеног о корацима, које је учинио у два маха у министарству унутрашњих послова и у министарству трговине у погледу планова и прорачуна за сиротиште Марије Трандафилке. — Према законском чланку XXIV од г. 1897 а на основу Мировинске Уредбе за чиновнике Матице Српске урачунате су у мировину чиновницима матичиним Александру Ћосићу и Мирку Павковићу године службе проведене у привременом својству код Матице Српске и код новосадског магистрата. — Према молби фискала друштвеног дра Стевана Малешевића урачунате су му у мировину године службе проведене у службу православне српске црквене општине у Сенти. — Изаслан је пододбор за ревизију Мировинске Уредбе за чиновнике Матице Српске. — Узет је на знање извештај фискала, књиговође и благајника друштвеног о исходу јавне дражбе накита из фонда Маргетићкина и одређена је нова дражба за наките, који се на првој дражби нису могли продати. — Упућени су на исплату рачуни фискала друштвеног у износу од 75 к. 60 пот. о ванпарничним трошковима и готовим издатцима. — Подноће се скупштини годишњи извештај фискала друштвеног о ванпарничном и парничком раду свом у пословној години 1908/9. — Узет је на знање извештај

фискала друштвеног у парници фонда Ђ. Радака против Косте Средојева и жене му Марије. — Издат је правном одбору на мишљење извештај фискала друштвеног у парници Матице Српске као руковатељке фонда Марије Трандафилке против Тиме Давидовца и другова. — Примљен је предлог фискала друштвеног о начину исплате дуга Тиме Давидовца фонду Марије Трандафилке. — Према извештају изасланика матичиних Милана А. Јовановића, члана управног одбора и Војина Срећанова, библиотекара мачиног откупљено је за бибиотеку матичину 774 комада књига из библиотеке пок. професора А. Сандића. — Изречена је захвалност дру Алекси Ивићу, који је поклонио матичиној библиотеци: 1. Грб босанског великог војводе Радосава Павловића са повеље од 5/X 1432. — 2. Грб краља Твртка II. Твртковића са повеље од 2/III. 1432. — 3. Печат од воска Павла Бакића с писма краљу Фердинанду из 1532 године. — Узет је на знање извештај дра Светозара Димитријевића, адвоката и заступника матичиног у Темишвару, да је грунтовни суд темишвареки послао директно министарству Богоштовља и јавне наставе све дражбене списе у ствари продаје куће задужбине Петра Маргетића и жене му Јулијане рођ. Чаковац. — Узета је на знање пријава фискала друштвеног, да ће га за време одсуства његова замењивати адвокат Паја Гостовић. — Молба послужитеља матичиних ради поделе права на мировину издаје се пододбору за ревизију Мировинске Уредбе. — Српској православној просветној женској задрузи св. мајке Ангелине у Будим-Пешти поклањају се за библиотеку женског васпиталишта њеног „Књиге за народ“. — Неким дужницима одобрене су, а некима су одбијене молбе ради бестеретног отписа неких парцела заложених за сигурност зајма им.

Уређује **др. Милан Савић**, секретар Матице Српске,
према одлукама Књижевног Одбора.

НОВЕ КЊИГЕ.

Под овом рубриком објавиће уреднипитво Летописа књиге које се пошљу Библиотеци Матичиној.

42. *Legifj. Szdsz Károly*, Versek. Budapest, Hornyánszky V. cs. és kir. udv. könyvnyomdája, 1908. ср. 8°. Стр. 156. Ára 3 korona.

43. Трговачки календар за 1909. год Год. IV. Уређује *Петар Крстоношић*. У Новом Саду. Штампарија учитељског деон. друштва „Натошевић“. 1908. 16°. Стр. 95 + Огласи. Цена је у платненом повезу 1 круна.

44. *Tad. Stan. Grabowski*, Serbowie i Chorwaci wobec aneksyi Bośni i Hercegowiny. [Czytane w „Kole literackiem“ dnia 21 października 1908. r. Odbite z Nru 1. „Krytyki“. za styczeń 1909]. Kraków, G. Gebethner i Sp. 1909. 8°. Стр. 14.

45. Панчевачка Кредитна Банка д. д. у Панчеву. Извештај и закључни рачуни за III пословну годину 1908. Панчево. Штампарија Браће Јовановића, 1909. 4°. 8 листи.

46. Митровачка Штедионица у Митровици. XXXVIII. годишњи извештај и завршни рачуни за пословну годину 1908. У Новом Саду, парна штампарија Ђорђа Ивковића. 1909. 4°. 10 листи.

47. Горски Вијенац владике црногорскога *Петра Петровића Његоша*. Пето издање с коментаром *Милана Решетара*. У Биограду, издање књижаре С. Б. Цвијановића, 1909. 8°. Стр. LIX. + 166. Цијена 2·50 дин.

48. Српчади свој и свуда. Песме *чика-Јове Змаја*. За штампу приредио професор *др. Милан Шевић*. Издање „Змаја“, друштва српских књижевника, новинара и уметника у Ср. Карловцима. Српска Манастирска Штампарија у Ср. Карловцима. 1908. ср. 8°. Стр. VIII + 124 + 3 л. Цена је књизи 20 пот. 2 прим.

49. Български народни пѣсни отъ Елена В. Янкова. Записалъ и издалъ полковникъ Г. Янковъ. Пловдивъ, печатница „Трудъ“ на П. Бѣловѣждовъ, 1908. 8°. Стр. VI + IX + 264. Цѣна 2 лева.

50. Српска Задруга за међусобно помагање и штедњу у Новом Саду. Основана 1870. године. XXXVIII. *Извештај* о раду за 1908. годину поднесен XXXIX. редовној главној Скупштини на дан 8. (21.) фебруара 1909. 4°. У Новом Саду, српска штампарија дра Светозара Милетића, 1909. 4°. Стр. 22.

51. *Закључни рачун* учитељског деоничарског друштва „Натошевића“ у Новом Саду за пословну годину 1908. У Новом Саду, штампарија учитељског деоничарског друштва „Натошевић“, 1909. 4°. 4 л.

52. Српска Штедионица деоничарско друштво у Новом Саду. III. годишњи *извештај* и *закључни рачуни* за пословну годину 1908. У Новом Саду, парна штампарија Ђорђа Ивковића, 1909. 4°. 8 л.

53. *Dr. Lujo knez Vojnović*, Pad Dubrovnika. U slobodi je sreća. Tukidid. Knjiga prva (1797—1805). Knjiga druga (1807—1815). Piščevo izdanje. Tisak Dioničke tiskare u Zagrebu. 1908. 8°. Стр. XV + 413 и XIV + 452. Cijena po K 3·50.

54. Životopis Luke Zime, umirovljenog kr. profesora, dopisujućeg člana Jugosl. Akademije, počastnog člana Srpske Matice u Novom Sadu i Srpske Akademije u Biogradu, posjednika reda sv. Save etc. Napisao *Prof. Dr. Josip Križan*. Preštampano iz „Naših pravica“. Varaždin. Tiskom Stj. Pl. Platzera. 1908. 8°. Стр. 37.

Урсђивање ове свеске завршено је 13. (26.) јуна 1909.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗТЕ сх 15 4

ИЗДАЊА МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА 1909. ГОДИНУ

У току 1909. год. Матица Српска даје члановима и претплатницима ове књиге:

I. **Летопис,** осам књига (књ. 253—260). Сваких шест недеља излази једна књига од 5—6 табака.

II. **Књиге Матице Српске**: Број 27, 28, 29. Песме Лазе Костића. — Бр. 30. „Дубровачка Трилогија“ од Ива Војновића.

III. **Зборник историјских докумената.** Бр. 2. „Прилози за историју Срба у Угарској из 16. 17. и 18. века“ од дра Јована Радонића, I. део. (Књиге Матице Српске бр. 25. и 26.)

IV. **Књиге за народ:** Књига 126. и 127. „Подрумарство“ од Јована Живковића II. — Књ. 129. „Албум славног женскиња“ од Пере Радуловића. — 130. „Из књига староставних“ од Стевана Сремца VI.

Овај се списак може још попунити а може се и изменити.

ПРЕТПЛАТА НА МАТИЧИНА ИЗДАЊА

1. Чланови добивају сва издања Матичина. Чим уплате прву честицу чланарине од 20 К., добиће све књиге које излазе те године.

2. Претплатници добивају Летопис, Књиге Матице Српске и Књиге за народ (без Календара) за 6 К. у иностранству за 8 К.

3. Претплатити се може само непосредно у Благајници Матице Српске. У Србији једино у књижари Светислава Цвијановића, Београд, Кнез-Михаилова ул., комисијонара Матице Српске, преко које иду све поруке и сви послови, који се тичу чланова и претплатника Матичиних у Србији. У тој се књижари уједно добивају и наша издања посебице.

4. Рок претплати истиче свршетком месеца марта. После тога рока (а и раније) продају се поједине књиге Матичина издања по цени, која је означена на корицама.

Цена је овој књизи 1 круна.

НОВИ САД
КЊИЖАРА И ШТАМПАРИЈА УЧИТЕЉСКОГ Д. Д. „НАТОШЕВИЋ“
1909.